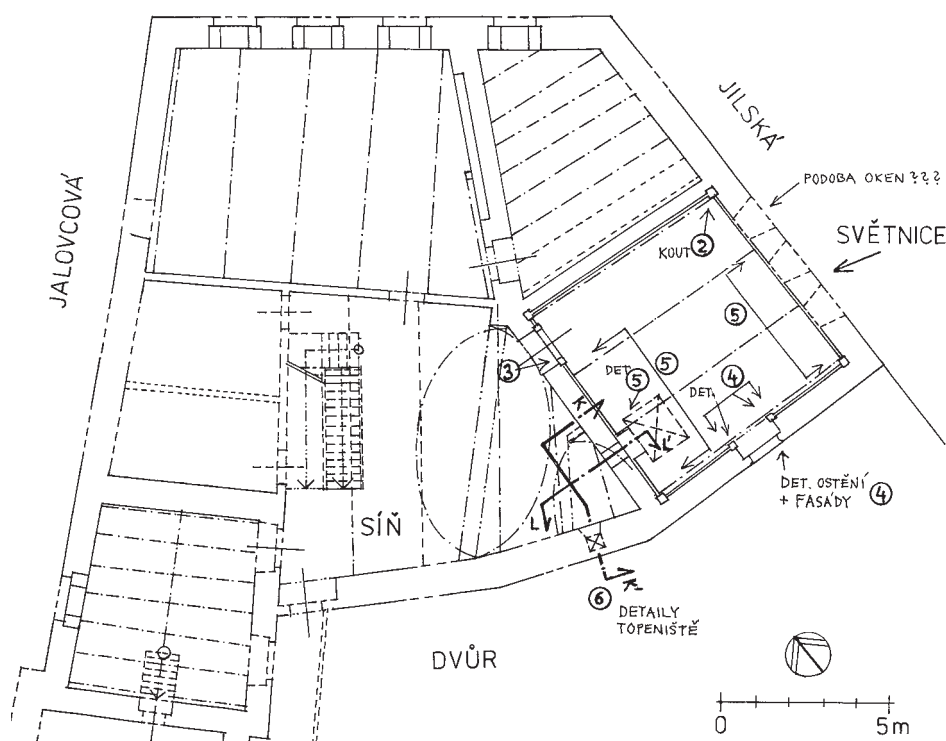

PŘÍSPĚVEK K VÝZKUMU STŘEDOVĚKÝCH SVĚTNIC

MICHAEL RYKL

Výzkum obytných místností se zateplením pomocí různě provedené výdřevy (anebo bez ní) je předmětem bádání již po několik desetiletí a stále se mu věnují monografické i soubornější stati.¹⁾ V německy mluvících zemích je podrobnostem provedení vytápěných středověkých místností (a od středověké tradice odvozených) věnována četná literatura.²⁾ Naproti tomu je v našich podmínkách nevýhodou torzální stav zachování takových místností. V převážné části případů je třeba interpretovat skromné pozůstatky nebo jenom otisky.

Předložený příspěvek představuje poznatky z podrobných průzkumů několika objektů v posledních letech.³⁾ Domnívám se, že diskuse nad rozpoznávanými detaily a jejich interpretací může být pro další průzkumy, srovnávání a syntézu užitečná.⁴⁾ Kromě situací s výkladem jejich funkce poukazují na některé detaily, jejichž smysl nyní uniká, ale o to pečlivěji je třeba je zaznamenat. Příspěvek též volně navazuje na souhrnné pojednání o světnicích s dřevěným vzdušným stropem a s klen-

Obr. 1: Praha, Staré Město, Jilská ul. čp. 234/I. Půdorys 1. patra, rekonstrukce stavu ve fázi gotika II (1337). Do výkresu zaznamenány nálezové situace a detaily z následujících obrázků (M. Rykl, 2006).

bami.⁵⁾ Dále zde opravuji či doplňuji některé starší vlastní interpretace. V takovém případě na ně bude výslovně upozorněno.

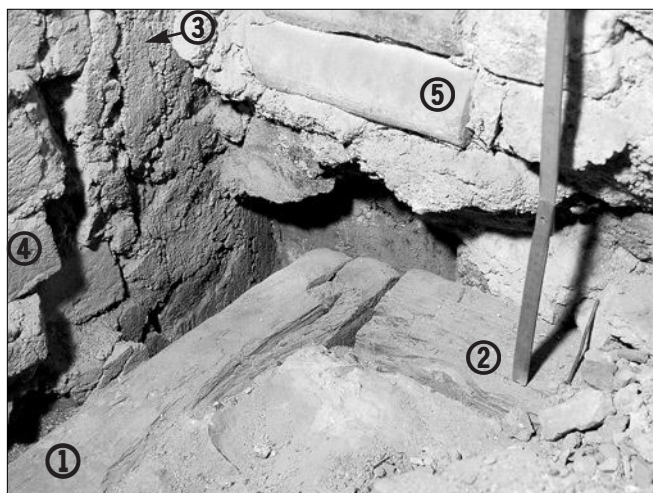
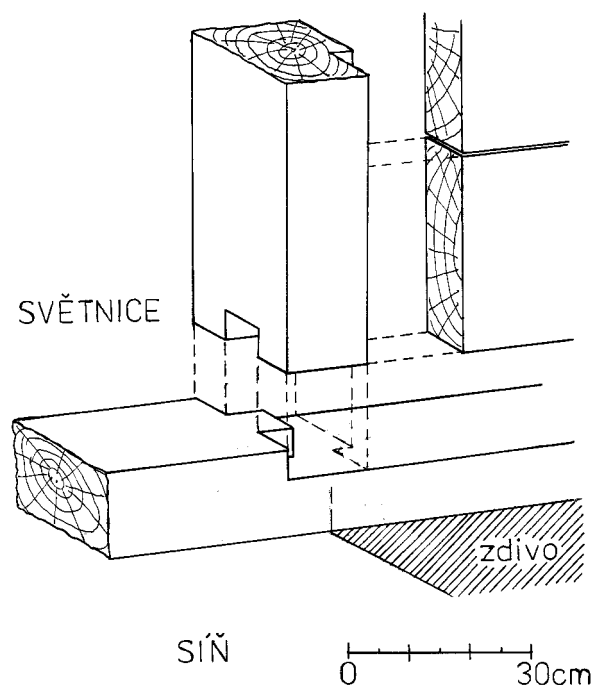
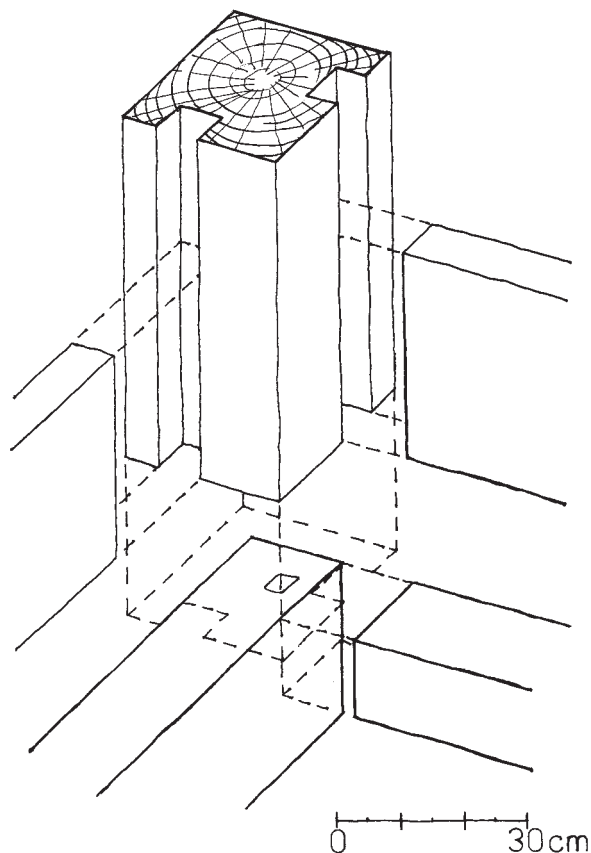
1) D. Menclová, Blockwerkkammern in Burgpalästen und Bürgeräusern, in: Acta Historiae Artium academiae scientiarum Hungariae IX, 3–4, 1963, Budapest, s. 245–267; J. Škabrada, Roubená klenba ve vývoji středověkých obytných staveb. Vesnické stavitelství jako odkaz a pramen poznání. Diss., rukopis. Praha 1973; P. Chotěbor, Srubové obytné místnosti v prostředí českých tvrzí, Castellologica bohemia I, Praha 1989, s. 91–104; J. Škabrada, Roubená klenba ve středověkých obytných stavbách, Příspěvky k poznání středověkého stavitelství, Skriptum ČVUT, 1991, s. 23–117; D. Černoušková – P. Borský, Srubový dům v Zelenářské ulici ve Znojmě, Průzkumy památek III, 1, Praha 1996, s. 31–40; J. Anderle – J. Kyncl, Srub v domě čp. 138 v Plzni, Průzkumy památek IV, 2, Praha 1997, s. 73–78; T. Durdík, Encyklopedie českých hradů, Praha 1999, s. 481; M. Hauserová, Hölzerne wärmedämmende Wandkonstruktionen von Wohnräumen, Hausbau im Alpenraum, Bohnenstuben und Innenräume, Jahrbuch für Hausforschung, Marburg 2002, s. 89–106 a literatura tam uvedená; J. Anderle – J. Kyncl, Vývoj hradu v Bečově nad Teplou, Průzkumy památek IX, 2, Praha 2002, s. 75–108; V. Razím, Dolní palác hradu Žebřáka, několik poznámek k problematice dřevem zateplených prostor českých hradů, Průzkumy památek X, 2, Praha 2003, 63–84; V. Jesenský, Pozdně gotický srub v Hrádku v Kutné Hoře, Dějiny staveb, Plzeň 2003, s. 133–138; M. Rykl, Příklady vytápění na stavbách 14. století, Svorník I, Praha 2003, s. 101 až 127; J. Škabrada, Konstrukce historických staveb, Praha: Argo 2003; M. Hauserová, Příspěvek k diskusi o oknech obytných staveb ve středověku, Svorník 2, Praha 2004, s. 79 až 90; J. Anderle, Hrad Kašperk, Průzkumy památek XII, 1, Praha 2005, s. 37–72. Dále pak z prostředí Slezska: M. Chorowska, Rezydencje średowieczne na Śląsku, Wrocław 2003.

2) H. Phleps, Alemannische Holzbaukunst. Wiesbaden 1967; A. Bedal – Ch. Bendl, Mittelalterliche Wohnhäuser in Schwäbisch Hall, Kunzel-sau 2001, s. 44; E. Altvasser, Die Doppelbohlenstube aus dem Jahre 1354/55 im Haus Hauptstraße 56 zu Karlstadt am Main, Jahrbuch für Hausforschung 51, Marburg 2002, s. 195–212; K. Bedal, Bohnenstuben in Süddeutschland, Jahrbuch für Hausforschung 51, Marburg 2002, s. 11–28; T. Noký, Holzstuben und Umgebende um Arnsdorf bei Dresden, Jahrbuch für Hausforschung und Gebäude, Marburg 2002, s. 143; K. Milde – J. Moser, Das Tetzels Haus in Pirna, Dějiny staveb, Plzeň 2003, s. 59–62; T. Lieberenz, Holzstuben auf Erdgeschosskellern in Mittelhüringen Bauernhäusern um 1600, Kulturlandschaft – Siedlung – Bauernhaus, Schriften der Bauhaus-Universität Weimar, Weimar 2003, s. 133–154.

3) Bezprostředním podnětem pro vznik příspěvku bylo nashromáždění množství informací o někdejším středověkých světnicích v domech čp. 234 a 151/I v Praze na Starém Městě. Výsledky průzkumu těchto domů byly již porůznu publikovány, ale kvůli rozsahu příslušných statí nebylo možné zacházet do podrobností konstrukčního a dispozičního provedení světnic. V případě domů čp. 150–153 a částečně i v případě domu čp. 234 v Praze navíc není většina výsledků detailního průzkumu obsažena v žádném odevzdaném souborném elaborátu SHP, protože dokumentace podrobných nálezoových situací nebyla nikým objednána, a tudíž po částech publikované výsledky jsou jediným jejich výstupem.

4) Za pomoc při dokumentaci v terénu a za počítačové zpracování obrázků děkuji studentům Fakulty architektury ČVUT v Praze J. Vaškovi, P. Horškému, A. Jelínkové, K. Knotové a P. Králíkově.

5) M. Rykl, Klenuté světnice. Svorník 5, Praha 2007, s. 279–308.

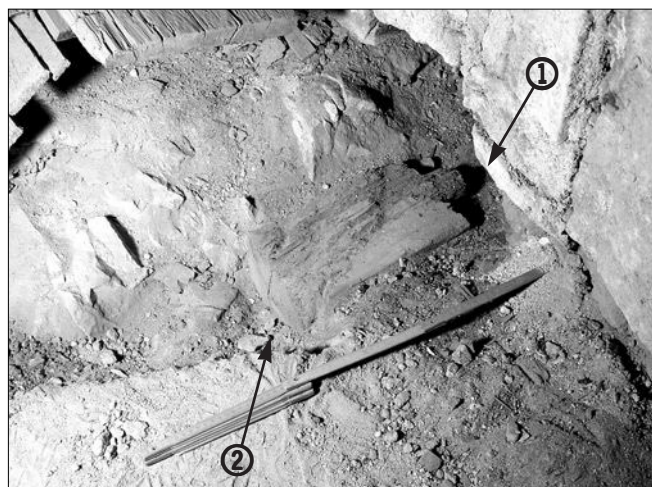
Obr. 2: Praha, Staré Město, Jilská ul. čp. 234/I. Světnice v 1. patře, severo-východní kout. V zásypu jsou zachované prahové trámy výdřevy. Rekonstrukce skladby podle náleзовé situace: 1 – prahový trám podél severní stěny a zároveň trám stropní; 2 – prahový trám podél východní stěny; 3 – negativ koutového sloupku; 4 – cihelné zdivo s otisky výdřevy; 5 – renesanční zdivo po vytržení výdřevy (foto M. Rykl, kresba A. Jelínková, 2005).

1. POZNATKY Z VÝZKUMU VYBRANÝCH PŘÍPADŮ

1.1. Dům čp. 234/I v Jilské ulici na Starém Městě pražském

(Detaily fošnové výdřevy a datovaný doklad nepřímo obsluhovaných kamen)

Podrobným průzkumem v letech 2004–06 byla rozpoznána podoba světnice s výdřevou a způsob jejího vytápění.⁶⁾ Zachované dřevěné prvky patříčné stavební etapy (gotika II) pocházejí ze stromů kácených v rozmezí let 1334–37.⁷⁾

Obr. 3: Praha, Staré Město, Jilská ul. čp. 234/I. Světnice v 1. patře, západní stěna. Prahový trám a rekonstrukce skladby výdřevy kolem dveřní zárubně: 1 – čep pro zárubeň dveří; 2 – odříznutý trám při ukládání klenby v přízemí ve fázi gotika III na konci 14. století (foto M. Rykl, 2005, kresba A. Jelínková).

Detaily výdřevy stěn

Dřevěná konstrukce neměla vnější hliněnou omazávku. Byla přímo zvenčí obezděna, což zanechalo charakteristické otisky. Světnice je jediná místnost, která je důsledně obezděna ze všech stran cihlami. Z tepelných důvodů takové řešení jistě nebylo náhodné. Výdřevu světnice tvořily koutové sloupky (25 × 25 cm), do nichž byly vsazeny fošny o síle cca 7 cm a vcelku jednotné šířce kolem 32 cm. Vzájemné spojení fošen není známo, zachovaly se jen otisky.

6) M. Rykl – J. Beránek, Výstavný středověký dům čp. 234/I na Starém Městě pražském, Průzkumy památek XIII, 1, Praha 2006, s. 3–34; M. Rykl a kol. (Knotová, Jelínková, Králík, Soukup, Fenc), Gotické stropy v domě čp. 234/I na Starém Městě pražském, Dějiny staveb, Plzeň 2005, s. 136–144.

7) Dendrochronologické datování provedl T. Kyncl, 2004–6, rukopis.

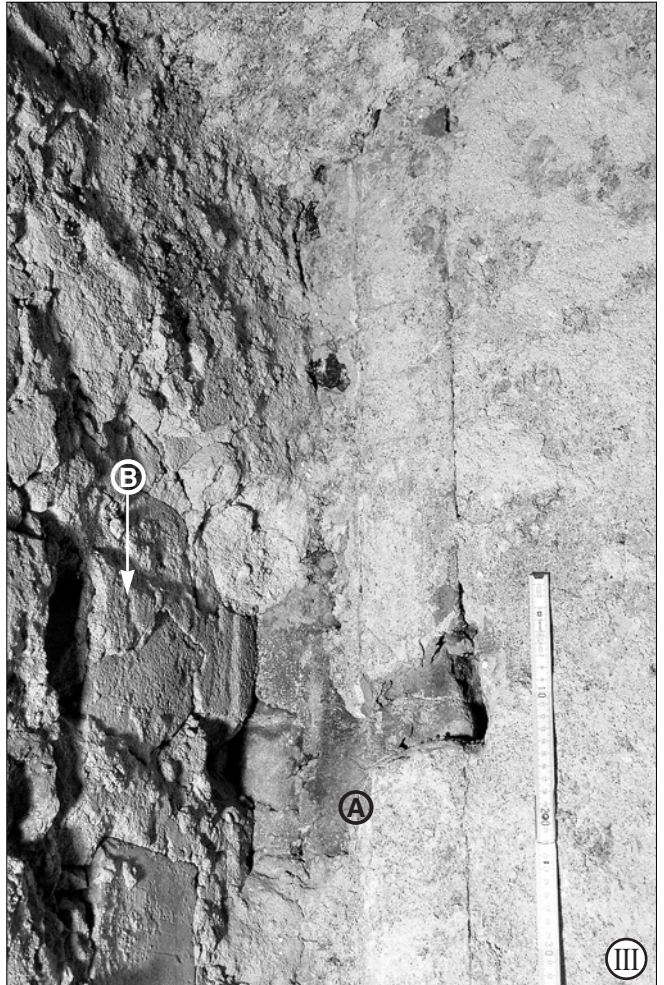
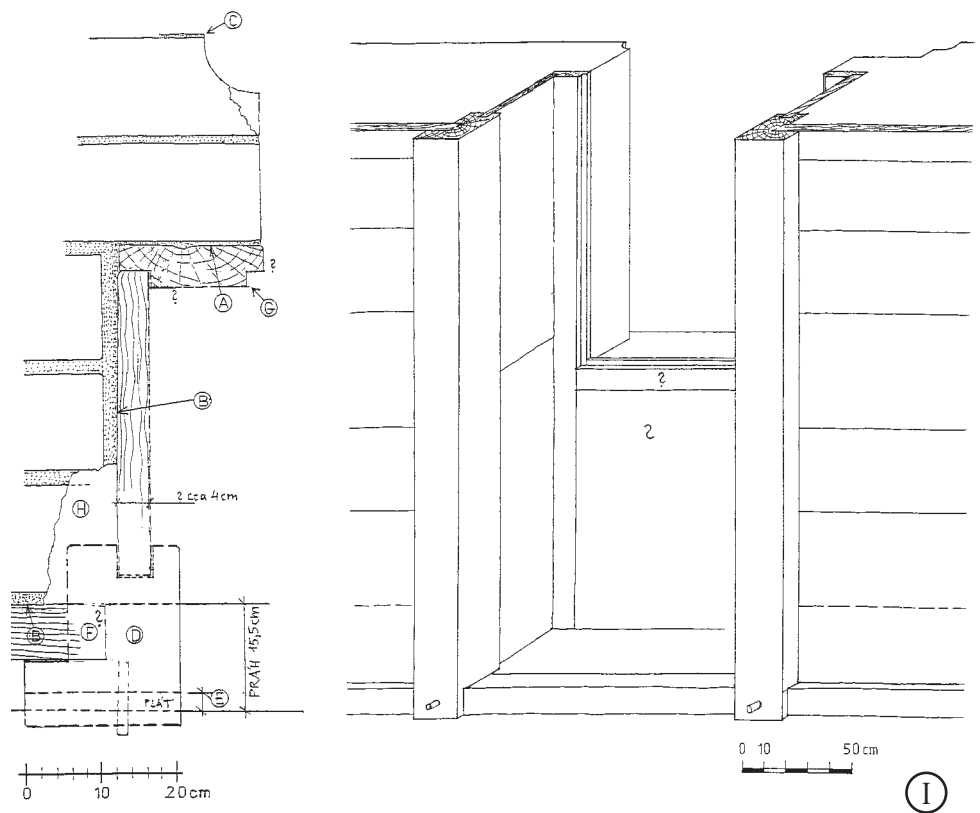
Obr. 4: Praha, Jilská ul. čp. 234/1. Světnice v 1. patře, okno v jižní stěně.

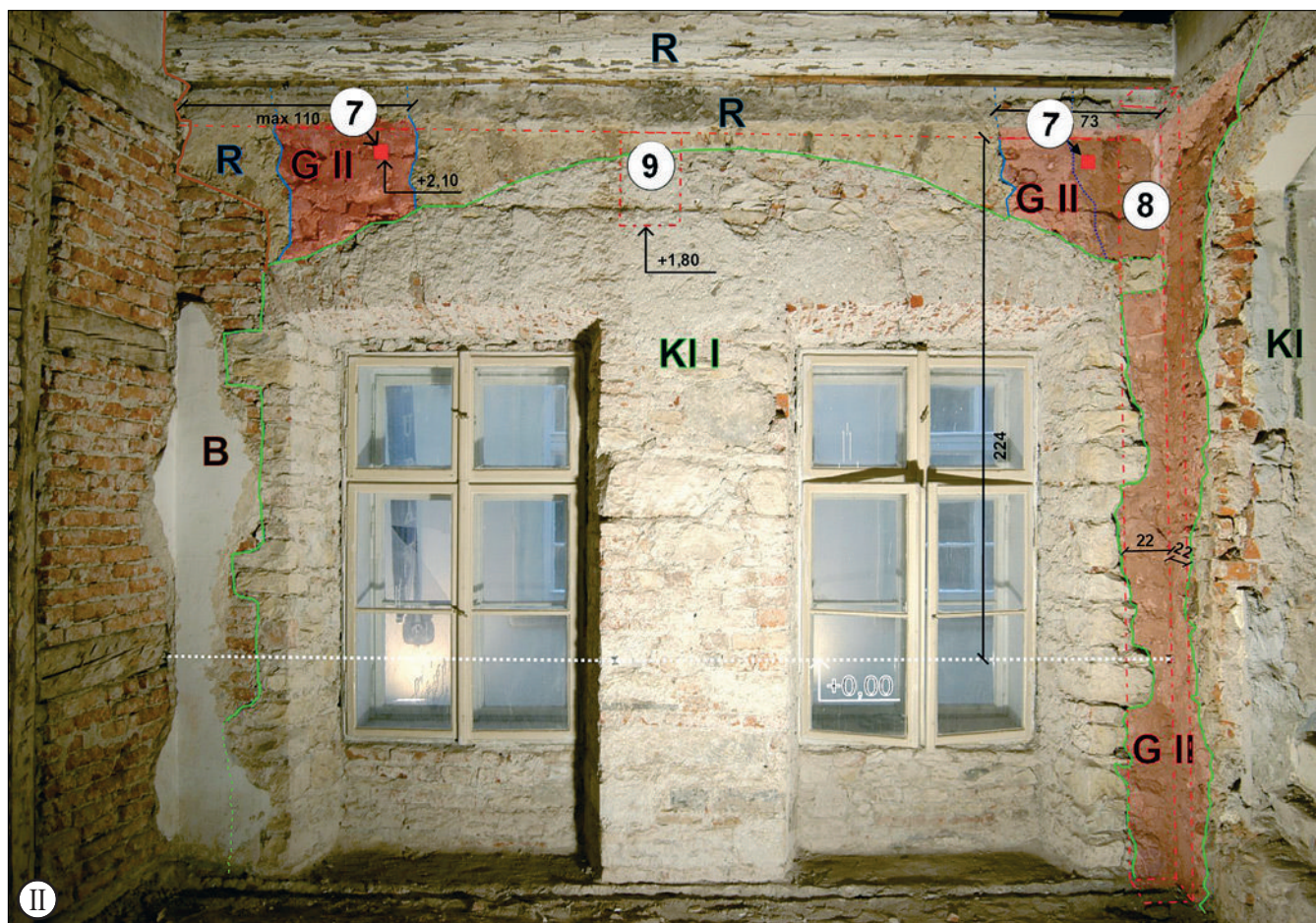
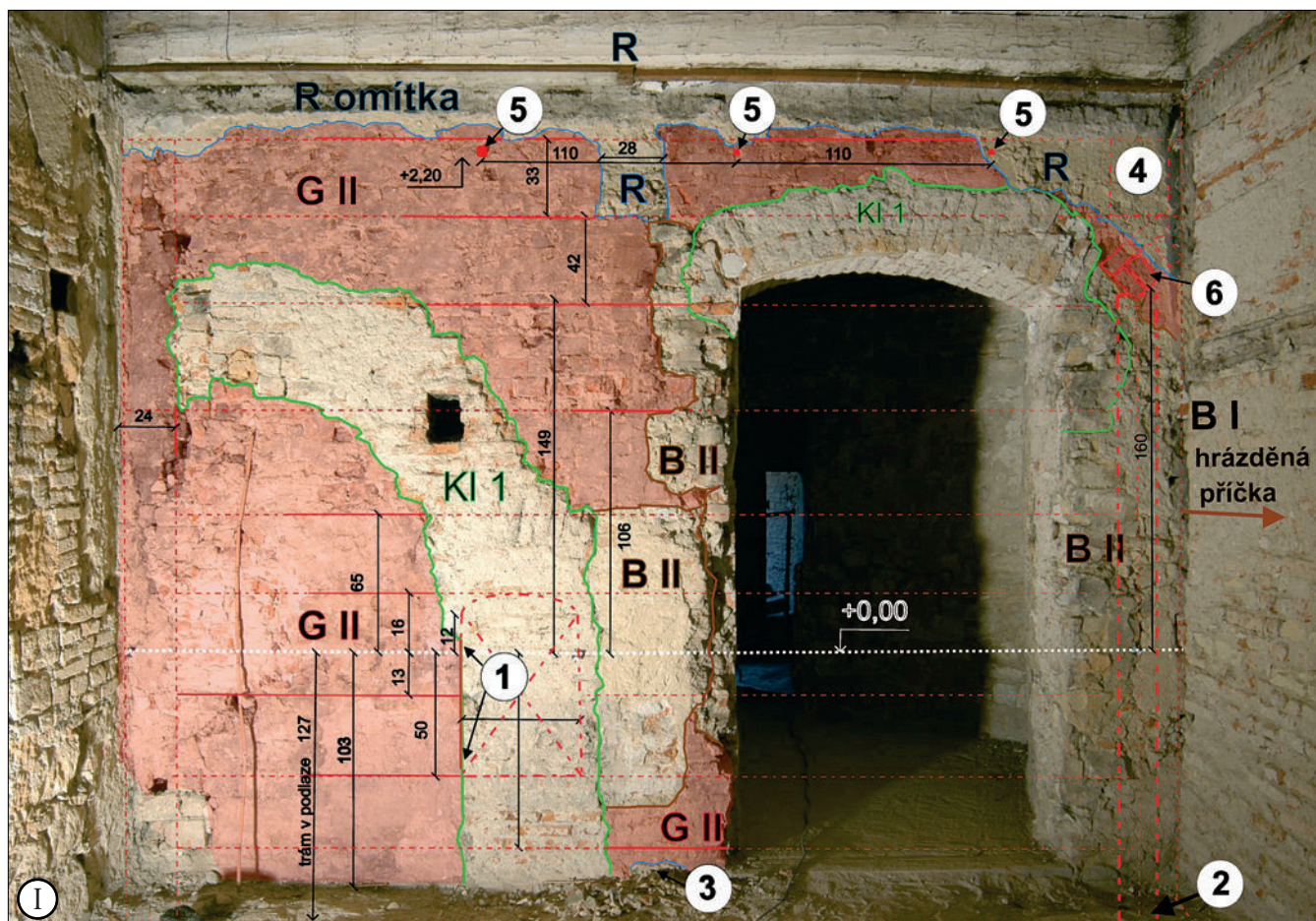
I: Detail náleзовé situace pozůstatků a otisků výdřevy východní špalety s pokusem o rekonstrukci. Mladší úpravy vynechány (zaměření a kresba M. Rykl). Vpravo konečná verze rekonstrukce výdřevy spodní části okna (kresba K. Knotová): A – otisk svislého dřeva; B – otisk vodorovných fošen výdřevy stěny světnice; C – ostění s výžlabkem a fragmentem gotické omítky z mladší gotické fáze (konec 14. nebo 15. století, detail viz foto); D – rekonstrukce tvaru nárožního sloupku; E – plátový spoj prahu (detail viz foto); F – možné, ale ne nezbytné vsazení fošen výdřevy do drážky, vyhoví i prostá polodrážka; G – předpokládaná polodrážka pro okenní křídlo; H – narušená část nároží při renesanční přestavbě.

II: V zásypu zachovaný prahový trám výdřevy světnice, průběžný i pod oknem. Nárožní sloupek navazoval plátovým spojem s dřevěným hřebem. Na obrázku je západnější z obou spojů (foto M. Rykl, 2005).

III: Detail otisků výdřevy na východní špaletě okna. viz též obr. 4/I: A – otisk koutové fošny tvořící zřejmě zároveň okenní zárubeň; B – otisk výdřevy špalety (foto M. Rykl, 2005).

IV: Východní ostění při vnějším líci zdi z vyžlabené tvarovky. Šipka ukazuje fragment gotické omítky z mladší gotické fáze (konec 14. nebo 15. století) s lemováním černými pruhy na bílém vápenném podkladu. Viz též detail (C) na zaměření na obr. 4/I.

Obr. 5: Praha, Jilská ul. čp. 234/1, detaily výdřevy.

I: Jižní dvě třetiny délky západní stěny bývalé světnice, dnes v rozsahu místnosti 311. Transparentní červenou je zvýrazněna čitelná plocha otisků vytrhané výdřevy světnice. Znárodněn je i nalezený spárověz fošen a čárkované doplněn: 1 – hrana příkladacího otvoru do bývalých kamen ve světnici a čárkované prokreslený obrys celého otvoru podle nálezu na opačném lici zdi; 2 – rekonstrukce polohy sloupku zárubně bývalých dveří do světnice. Detail viz obr. 3; 3 – otisky fošnové výdřevy přerostveny renesanční omítkou s náběhem k podlaze; 4 – renesanční nepravidelná zazdíčka bývalé kapsy po průvlak (stropním trámu) světnice z fáze gotika II; 5 – otvory po dřevěných hmoždinkách, vlevo hmoždinka zachována; 6 – fragment záklenku bývalých dveří. Otvor dveří byl upravo, za nynější barokní hrázděnou přičkou (foto J. Beránek, analýza M. Rykl a J. Beránek, kresba A. Jelínková).

II: Jižní dvě třetiny délky východní stěny, tedy dnešní místnost 311. Někdejší gotická okna byla zcela zlikvidována rozměrnými segmentovými nikami oken renesančních. Transparentní červenou je zvýrazněna čitelná plocha otisků vytrhané výdřevy světnice: 7 – zachované hmoždinky v maltě; 8 – zachované otisky deštění a koutového sloupku. V horní části jsou otisky překryty silnou vrstvou hnědé renesanční jádrové omítky z přestavby v roce 1601; 9 – z protější západní stěny odvozená poloha stropního trámu (průvlak) (foto J. Beránek, analýza M. Rykl a J. Beránek, kresba A. Jelínková).

III: Praha, Jilská ul. 234/I. Světnice v 1. patře. Detail západní stěny pod stropem. Situace je zřejmá i z řezu LL' na obr. 6-I: 1 – zazděná kapsa po průvlak (resp. mohutném stropním trámu); 2 – zachovaná dubová hmoždinka. V okolí souvisle zachované otisky výdřevy (foto J. Beránek, analýza M. Rykl a J. Beránek, kresba A. Jelínková).

IV: Pro srovnání: Pirna, Dohnaische Straße 76, profilované stropní trámy (či průvlak) systému „Mutter - Kinderbalken“ a profilovaný obklad mezi čely trámů. Orientačně 70. léta 15. století (foto M. Rykl).

Na všech čtyřech stranách byl prahový trám, ovšem různého profilu. Ve východo-západním směru byl prahový trám zároveň přístěnným stropním trámem nad přizemím, čemuž odpovídají jeho dimenze (14 × 24 cm). V severo-j jižním směru (rovnoběžně s ulicí) byl prahový trám subtilní (19 krát 12 cm), položený na patrovém ústupku a pravděpodobně přeplátovaný přes zhlaví ostatních stropních trámů.⁸⁾ V odhaleném severovýchodním koutě (obr. 2) je dokonce jen na sraz přiložen ke krajnímu východo-západnímu. Prahový rám pro výdřevu tedy v našem případě nebyl nijak propracován, počítalo se s tím, že stabilitu zajistí jednak fošny výdřevy a hlavně obezdívka.⁹⁾ Koutový sloupek byl zajištěn čepem, spíše však samostatným kolíkem do prahového trámu.

Podstatným nálezem je zachovaný detail čepu pro stojku zárubně dveří do světnice (obr. 3). Úplný profil trámu byl ponechán jen v oblasti prahu a zárubně, ve zbývajících délcích mimo dveře byla horní plocha trámu poměrně pracně stesána. Nepřitesaná část profilu měla jistě vytvořit zarážku pro stojku zárubně dveří, která zároveň zajišťovala konce fošen výdřevy stěny.¹⁰⁾

8) Horní plochy obou byly v jedné úrovni (pro usazení první vrstvy fošen). V celé délce bylo možné zkoumat především horní plochu prahového trámu při střední zdi a začátek prahového trámu u fasády v severovýchodním koutě světnice. Detail styku s ostatními stropními trámy nebylo možné prozkoumat a je pouze odhadován.

9) Tím se provedení liší od nezbytně pečlivě propracovaných prahových rámu hrázděných staveb. Srov. např. A. Bedal, o. c. v pozn. 2, dále např. W. Schmidt ed., Das Templerhaus in Amorbach, Arbeitshefte des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege, Heft 53, München 1991.

10) Proverována byla pochopitelně i varianta, při níž by plošné stesání horní plochy prahového trámu bylo druhotným zásahem. K takovému opatření by nebyl důvod dříve, než při úplné likvidaci deštění. To se stalo při renesanční přestavbě, která se však svými zásahy s prahovými trámy výškově míjí. Důležité je i to, že pokud by byl profil prahu pů-

Jižní okno světnice bylo vyměřeno na prostředek délky stěny a nika vroubena nezbytnými stojkami, připlátovanými k průběžnému prahu výdřevy (obr. 4). Špaleta niky okna byla deštěna jedinou svislou fošnou. Jedna vodorovná jizva uprostřed vedla v dosavadní interpretaci k chybnému závěru, který tímto na obr. 4-I opravuji.¹¹⁾ Otisk svislého dřeva na hraně cihelného okenního ostění náleží bezpochyby prvku, který zároveň sloužil jako koutový sloupek i fošnová záruběň okna.¹²⁾

Horní část niky se nedochovala. Světla šířka okna, vypočtená z nálezové situace na 105 cm, je dosti značná, a je tedy pravděpodobné, že dřevěná okenní záruběň byla ještě rozpuřena sloupkem či spíše křížem.¹³⁾

vodně neměnný po délce, záruběň by byla připlátována z boku nebo začepována svrchu do dlabu v prahu, nikoli však, jak je doloženo, napojena čepem v prahu.

11) Při dalším bližším ohledání otisků v maltě, později odkrytých při opravě omítek v níce, se ukázal svislý otisk struktury dřeva (což nikterak nepřekvapuje – srov. např. Hrádek v Kutné Hoře – V. Jesenský, o. c. v pozn. 1). Tímto opravuji dosavadní kresebnou rekonstrukci, již publikovanou (M. Rykl – J. Beránek, o. c. v pozn. 6). Původ vodorovné obklopené hrany se stává tímto nejasný. Může jít o nastavení dřeva (pro přesné rozlišení chybí jemnější struktura otisků) a nebo je to např. chybně naříznuté dřevo, osazené pak tímto zářezem logicky na rubovou stranu.

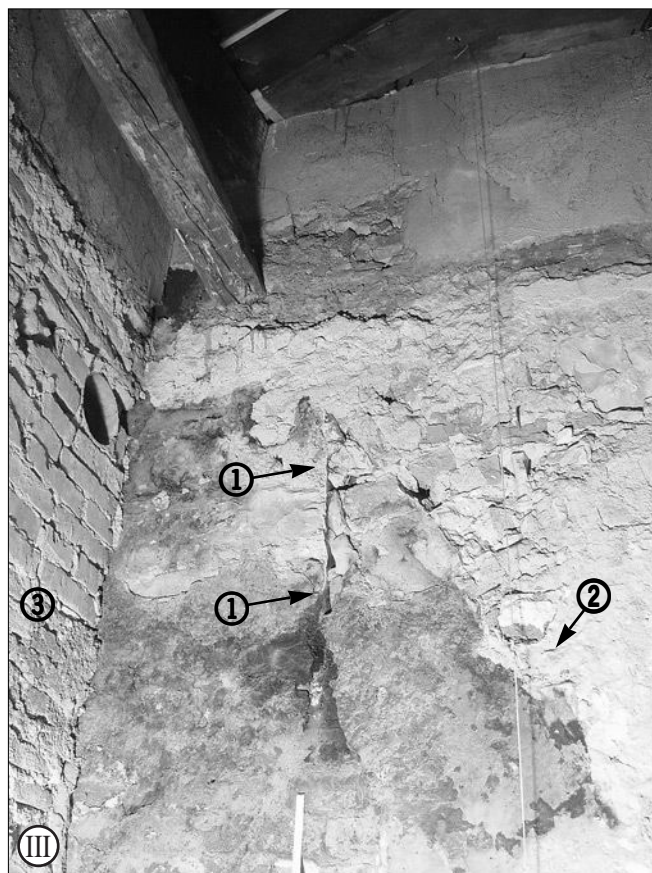
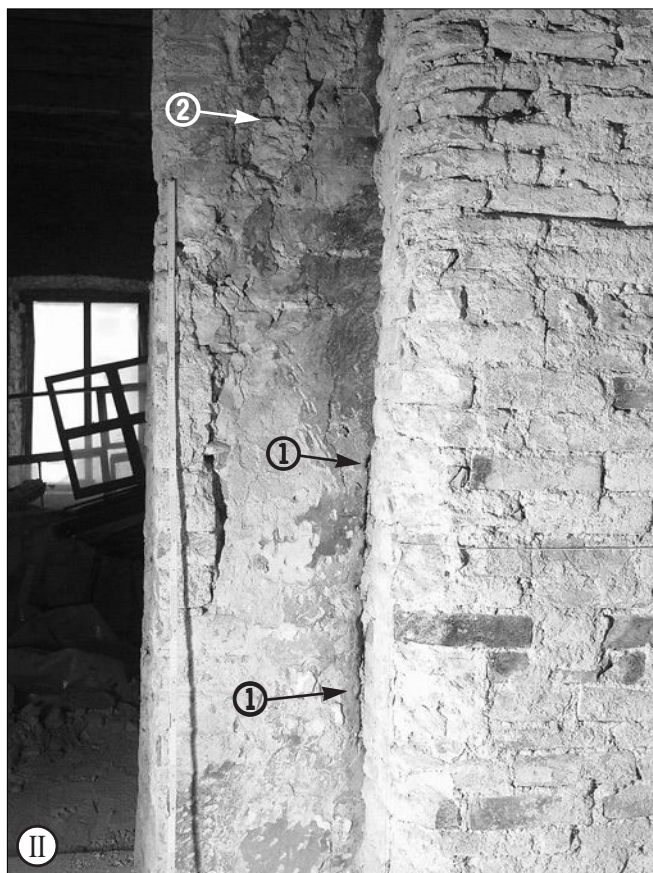
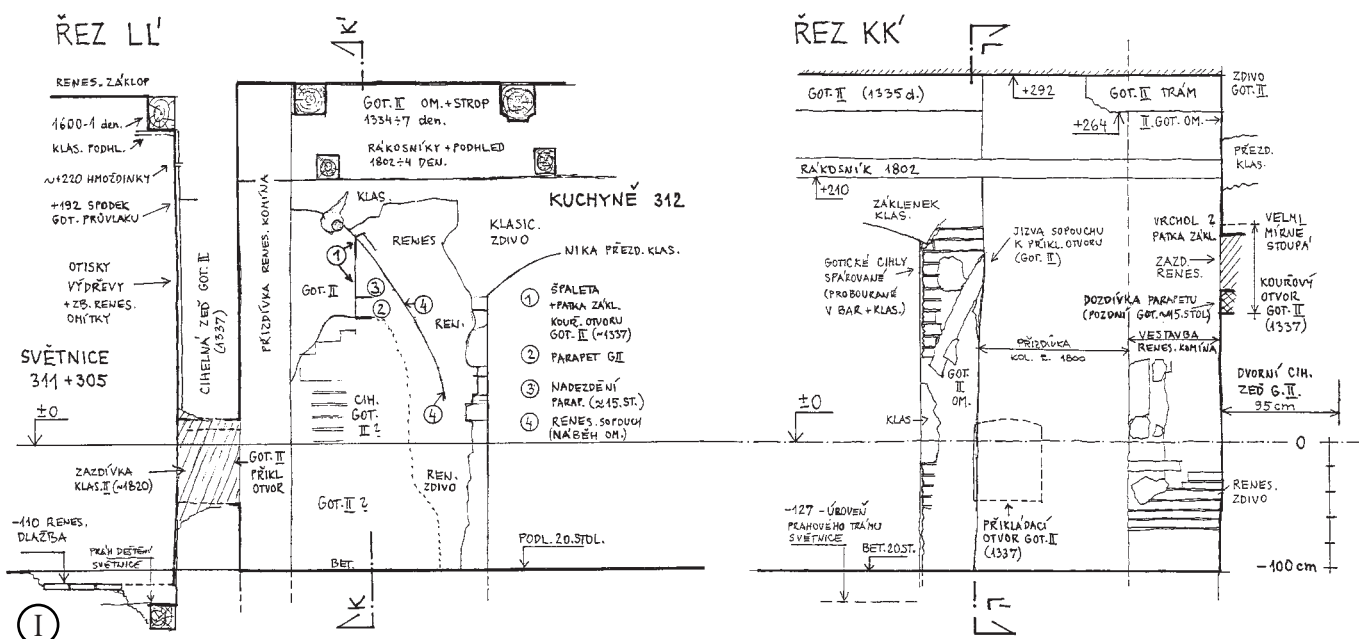
12) Detaily několika středověkých dřevěných okenních zárubní byly podrobněji prozkoumány a zdokumentovány v rámci výzkumného záměru Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště středních Čech v Praze (dále NPÚ ÚOPSC) v roce 2003–4: M. Rykl, Litovice – okna z pozdně gotické přestavby (dendrochronologické datování dubové trámkové zárubně okna kolem roku 1456); okna s fošnovou krabicovou zárubní z pozdně renesanční přestavby z počátku 17. století; M. Rykl, Popovice, okna s fošnovými zárubními náležející ke stavební etapě 1546. Rukopisy, uloženy na NPÚ ÚOPSC.

13) Podle posloupnosti profilů ve vnějším ostění není pravděpodobný sloupek cihelný. Jako analogie k dřevěným zárubním, členěným křížem, poslouží východní okno 2. patra v Sudkově Dole, kolem roku 1490 (M. Rykl – J. Škabrada, Okna tvrže v Sudkově Dole, Svorník II, Praha

Zbývající okna, tedy k východu do Jilské ulice, se nedochovala – jejich místo zaujaly dvě rozměrné niky oken renesančních (obr. 5-II).¹⁴⁾

Detaily styku stropu a výdřevy stěn

Podobu gotického stropu dokládají kapsy po dvou mohutných stropních trámech či průvlacích ve východo-západním směru, dělicích plochu stropu na třetiny. Obdob-

Obr. 6: Praha, Jilská ul. 234/1. Prostor bývalého topeniště u světnice. Ve fázi gotika II byl prostor propojený pasem se síní. Záznam nálezových situací v oblasti topeniště a komína.

I: Rezy LL' (s pohledem k jihu) a KK' (s pohledem k východu). Vzájemná poloha řezů je ve výkresu zaznamenána. Zásadní informací je proměna topeniště od gotiky II po renesanci, zvláště směru jeho zaklenutí a způsobu odkouření (zaměření) a kresba P. Králík, M. Rykl a kol.).

II. Detail z řezu KK': 1 – hrana a patka záklenku příkladacího otvoru z topeniště do kamen ve světnici z fáze gotika II, datované k roku 1337; 2 – jizva po sopouchu téhož stáří (foto J. Beránek, 2005).

III. Detail z fazy LL: 1 – hrana špalety a patka záklenku kouřového otvoru z fáze gotika II; 2 – otisk opačně orientovaného zděného sopouchu renesančního; 3 – renesanční vestavěný komín, na obrázku viditelná partie je však přezděna kolem novodobých zděří (foto M. Rykl, 2005).

ně k nim byly umístěny na severu a jihu přístěnné průvlaky, avšak štíhlejší, zapuštěné po celé délce na hloubku asi 7 cm do obvodového zdiva. Osazovány byly před zděním, zanechaly obdobné otisky jako fošny.

Osová vzdálenost trámů (průvlaků) činila cca 200 cm, což je vzdálenost obdobná, jako u zachovaných stropů v sále. Podle toho by mohl být systém stropu obdobný jako v sále a v kuchyni a patrně i v síni. Jde o stropy sytému, připomínajícího „Mutter-Kinderbalken“ z německého prostředí, tedy přes stropní trámy osedlané ploché „trámky“ s hlubokými polodrážkami pro vsazení záklopových prken.¹⁵⁾

Mezi čely trámů byly nalezeny v maltě zalité, před otisky výdřevy předstupující dubové hmoždinky (bez otvorů po hřebu), které mohly souviset s poslední řadou fošen výdřevy (obr. 5-I, III). Podle otisků totiž byla spodní hrana fošny mezi trámy totožná se spodní hranou trámů, fošny tedy sahaly pouze od trámu k trámu.

Hypoteticky, ale s velkou pravděpodobností, si lze představit funkci nalezených hmoždinek takto: do fošen, určených k osazení mezi trámy, byly zapuštěny hmoždinky do předvrtaných otvorů a spolu s fošnami osazeny na místo. Následně pak byly z rubu obezděny a hmoždinky, přesahující do zdiva, mohly mít za úkol stabilizovat úseky fošen mezi trámy. Protože na hmoždinky bylo patrně použito čerstvé dřevo, hmoždinky seschly a při vytrhávání výdřevy při renesanční přestavbě roku 1601 se některé oddělily od fošen a zůstaly ve zdivu, překryté pak vrstvou jádrové renesanční omítky.¹⁶⁾

Můžeme uvažovat i o možnosti náročnějšího provedení. V takovém případě by mezi trámy nebyly jen prosté fošny, ale úplná nebo jednodušší obdoba profilovaných poloprůvlaků. Jako analogie poslouží náročná výdřeva např. Karlovy světnice na Karlštejně či radniční světnice s deštěním na Staroměstské radnici, světnice v Tetzlově domě v Pírně či v domě č. 76 v Dohnaische Straße tamtéž (obr. 5-IV).¹⁷⁾

Pozůstatky kamen a topeniště

V západní stěně byl nalezen příkladací otvor do kamen, která si můžeme představit nejspíše jako kachlová. Nebyla umístěna v koutě, ačkoliv by tomu nic nebránilo, takže se nejspíše počítalo s lavicí okolo kamen. V okolí příkladacího otvoru, který je oboustranně jednoznačně součástí originálního cihelného zdiva, byly nalezeny pozůstatky hlíněné malty, což je pro napojení kamnového tělesa příznačné. Výdřeva v místě napojení kamen musela být přerušena,

2004, s. 115–124), dále zmíněné okno ve 2. patře v Litovicích – viz pozn. 12, nejnověji pak např. okno z pozdně gotické opravy a přestavby konventu u sv. Tomáše v Praze – Malé Straně: M. Kovář, *Nové poznatky ke stavebnímu vývoji kláštera u sv. Tomáše v Praze-Malé Straně*, *Coloquia mediaevalia Pragensia* 2007, v tisku.

14) Zcela hypoteticky lze očekávat sestavu víceúrovňových oken s ven rozvěvenými špaletami. Kresebně byly prověřovány varianty 3+2 a 2+1, přičemž rozsah zachovaných povrchů (viz obr. 5-II s transparentním červeným zobrazením) možnost 3+2 vylučuje. Vzhledem k podobě okna na jih je však otázkou, zda i východní okna mu nebyla podobná, tedy např. se dvěma okny s nikou uvnitř a s ostěním v lici. Prahový trám informace neposkytl – v kritických místech nebyl přístupný a nebo byl vyhnitý a nahrazen zásypem z raného 19. století.

15) Podrobnosti stropů viz literatura v pozn. 6.

16) Hmoždinky však v žádném případě nespřahovaly složený profil. Před otisk v maltě předstupují o cca 2–3 cm a nemělo by smysl je při přestavbě jakkoliv zkracovat. Buď se z obložení „vyvlékly“ úplně a v maltě zůstaly, nebo byly naopak s výdřevou úplně vytrženy.

17) Literatura viz pozn. 1. Rubová strana čelních fošen mezi trámy v do-

Obr. 7: Praha, Jilská ul. 234/I. Světnice v 1. patře, zbytek dlahby z cihelných dlahdic, náležející k renesanční přestavbě 1601. Poloha viz též řez LL' na obr. 6.

ale zřejmě jen lokálně. Nebyly zde totiž sloupky až k podlaže, protože na horní ploše prahového trámu nejsou žádné dlahby. Rovněž stopy otisků fošnové výdřevy nacházíme ještě cca ve vzdálenosti 20 cm od příkladacího otvoru. Lze z toho usuzovat, že těleso kamen bylo kromě tubusu odkouření a příkladání lehce odsazeno od stěny. Na opačném lici stěny se zachovaly pozůstatky topeniště (obr. 6). Topeniště bylo zaklenuto stoupající klenbou směrem k vnější stěně, kde kouř odcházel segmentem zaklenutým otvorem s dodnes výrazně očázeným okolím. Otvor nejspíše ústil do vyzdřeného komína v dvorní obvodové cihelné zdi.¹⁸⁾

Vztah polohy topeniště vůči síni a netypická poloha světnice v půdorysu domu byly již diskutovány v příspěvku o disposičním uspořádání domu (obr. 1).¹⁹⁾

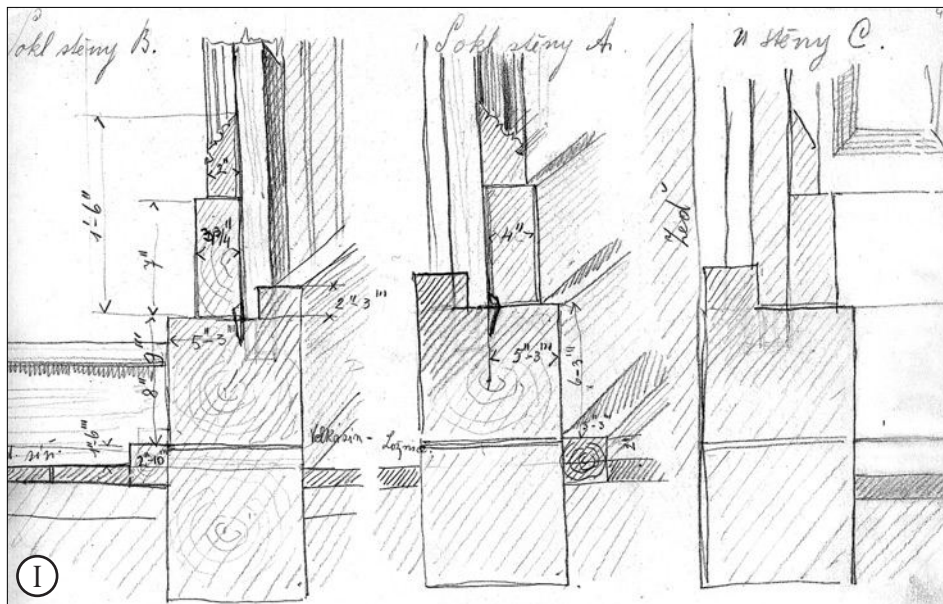
Skromné poznatky k podobě podlahy

Pozůstatky podlahy světnice z fáze gotika II se nedochovaly, protože ještě v 70. letech 14. století (gotika III) byl trá-

mě čp. 234 Jilské ul. je ve stejné svislé rovině, jako běžné fošny níže, narozdíl od poloprůvlaků ve V-Z směru, zapuštěných do zdiva.

18) Podle tehdy aktuálně zjištěných analogií byl nejprve v úvahách předpokládán kouřový otvor volně do fasády, ale sondáží se objevily zvenčí fragmenty cihelných slepých arkádových polí, takže v jejich kontextu by v daném místě byl kouřový otvor obtížně představitelný. Apriori však nelze vyloučit, že ústil na fasádě výše, kde je zdivo kompletně přezděno v mladší gotické fázi z konce 70. let 14. století. Ve výškovém rozsahu horní části 1. patra a nejméně parapetů oken 2. patra však kouř spolehlivě stoupal zděným komínem v síle zdi. Za zmínku stojí i drobná dílčí úprava, ještě z doby fungování otvoru – nadezdění jeho parapetu. Muselo k ní dojít někdy na konci 14. nebo kdykoli v průběhu 15., event. i v 16. století, až do renesanční přestavby (obr. 6-I).

19) M. Rykl – J. Beránek, o. c. v pozn. 6.

Obr. 8: Příklady detailů srovnatelné výdřevy světnic:

I: Hrad Karlštejn (okres Beroun), tzv. Karlova světnice. Detaily výdřevy ve skicári J. Mockera (uložen v archivu hradu Karlštejna). Vlevo detail výdřevy u západní hrázdné příčky. Uprostřed mírně odlišný detail u hrázdné příčky východní, vpravo detail u obvodové masivní severní zdi. Ve všech případech je výdřevo vkládáno nezávisle na nosné konstrukci, kterou pokrývá. Prahou trám se tak projevoval jako sokl u podlahy místnosti.

II: Hrad Dívčí Kámen (okres český Krumlov). Zbytky světnice v jižní části trojdílného půdorysu 2. patra západního paláce. Koutové sloupky a fošnová výdřevo je zcela srovnatelná se situací v domě čp. 234/I v Praze. Naproti tomu strop byl odlišný – tvořily jej hustě kladené drobnější trámy, bezpochyby podporované středovým průvlakem. Výdřevo vznikla před obezdíváním, strop se ukládal teprve po vyzdvižení zdi do jeho úrovně.

nový strop pod světnicí nahrazen žebrovou klenbou. V nejvyšších místech čelních oblouků byly proříznuty i prahové trámy světnice a podlaha přitom navýšena.²⁰⁾ Podlaha k roku 1337 nutně úplně skrývala prahové trámy v obou směrech, protože na horní úrovni východozápadních trámů teprve spočíval záklop a na něm další, nám již neznámé souvrství.

Z renesanční přestavby se zachovaly zbytky topinkové dlažby v maltovém loži (obr. 7) v násypu na klenbě (z fáze

20) Ani z této fáze (gotiky III, kol. 1377 podle dendrodatování) se stopy podlahy nezachovaly.

gotika III). Spolehlivě lze dlažbu zařadit podle náلتků malty k renesanční omítce.

Úpravy světnice v renesanci

Při renesanční přestavbě domu – tehdy šlechtické městské rezidence pánů z Hazmburka – byl ve světnici vyměněn strop (1600/1601 podle dendrodatace) a kompletně zanikla výdřevo stěn, kromě prahových trámů, skrytých již od přestavby na konci 14. století v zásypu. Omítané stěny i nový strop byly náročně malovány v podobě imitace kazetování. Kamna zůstala na starém místě, příkladací otvor rovněž.

Z obr. 6 je zjevné, jak bylo přestavěno topeniště: předně byl celý půdorysně trojúhelný prostor oddělen novou zdí od síně, dále byl vložen nový komín a spolu s ním o 90° otočen směr zaklenutí nad topeništěm.

Starou sestavu oken světnice nahradila okna v rozměrných nikách pravoúhlého půdorysu – dvě na východ do ulice a jedno na jih do dvora.²¹⁾ Z bývalého gotického okna uprostřed jižní stěny byla vytvořena odkládací nika.

1.2. Trojdům čp. 150, 151 a 153/I v Karlově ul.

(Neobvyklá sestava vytápěcích zařízení a detaily výdřevy)

Nálezy a souborné výsledky, zvláště prostředního domu čp. 151, byly již při různých příležitostech publikovány.²²⁾ V souborných příspěvcích však opět chybí prostor pro zajímavé podrobnosti, subtilně dokreslující jak středověkou podobu, tak novověké úpravy.

Systémové řešení topenišť

Gotická stavební fáze náleží k roku 1352 (podle dendrodatování). Výzkum ukázal, že někdejší sestava pěti oken teplé obytné místnosti v 1. patře středního domu čp. 151 nenáleží dynmému provozu, ale

21) Odsunutí okna k jihozápadnímu koutu bylo způsobeno přístavkem podél ohradní zdi k Jilské ulici. Půdorys s analýzou publikován: M. Rykl – J. Beránek, o. c. v pozn. 6.

22) M. Hauserová – M. Rykl, Dům čp. 150–151 na Starém Městě pražském, Dějiny staveb 2002, Plzeň, s. 57–72; M. Hauserová – M. Rykl, Die Häuser Nr. 150, 151 und 153 in der Prager Altstadt, Jahrbuch für Hausforschung, v tisku; M. Rykl, Příklady vytápění, o. c. v pozn. 1; dendrochronologické datování provedl T. Kyncl, 2001–4, rukopis.

světnici s kamny. Prakticky zároveň s nálezy kouřových otvorů od krbu i kamen přímo do fasády na tvrzi v Čachrově²³⁾ byl odhalen způsob odkouření topeniště pro kamna ve světnici v domě čp. 151: kouř procházel mezistropem nad světnicí a ústil do otvorů ve fasádě, přičemž přehříval podlahu obytné místnosti dalšího patra. Výzkum pokračoval i dále po publikaci těchto výsledků analýzy prostředního domu čp. 151. Ukázalo se, že se stejná situace opakovala s velkou mírou jistoty ještě u západnějšího čp. 153. Tutéž situaci pak můžeme předpokládat také u třetího, zároveň vystavěného řadového domu čp. 150.

Ve výškové poloze, jako jsou kouřové otvory prostředního domu čp. 151, byly poblíž fasády na sousedské zdi mezi domy čp. 151 a 153 ze strany domu 153 rozpoznány výrazné zatehované stopy. Nacházíme je na cihelném spárovaném zdivu nad rubem bývalé roubené klenby. Přibývají na intenzitě směrem k fasádě a pod stropem. Samotná fasáda je kompletně přezděna ve větší síle zdi při přestavbě v 60. letech 19. století. Ze situace lze analogicky k čp. 151 usuzovat na obdobné kouřové otvory do fasády²⁴⁾ (obr. 9, 10).

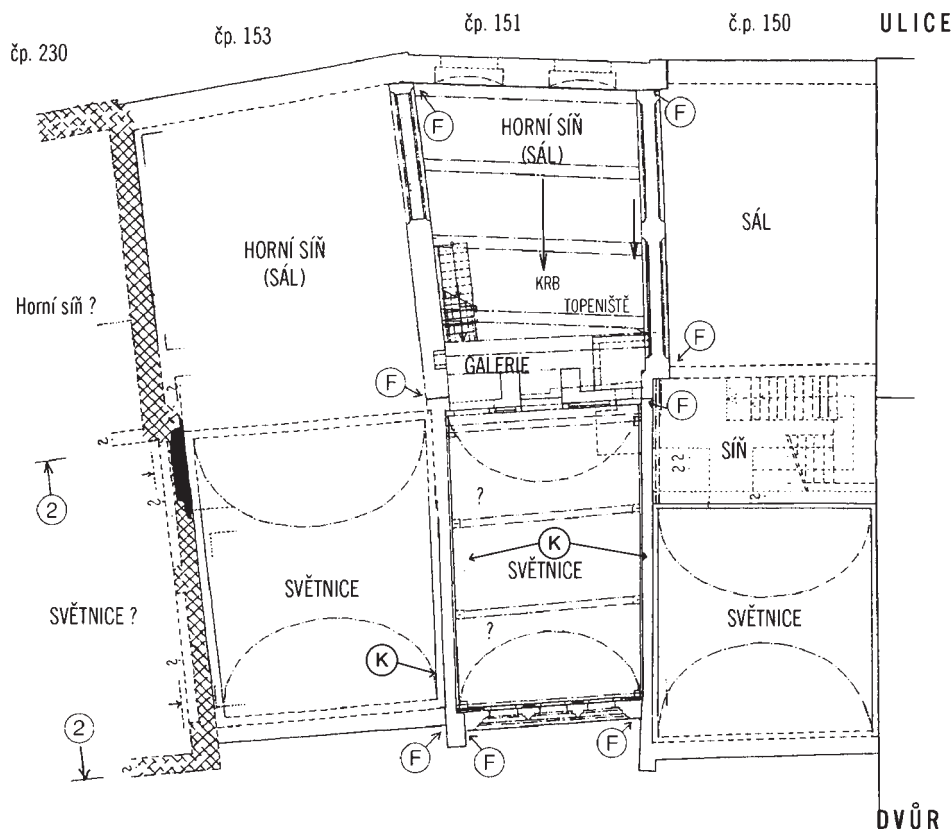
Dalším zajímavým detailem, jehož interpretace je zatím nejasná, je úprava mírně předstupující hrany na styku obou domů. Právě v zóně kouřových otvorů je hrana vybrána vyžlabenými cihlami (obr. 10). Vyžlabení ve výškové oblasti kolem stropu mezi 1. a 2. patrem nemohlo souviset ani s okny – např. kvůli přílivu světla, ani se zde nejví a neměly by smysl stopy po nějaké pavlači apod. Zda mělo jít o možnost rozptýlení kouře, tak aby se nezačadila hrana styku domů, zůstává prozatím na úrovni hypotézy.

Detaily hliněné omazávky

V prostředním domě čp. 151 byl v zásypu v podlaze nalezen zbytek klínovité lícové hliněné vymazávky mezi kuláče, vyztužené zvířecími chlupy, na povrchu s vápennými barevnými nátěry více generací (obr. 11-II).

23) K dalším příkladům odkouření do fasády: hrad Pořešín: O. Malina, Krb v paláci hradu Pořešína, Dějiny staveb, Plzeň 2001, s. 106–109; dům v Engelburgerstraße 2 v Řezně: cit. in: M. Rykl, Příklady vytápění, o. c. v pozn. 1; Kašperk: J. Anderle, o. c. v pozn. 1, nově Lštění, viz kap. 1.6.

24) Jsem si vědom jevu, který nalézáme vždy tam, kde dehet z porušeného komína proniká do dutiny mezi strop a dodatečný nižší podhled. Kouř zde kondenzuje a přirozeně intenzita zatehování stoupá ke chladnějšímu částem. Nutno však zdůraznit, že zóna zatehování je jak u čp. 151, tak u 153 právě největší tam, kde je otvor větrací, zvláště pak, že očazení bylo již přikryto renesanční omítkou při přestavbě a přepatrování v 16. stol. (stropní trámy s výmalbou dendrodatovány do let 1592–96).

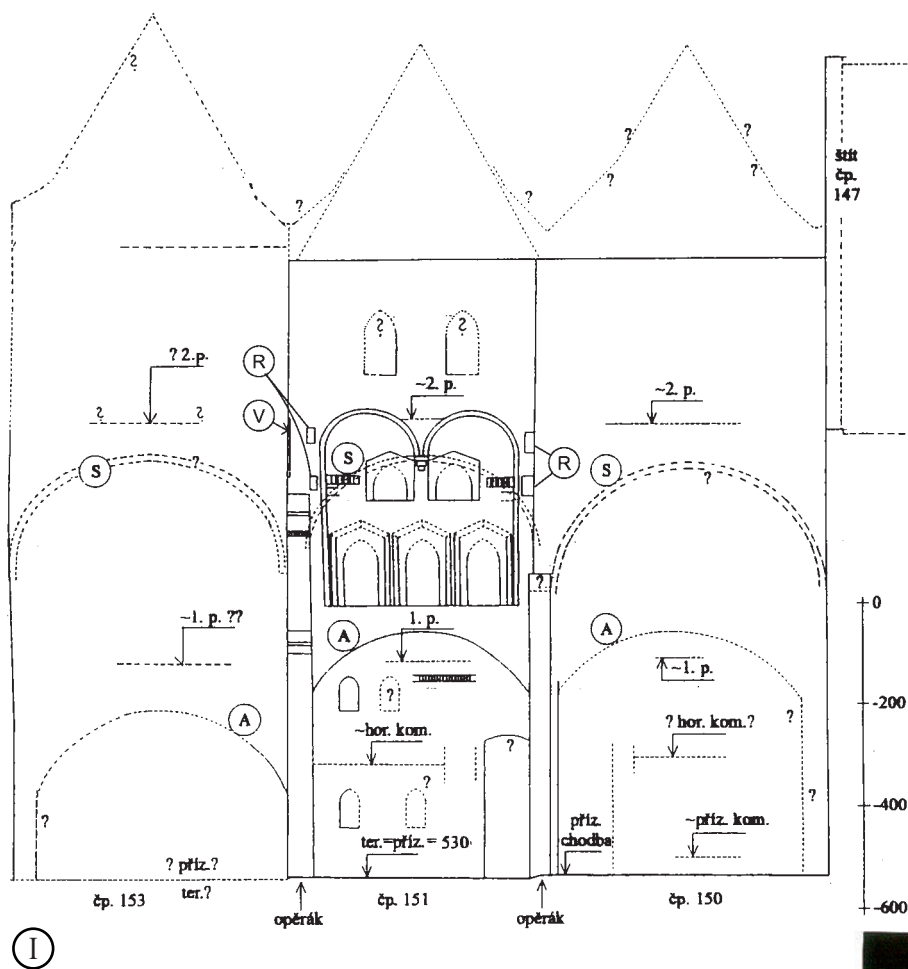
Obr. 9: Praha, Staré Město, domy čp. 150, 151 a 153 v Karlově ulici. Půdorys 1. patra trojdomu. Rekonstrukce stavu k roku 1352: F – pracovní spáry v cihelném zdivu dokládající technologii výstavby trojdomu; K – nápadné očazení v oblasti pod stropem u kouřových otvorů do fasády (zaměření, analýza a kresba M. Rykl).

Zachycena byla i poloha rubových omazávek na styku svislých stěn výdřevy se stěnami (obr. 10-III, 11-I). Hliněná omazávka byla nalezena logicky na fasádní stěně mezi výdřevou a cihelnou obezdívkou, vystavěnou technologicky následně o síle pouhé 42 cm. Stejná situace je i na stěně vůči horní síni – sálu, kde použití hliněné omazávky můžeme spíše považovat za rutinu – zde jistě z tepelných důvodů nebyla potřeba. Na styku se stěnou vůči světnici sousedního domu čp. 150 byla spára mezi již hotovou cihelnou zdí a právě vztyčovanou výdřevou zaplňována již v průběhu roubení tenkou hliněnou vrstvou. Proč tomu tak bylo, není zřejmé. Opět jde asi o rutinu – snad bylo pouze „nepatřičné“ ponechat volnou nepravidelnou úzkou mezeru, vzniklou vzájemnými nepřesnostmi na styku svislé, již hotové cihelné stěny s rubem výdřevy.

Na protilehlé stěně k čp. 153 nebyla omazávka vůbec. Zde se současně vztyčovaly sruby obou světnic (151 a 153) a zároveň vždy po několika vrstvách roubení z půlkuláčů zedníci vyzdili několik řad cihelného zdiva mezi sruby. Zdivo má tedy oboustranné otisky srubu v maltě. Teprve když se klenby obou srubů odchýlily od svislice, je zdivo sousedské zdi mezi světnicemi obou domů lícované a na rubu roubených klenb byla nezbytná tepelně izolační hliněná omazávka, doložená spolehlivě ve zbytcích nad oběma klenbami.

Ztužení srubu světnice a jeho analogie

Roubená světnice čp. 151 byla u fasády ztužena vodorovnou kleštinou (obr. 11-I) a obdobnou kleštinou u severní stěny na styku se sálem. Ta byla ovšem odsunuta od severní zdi, bezpochyby proto, aby se vyhnula kamnům. Na

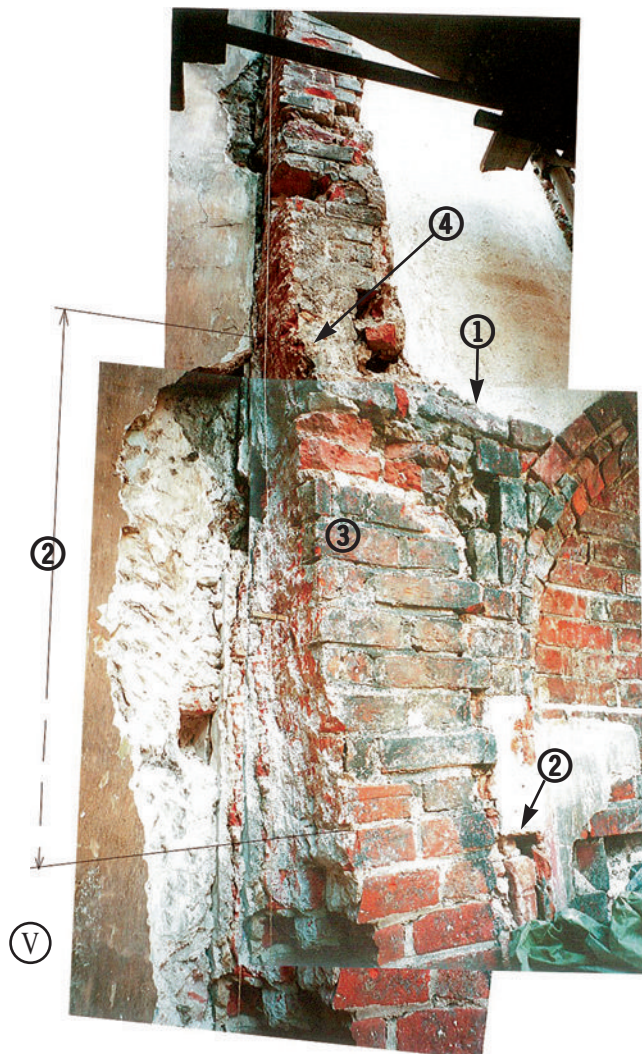

Obr. 10: Praha, Staré Město, domy čp. 150, 151 a 153 v Karlově ulici, jižní fasády trojdomu.

I: závěrečná verze rekonstrukce stavu k roku 1352 se zohledněním všech nálezových situací: A – vylehčovací cihelné arkády pro vykonzolování od 1. patra výše; S – průmět roubených kleneb světnic; R – nalezené koutové otvory; V – vyžlabené nároží v oblasti koutových otvorů (kresba M. Rykl, 2005).

II: Praha, Staré Město, dům čp. 151 v Karlově ulici. Celkový pohled na jižní – dvorní fasádu po obnově. Legenda viz obr. 10-I s rekonstrukcí fasády trojdomu. Poškozený výžlabek byl doplněn do hrany omítanou plochou, projevující se světlým pruhem na nároží.

III: Situace na styku domů čp. 151 a 153 v 1. patře v úrovni někdejších světnic. U gotických cihel, pokud je pozorovatelný, zakreslen spárořez dvou vrstev cihel. Výběr nálezových situací: 1 – gotický opěrný pilíř na rozhraní čp. 151 a 153; 2 – část cihelné profilace náležející dvojarkádě; 3 – část cihelné profilace náležející ostění gotického okna; 4 – odsekané čelo cihel vnitřní části profilu ostění; 6 – hliněná mazanina s chlupy, pozorovatelná v sondě, v mazanině byl nalezen i odřezek kůže; 7 – výztužný trám (kleština) v úrovni patky dřevěné klenby světnice, tedy nad rovinou půdorysného řezu; 8 – podpurný svislý trámek zazděný do zdi mezi 151 a 153. Spolu s kleštinou zanechal zřetelné otisky v maltě. Oba prvky byly uloženy do zdiva zároveň se zděním (v řezu na obr. 11-I označen jako nálezová situace 51); 9 – líc gotických cihel; 10 – malta s otisky vý-

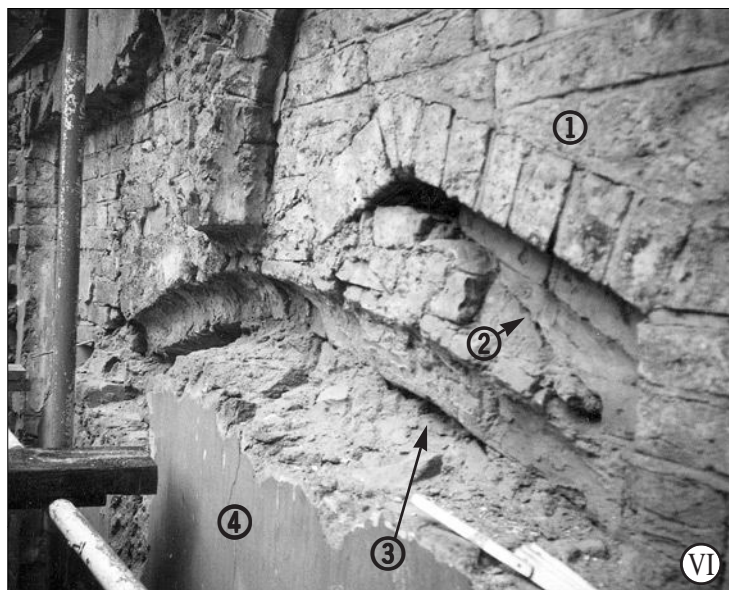
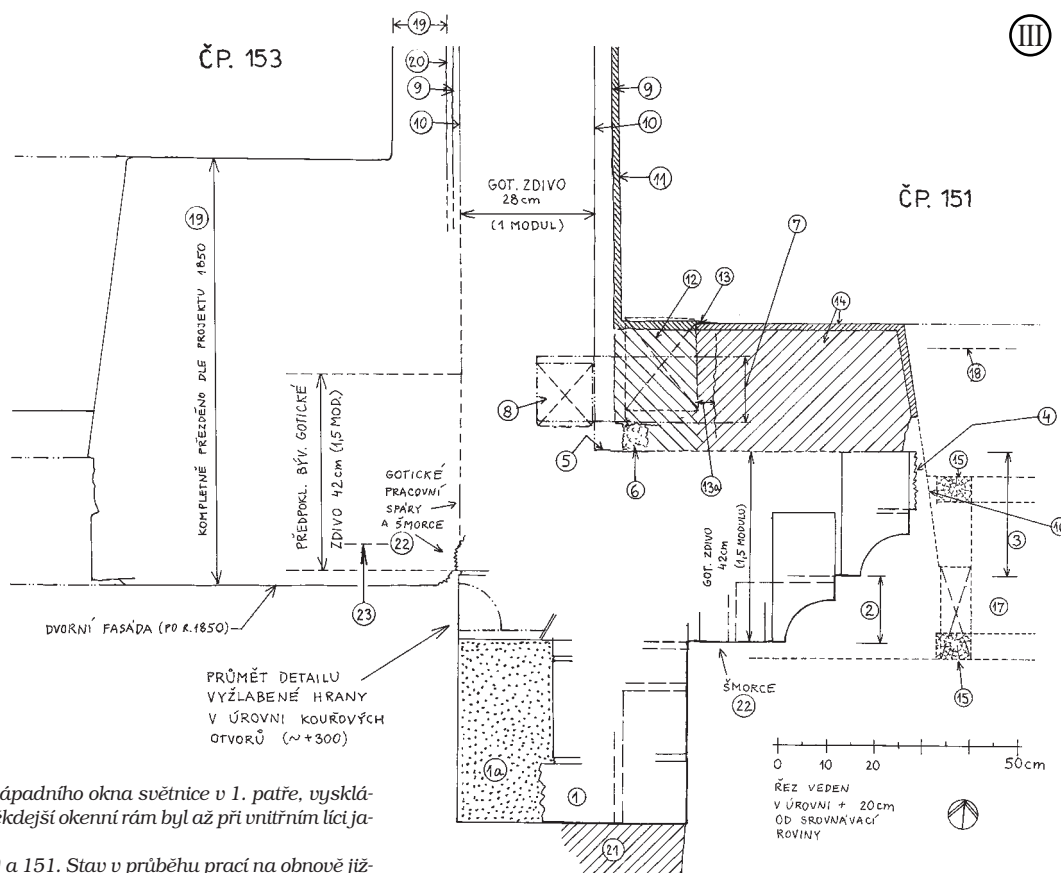

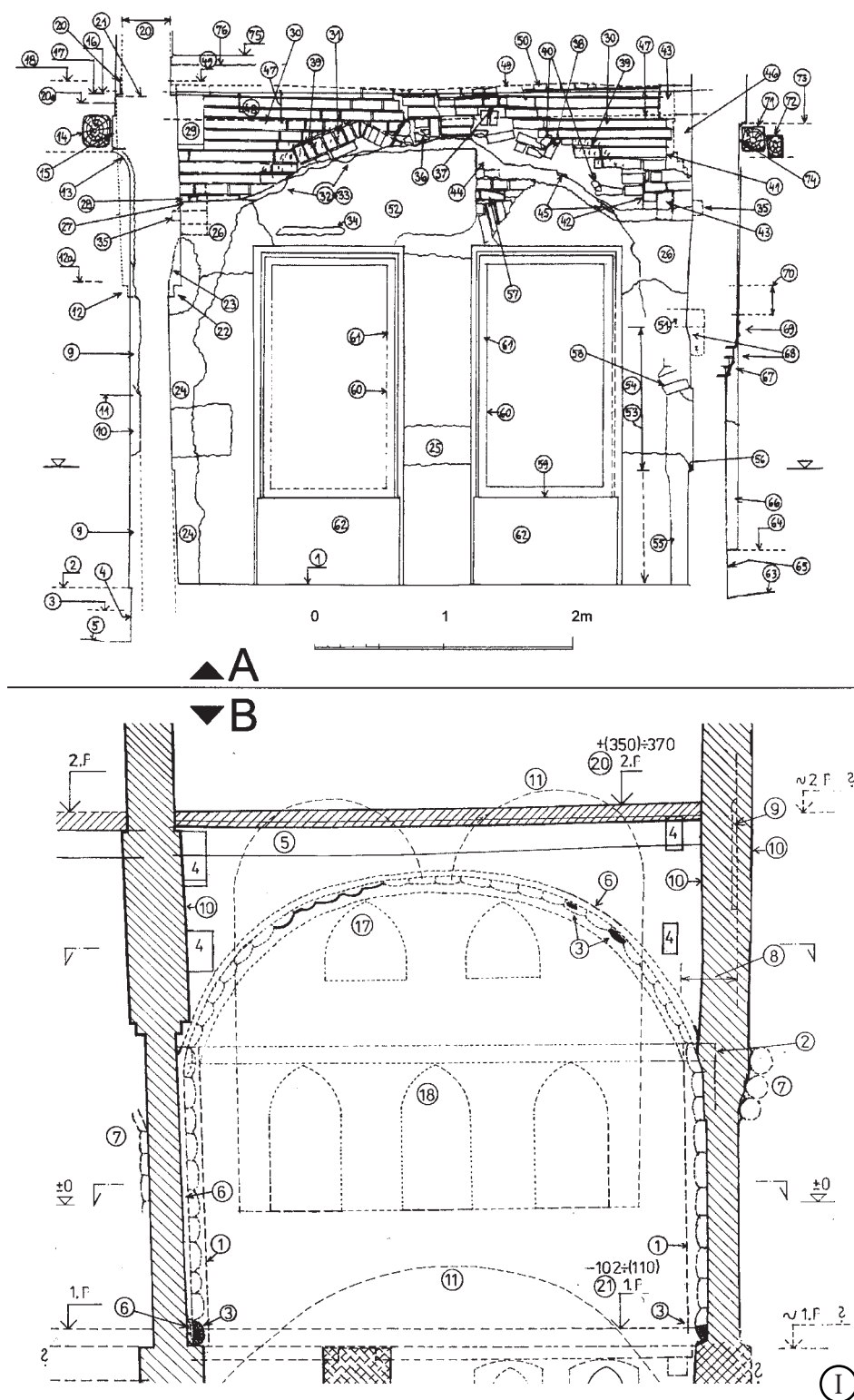
dřevy gotické světnice; 11 – do-
datečná omítka ze začátku 19.
století; 12 – bývalý koutový
sloupek výdřevy ve světnici;
13 – konec barokní přizdívky
na styku s koutovým sloupkem
(podle situace na východní
straně); v baroku ještě koutový
sloupek mírně vystupoval z př-
zdívky do prostoru místnosti;
14 – barokní přizdívk a její
omítka; 15 – rekonstrukce po-
lohy obou rámu ven-dovnitř
otevřavých oken z poloviny
19. století; 17 – rekonstrukce
původního půdorysného roz-
sahu barokní fošnové zárub-
ně, odvozeno z východního ok-
na, kde jsou zbytky čitelněj-
ší; 19 – přizdívk a přezd-
ná dvorní průčelní zeď dle pro-
jektu z roku 1850; 20 – rene-
sanční omítka v čp. 153; 21 –
barokní přizdívk a k pilíři, v do-
bě průzkumu již odstraněná;
22 – šmorce v gotickém cihel-
ném zdivu, dokládající po-
stupnou výstavbu domu; 23 –
odchylka líce od svislice v úrov-
ni 2. patra (zaměření a kresba
M. Rykl, 2002–3, spolupráce
J. Veselý).

IV: Dům čp. 151. Detail ostění západního okna světnice v 1. patře, vysklá-
daného z cihelných tvarovek. Někdejší okenní rám byl až při vnitřním lici ja-
ko součást výdřevy.

V: Nároží mezi domy 153 (vlevo) a 151. Stav v průběhu prací na obnově již-
ní fasády po odstranění přizdívek: 1 – kouřové otvory v domě čp. 151; 2 – kó-
ta vymezuje maximální rozsah vyžlabeného nároží; 3 – zachované hrany vý-
žlabku; 4 – závěr výžlabku s cihlou přeseknutou do tvaru výběhu výžlabku
(foto M. Rykl, 2002).

VI: Dům čp. 151. Detail oken světnice v 1. patře na jižní fasádě: 1 – střešovité
základny vpadlého pole gotického horního okna světnice z poloviny 14. sto-
letí; 2 – obrys hrotitého oblouku – negativ vytržených cihel základny vlast-
ního okenního otvoru; 3 – velké renesanční okno z druhotně použitých go-
tických tvarovek; 4 – barokní zadržka (foto M. Rykl, 2002).

Obr. 11: Praha, Staré Město, dům čp. 151/I v Karlově ulici, detaily světnice.

I: Rez světnic v 1. patře s pohledem k jihu. Nahoře (A) záznam náleзовých situací, dole (B) rekonstrukce stavu k r. 1352. Vlevo dům čp. 150, uprostřed 151, vpravo 153/I.

Legenda k části A: výběr náleзовých situací: 10 – situace v sondě: oblast čitelných otisků dřevěné konstrukce býv. světnice v čp. 150. Prvky kladeny vodorovně a zanechaly ploché otisky; 14 – barokní stropní trám z velké přestavby, dendrodatované 1722/23; 15 – předbarokní omítka, skrytá za barokním stropním trámem. Nanesena přímo na spávaném gotickém zdivu. Z toho vyplývá, že dřevěná světnice v čp. 150 zanikla nejméně jednu periodu před velkou barokní přestavbou; 21 – kapsa po vytržení stropním gotickém trámu, zazděná mimo jiné úlomky oslapaných topinek a převrstve-

vzdálenost 720 cm po délce však bylo jistě nutné zpevnit klenbu ze subtilních půlkuláčů (průměr kolem 17 cm) nejméně jedním, spíše však dvěma ramenaty.

Vcelku průběžně zachovaný prahový trám na západní straně však dokládá, že ramenaty rozhodně nedosahovaly k podlaze. Není tu žádná stopa spojení, naopak polychromie prahového trámu je v celé délce průběžná (obr. 11-III). Ramenát musel tedy začínat od úrovně patek klenby výše, buď rubový²⁵⁾ nebo lícový. Prokazatelně ale nebyl vyvššen do stropu. Na stropních trámech nebyly nalezeny žádné stopy po hřebech, ani jiné doklady připevněné konstrukce. Z rozboru tedy vyplývá, že ramenát si musíme představit jako lícový, od patky klenby vzhůru a opíral se o nyní již nezachovaný půlkuláč právě v úrovni patky klenby.

25) Pro srovnání: trojlístá fošnová klenba v opatské kapli v klášteře v Heilsbronnu je dekorativními hřeby přibita na rubové ramenaty. Ke kapli v Heilsbronnu obecná literatura G. Schrötel – W. Haußmann: Überliefertes bewahren, neues wagen. Heilsbronn 1994; A. Graf, Dokumentation zur Baugeschichte der Neuen Abtei des ehemal. Zisterzienserklosters Heilsbronn, rukopis 1993. V tomto kontextu opět vystává oprávněnost úvah o podobě zaniklé světnice v 2. patře věže pražského domu čp. 605/I „U zvonu“. Interpretováno a publikováno v roce 1996: J. Škabrada – M. Rykl, Byt ve 2. patře věže domu U zvonu, Zprávy památkové péče 1–2, Praha 1996, s. 12–16.

ná sem vystupující omítkou předbarokní (náleзовá situace 15); dokládá úplné zrušení výdřevy i stropu v 1. patře domu čp. 150/I při renesanční přestavbě; 24 – jízva po rohovém sloupku dřevěné světnice (na půdoryse na obr. 10-III náleзовá situace 12). Šířka cca 18 cm. Na styku s barokní omítkou a zdivem pilíře u okna

je zřejmé, že barokní omítka ještě respektovala rohový sloupek. Vytržení rohového sloupku a zaplntování souvisí s odstraněním celé dřevěné světnice v čp. 151 na počátku 19. století a s první interiérovou omítkou na gotickém cihelném zdivu namísto dřevěné konstrukce. K téže úpravě patřilo vytvoření rovného omítaného podhledu s odsazeným fabionem, který nahradil bývalou dřevěnou klenbu a jehož výška byla dána nadpražím barokních oken; 30 – gotické zdivo z cihel s neupravenými spárami. Na styku se záklopem je zjevné, že zdivo bylo vyzdíváno teprve po záklopu, pod nějž se uměstňovaly zvenčí cihly s velkými dovnitř vyhrzlými nálitky malty mezi cihlami. Interpretace: Pro urychlení stavby byly nejprve dokončeny nosné, tedy příčné stěny, dřevěná světnice a strop se záklopem. Teprve poté byla do šmorců vestavěna fasáda. Množství šmorců zachyceno na rozboru fasády; 39 – zdivo je gotické, avšak při vnitřním lici již při zdění použito přisekaných cihel, zachovány zbytky hliněné omazávky světnice. V hlině množství zů-

Jako analogii je možné uvést dům čp. 431/37 v Široké ulici v Českých Budějovicích (obr. 12-I). Ramenát je zde opřen o jeden z kuláčů, který byl mohutnější (dnes dodatečně stesaný) a nachází se v patě roubené klenby. Ramenáty jsou lícové, ale jen segmentové, což je dáno celkovým průřezem místnosti. Aktuální dendrodatace přinesla letopočet kácení dřeva v roce 1396.²⁶⁾

Dosud publikovanou axonometrii 1. patra domu čp. 151 tedy musím podle nálezů v podlaže korigovat – ramenáty nebyly podpírány sloupky až k podlaže.²⁷⁾

Obdobné lícové ramenáty nacházíme i pod dřevěnou klenbou zimního refektáře dominikánského kláštera v Rothenburku nad Tauberou. Zde ovšem nebyla výdřeva na stěnách, a proto ramenáty pochopitelně začínají až v patkách klenby.²⁸⁾

26) Výzkum J. Muka, souhrnně později publikováno např. J. Škabradka, Roubená klenba ve středověkých obytných stavbách, in: Příspěvky k poznání středověkého stavitelství, Skriptum ČVUT, 1991, s. 28. Dendrodatování: T. Kolář, 2007, rukopis.

27) Axonometrie (student FA ČVUT D. Dobeš) vznikla v roce 2002 ještě před rozkrytím podlahy, a proto nebyla známa průběžná polychromie prahového trámu. Ramenáty tedy začínaly bezpochyby až od úrovně patky roubené klenby.

28) Ramenáty jsou ze dvou dílů z vybraných ohnutých dubů, a proto jejich křivost se vzájemně liší. Reprofoto viz M. Rykl, Klenuté světnice, o. c. v pozn. 5.

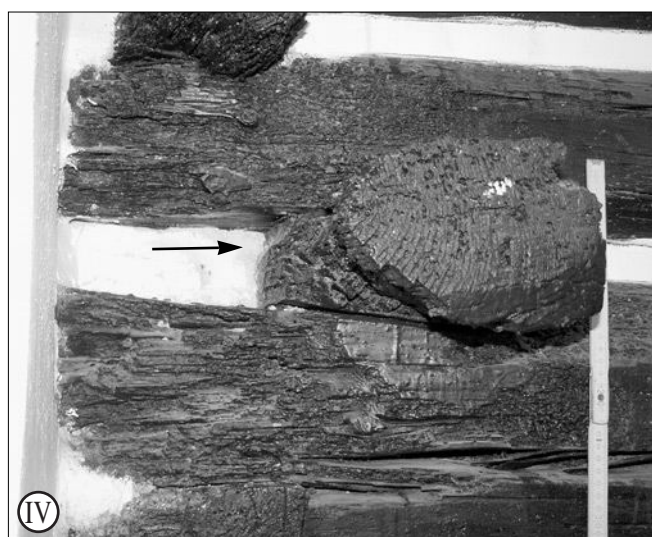
řecích chlupů. Ve zdivu je tedy čitelný oblý otisk hliněného „kožichu“. Interpretace příčiny přisekávání povrchu cihel již při výstavbě dovnitř zdi: technologicky prvotní byla světnice a na ní hliněná tepelně izolační omazávka. Fasáda se stavěla s odstupem do připravených šmorců. Místy se však dostala již hotová omazávka do kolize s vyzdívanou fasádou, což bylo řešeno přisekáním cihel v kritických místech. Tvar hliněné omazávky byl respektován i při renesanční přestavbě, jistě z důvodu stálého povědomí o tepelně izolačních vlastnostech hliněné omazávky při nevelké síle obvodového zdiva; 51 – kapsa 15 × 16 cm s otiskem trámku s oblou hranou. Prokreslením do rekonstruovaného řezu je možné ji považovat za výztuhu (kleštinu) čelní stěny světnice. Na východním konci trám končil bez podpůrného trámku, zapuštěného do zdi, na západním konci byl podepřen (nebo provázán?) trámkem shodných dimenzí, dlouhým na výšku nejméně 25, nejvýše 50 cm. Patrně fungoval jako jakási kotva – v půdoryse na obr. 10-III nálezoval situace 8); 67 – sonda se třemi zřetelnými otisky kuláčů nebo půlkuláčů, omazaných hlínou a ihned obezděných dělicí zdi mezi 151 a 153; 68 – přechýlkové zesílení zdi z 28 na 42 cm modulové;

71 – stropní trám stropu přestavby podle projektu z roku 1850 je druhotně použitý renesanční, s malováním (čitelný perlovec, dlaby po listách záklopu), podle dendrodatace po r. 1596.

Legenda k rekonstrukčnímu řezu B: 1 – rohový sloupek; 2 – kleštin; 3 – zachované zbytky půlkuláčů, dvojice spodních ponechané jako polštáře pod-

lahy z přestavby, dendrodatované 1801–3; 4 – kouřové otvory do fasády; 5 – stropní trám z výstavby domu roku 1352; 6 – hliněná mazanina. Vlevo je mezi cihelným zdivem a výdřevou za dolním trámem dodnes zachována, nahoře zbytky rubové omazávky roubené klenby; 7 – otisky výdřevy světnic v sousedních domech čp. 150 (vlevo) a 153 (vpravo); 8 – průmět šířky opěrného pilíře, který je zvenčí na rozhraní domů 151 a 153; 9 – vyžlabená hrana nároží mezi domy 151 a 153 viz též obr. 10-I, III, V; 10 – silně očázená místa v oblasti zachovaných i předpokládaných kouřových otvorů v čp. 151 a 153. U levého domu čp. 150 nelze zkoumat – viz nálezoval situace 15 a 21; 11 – průmět slepé dvojarkády a dolní vylehčovací arkády na jižní fasádě. II. Dům čp. 151. V zásypu podlahy někdejší světnice 1. patra (zásyp z přestavby kol. r. 1803) nalezený fragment hliněného výmazu mezi půlkuláče roubení. Zřetelné je vyztužení zvířecími chlupy a četné vrstvy vápenných nátěrů (foto M. Rykl, 2002).

III. Dům čp. 151, bývalá světnice v 1. patře, situace u západní stěny: 1 – cihelné gotické zdivo s otisky výdřevy; 2 – zbytek prvního půlkuláče s vápennými nátěry; 3 – negativ dlaždic v maltovém loži. Pochází z přestavby kolem roku 1600, nanejvýše z další přestavby 1667 (letopočty dle dendrodatování dřeva z těchto fází); 4 – na jeden z otisků je položena dlaždice, která pochází z této světnice, ale při přestavbě kolem roku 1803 byla dlažba vytrhána a druhotně použita v chodbě v přízemí.

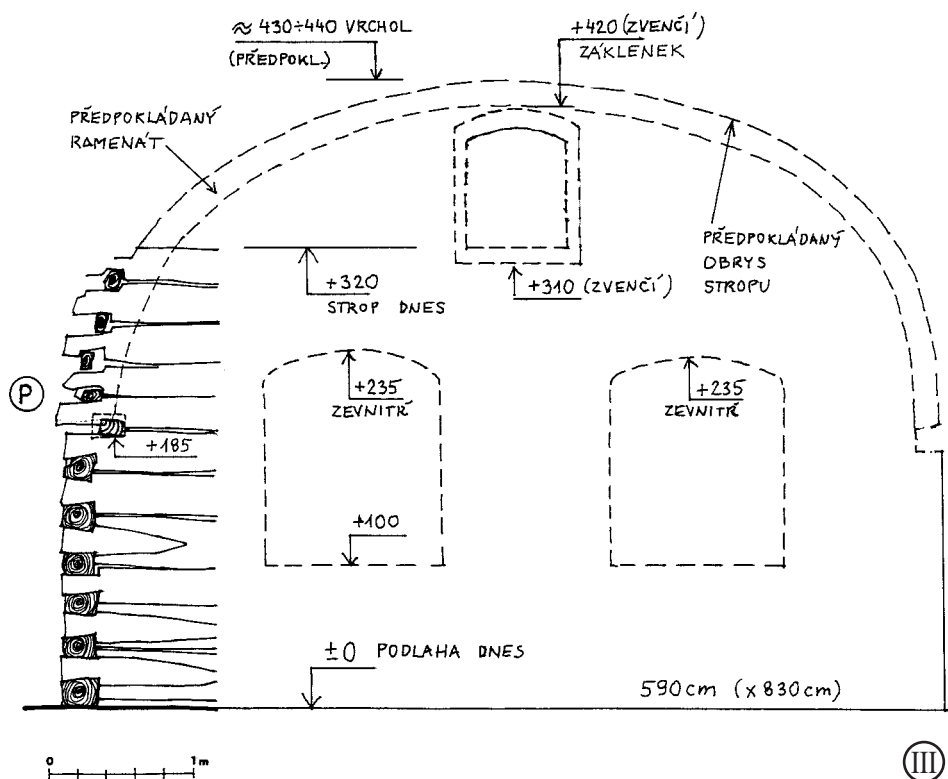

Obr. 12: Srovnání k detailům v čp. 150–3. I. České Budějovice, Široká ulice čp. 431/37. Známý detail koutu světnice s povalovou výdřevou. Ramenát, podpírající klenutou část, je začepován do jednoho z povalů, který je v oblasti ramenátu o něco silnější než povaly okolní. Jizva po někdejších dimenzích trámu je čitelná zvláště v pozadí na styku s čelní srubovou stěnou. Takto si lze představit ztužení klenby z půlkulky v domě v Praze čp. 151/1 (foto M. Rukl, 2006).

II: Český Krumlov, čp. 55. Celkový pohled na dům s nárožní světnicí s trojicí oken v čelní stěně (foto M. Rykl, 2006).

III: Český Krumlov čp. 55. Rekonstrukce řezu světnicí. Detail zachovaných zhlaví trámů vlevo zaměřil a publikoval J. Skarbrada (o. c. v pozn. I, s. 28). Schematický řez doplněn z omezení základních rozměrů a zvláště výskopisu. Detail P je upraven podrobněji podle skutečnosti, čárkováně doplněn bývalý profil patního trámu roubené klenby. Lze předpokládat, že se o něj opíral ramet.

IV: Český Krumlov, čp. 55. Detail pateč-ního trámu roubené klenby, který je pu-dorysně posunut oproti ostatním trámům. Šipka ukazuje, že zachovaná levá hrana ještě není ani středem letokruhové po-sloupnosti, trám je tedy dnes v levé čás-ti neúplný (foto M. Rykl, 2006).

Stejně si lze patrně vyložit již před časem publikovanou situaci v čp. 55 v Českém Krumlově, ale s doposud neinterpretovaným povysazeným trámkem v patě roubené klenby. Délka stěny, a tedy i klenby místnosti 830 cm nutně vyžadovala alepoň dva, spíše však tři ramenáty a pateční trám byl pro ně oporou (obr. 12-II-IV). Aktuální dendrodatace přinesla výsledek i po roce 1408.²⁹⁾

Další osudy světnice v domě čp. 151

Při renesanční přestavbě (kolem roku 1600 podle dendrodatace úprav u schodiště) byla ponechána výdřeva světnice, ale v čelní stěně nahrazena sestava pěti oken jedním velkým se segmentem klenutým nadpražím a blíže neznámým členěním. Oblouk nadpraží byl vyzděn z druzhotně použitých vyžlabených gotických tvarovek (obr. 10-II, IV). Bezprostřední příčinou přezdění čelní stěny byla havárie v důsledku vytrhání klenuté výdřevy světnice postupně u obou sousedů.³⁰⁾

Topeniště pro přestavěnou světnici se přesunulo do zcela tradiční polohy při sousedské (západní) zdi a využilo bývalý komín krbu. Složitý způsob vytápění pod galerií a odkouření do fasády byl zrušen, stejně jako osový krb horní síně (sálu).³¹⁾ Podlaha světnice po přestavbě byla zadlážděna cihelnými šestiúhelnými dlaždicemi (obr. 11-III).

Ve 2. patře, tam kde byla ve 14. století komnata s temperovanou podlahou, vzniká dodatečná vložená černá kuchyně (1666 dendrodatace prahového trámu příčky) a místnost se stává obvyklou světnicí. Ve 2. patře tak vzniká samostatný druhý, disposičně tradiční trojdílný byt, zatímco ve 14. století byl jedním bytem celý dům.

Při barokní přestavbě zůstala ještě zachována výdřeva bočních stěn a roubená klenba, ale vznikla vnitřní přízdívka čelní jižní stěny s dvojicí oken tak, jak jsou ve svých roz-

Obr. 13: Lošany (okres Kolín), celkový pohled na věž a obytný dům tvrze od východu. Světnice ve věži je v posledním (4.) patře, světnice v obytném domě se nachází v přízemí (foto M. Rykl, 2004).

měrech zachována dodnes. Na přízdívce je zakonzervován obrys roubené klenby z půlkuláčů. Barokní interiéř byl podle nálezu na přízdívce opatřen nástěnnými malbami, blíže nezřetelnými rostlinnými motivy na čele pod klenbově vzdutým stropem. Celkovou úpravu patrně můžeme vztáhnout k dendrodatu 1666/7 z přestavby 2. patra.

Zajímavou skutečností je to, že rozměrná okna obytné světnice měla sice již baroku „odpovídající“ proporce a velikost, ale ještě dřevěnou trámkovou zárubeň (obr. 10-III).

Místnost zcela ztratila charakter středověké světnice při klasicistní přestavbě po roce 1803 (dendrodatum rákosníků).

1.3. Lošany – věž tvrze

(Pozůstatky vydržené světnice, včleněné do věže)

Při probíhajícím průzkumu věže tvrze v Lošanech u Kolína byla podrobněji zkoumána i obytná místnost ve 4. patře věže, vystavěném po přerušení stavby.³²⁾ V dosavadních publikacích³³⁾ jsou uvedeny výsledky poznání z roku 1986, kdy bylo topeniště v severovýchodním koutě 4. patra označeno za pozůstatek krbu. Podrobným průzkumem se ukázalo, že zde nikdy nebyly kamenné konzoly, které by vyná-

29) Dokumentaci provedl v době přestavby domu na konci 80. let 20. stol. J. Škabrada, publikováno např. ve skriptu ČVUT, o. c. v pozn. 1, s. 28. Dendrodatování: T. Kolář, 2007, rukopis. Poloha horního okna a celkový posun všeobecně interpretace takových místností s výdřevou v městském prostředí pozdního středověku již nyní dovolují místnost označit jako světnici. Blížším ohledáním zachovaného zbytku srubu se nyní rovněž ukázalo, že bývalá kamna stála s největší pravděpodobností zhruba uprostřed zachované srubové stěny. Zde jsou nyní poříznuté dveře, ale zjevně v místě, kde byla výdřeva přerušena již dříve, a to do výšky cca 150 cm. Do této výšky jsou okraje kuláčů upraveny okosením, které patrně souviselo s vložením sloupků jako lemování otvoru vynechaného ve výdřevě. Velikost někdejšího otvoru bezkolizně odpovídá potřebnému přerušení srubu pro přikládání a odkouření kamen. Kritickým zhodnocením polohy světnice v půdorysu domu je navíc tato stěna jediná, která sousedí s takovým prostorem, v němž si můžeme topeniště představit, aniž by čemukoliv překáželo.

30) Roubené klenby se vzájemně vzpíraly. Podrobněji: M. Rykl, Klenuté světnice, o. c. v pozn. 1.

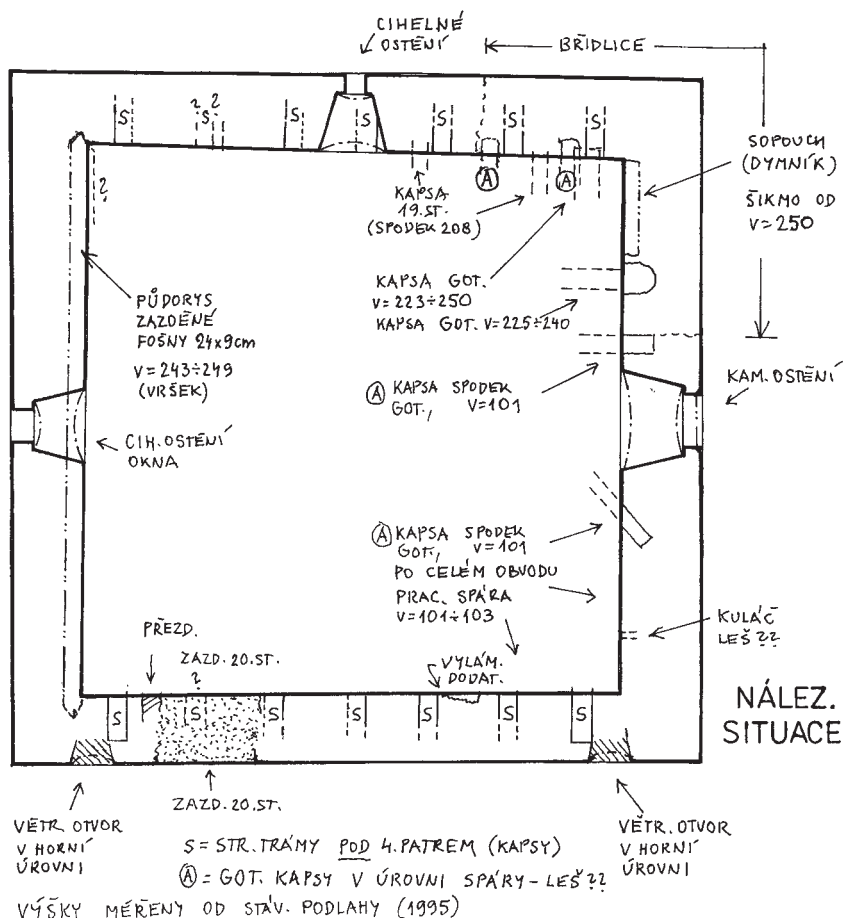
31) Podrobněji viz M. Rykl, Příklady vytápění, o. c. v pozn. 22.

32) 4. patro vzniklo ve fázi následující po přerušení výstavby věže v úrovni cca 100 cm nad podlahou 4. patra. Na nové zdivo po přerušení prací byl použit méně kvalitní kámen – pískovec. Kvalitnější břidlice, z níž je vystavěna celá zbývající část věže přesto cíleně stavitel použil právě a jen v oblasti topeniště. Po přestávce ve výstavbě došlo k dílčím přestavbám na ještě nedokončené věži, což průzkum prokázal zvláště ve 2. patře. Rozsah změn nasvědčuje nástupu nového vlastníka s odlišnými představami. Nevíme, zda obytná místnost ve 4. patře byla již součástí původního záměru, nebo přichází až se změnou majitele, a tím s jiným názorem na dispozici věže a dokonce i jejího okolí. Datovatelné dřevěné konstrukce se kvůli požárům nezachovaly.

33) P. Kroupa – M. Rykl, Tři venkovská feudální sídla na Kolínsku, Práce musea v Kolíně, sv. 4, 1987, s. 153–172; Kolektiv, Encyklopedie českých tvrzí II, 2000, s. 426–27, heslo zpracoval M. Rykl.

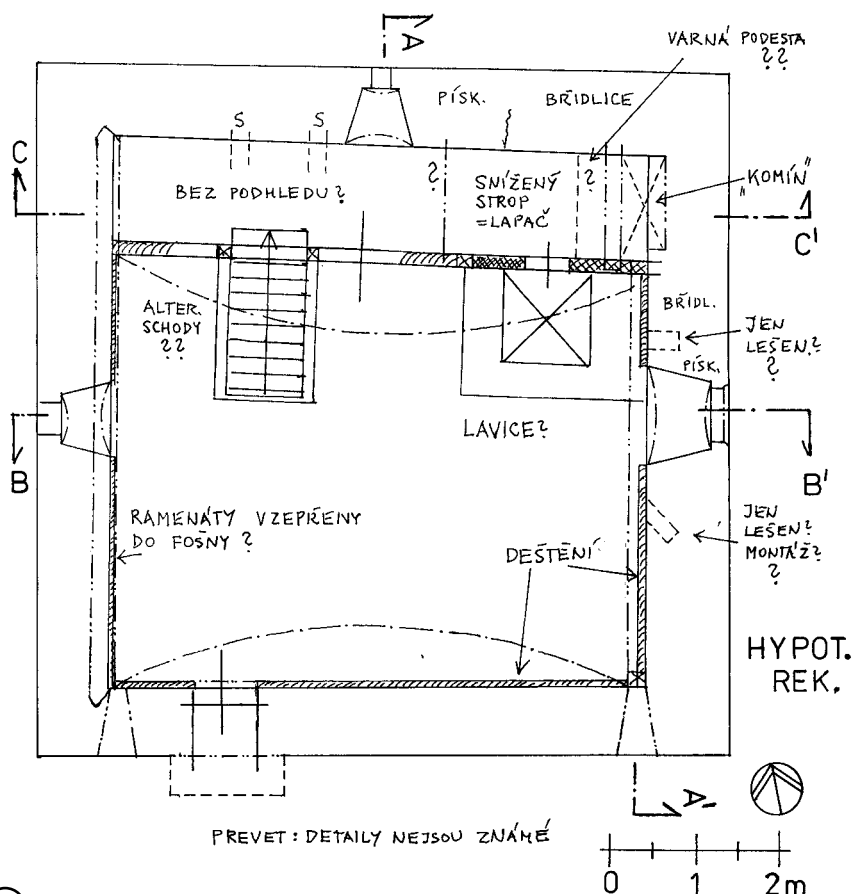
šely plášť sopouchu krbu, a stejně tak zde nejsou žádné stopy zavázání zděného sopouchu do okolního zdiva. Dvě, zjevně spolu výškově související kapsy, jsou hluboké cca 30 cm, a nemohly tedy být určeny pro konzolové trámký (rám sopouchu), ale pro uložení nosníku, opřené i na svém opačném konci (obr. 14-I, III). Dřevěný sloupek pod stykem obou trámů je kvůli přílišné blízkosti ohně vyloučen, zavěšení do stropu je málo pravděpodobné. V každém případě tedy byl sopouch – dymník dřevohliněný a podle uložení trámů pod dymníkem topeniště velmi pravděpodobně souviselo s dalšími dřevěnými, dnes zaniklými konstrukcemi. Topeniště tudíž nejspíše obsluhovalo kamna³⁴⁾ blíže neznámé podoby, vytápějící obytnou místnost.

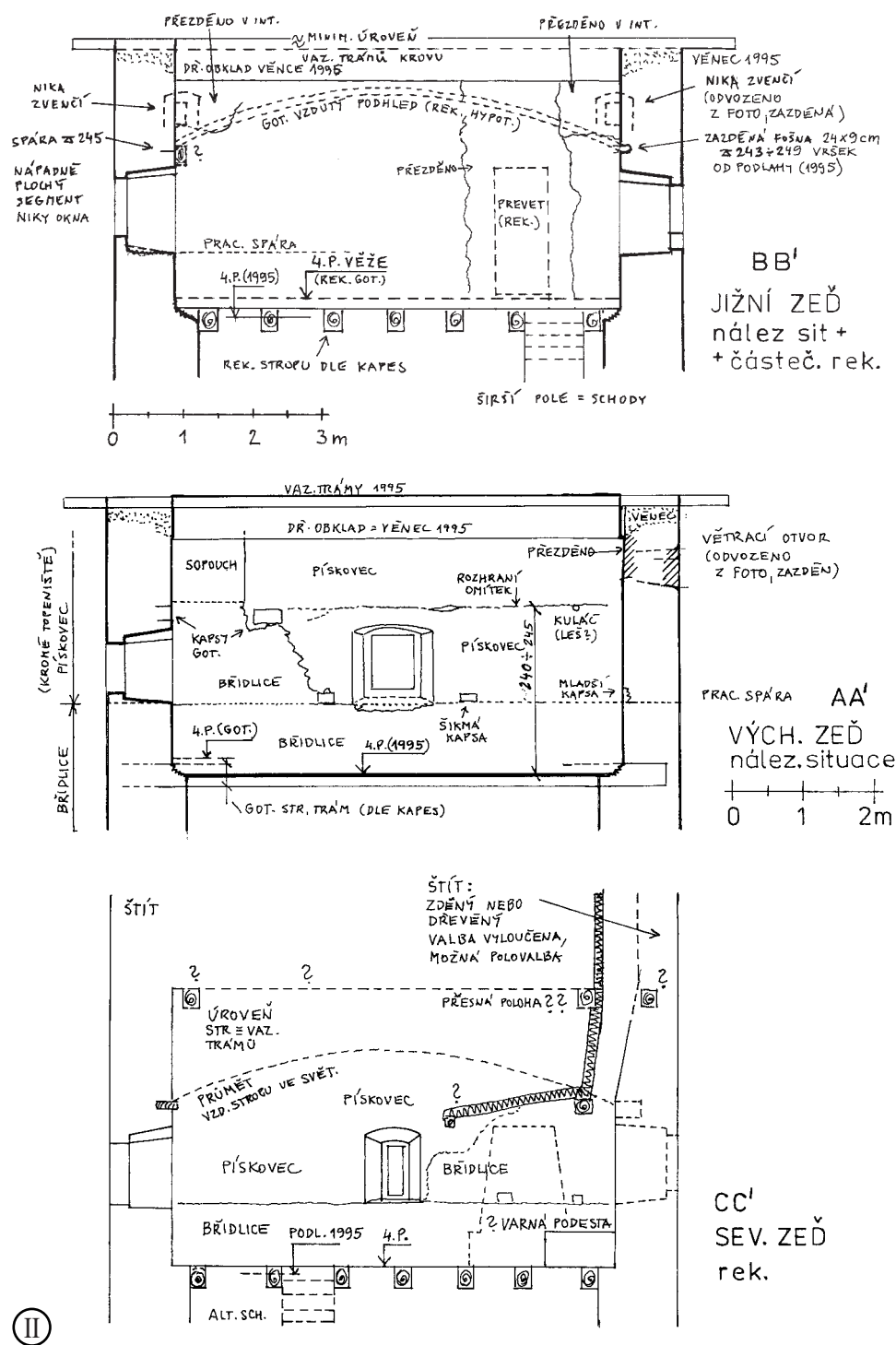
Významným objevem bylo rozhraní na východní a západní stěně ve struktuře zbytků malt a omítek,³⁵⁾ kte-

34) Při úvahách o podobě topeniště je třeba zohlednit i znalosti o provedení krbových sopouchů z jiných oblastí Evropy. Kromě všeobecně rozšířených zděných krbů různého provedení po celé Evropě jsou však v Belgii v 15. stol. prokázány vytápěcí krby s dřevohliněnými dymníky, ústícími poté do zděných komínů: D. Houbrechts, Archeologický, stavebně-historický a dendrochronologický výzkum hrázdných konstrukcí v Lutychu a okolí. (Příspěvek byl přednesen na konferenci SHP v Poděbradech v červnu 2005.) Tamní krby mají síce zděný komín v sousedské zdi mezi domy, ale dřevohliněný (košatinový) plášť nad ohništěm. Z diskuse s autorem vyplynulo, že v tmnějším klimatu to zřejmě nebylo požárně nebezpečné, neboť tam mrzne výjimečně a ohniště nemusí být příliš velké a oheň intenzivní. Z toho lze usuzovat, že i výkon krbu tomu byl úměrný. Tak se dá přirovnat k našim topeništům kuchyňským. Obdobně i některé případy vestfálských venkovských krbů určených k vaření i ohřátí mají dřevohliněný dymník i plášť, ovšem velkých rozměrů, a tím od ohně značně vzdálený (např. J. Schepers, Haus und Hof westfälischer Bauern, 7. Aufg., 1994). Lze tedy opět říci, že útvar více než krb připomíná kuchyňské topeniště středoevropské. Středoevropské krby jsou však podle dosavadních znalostí důsledně vzdávány, neboť požadovaný výkon, a tím i velikost plamenů a teplota spalných plynů jsou natolik vysoké, že dřevohliněný plášť by neobstál.

35) Věž byla dvakrát postižena požárem (v 18. století a před rokem 1868 podle dendrodatace), takže povrch omítek a zdicích malt je značně poškozen. Přesto je zjevné, že do určité výšky v první fázi omítka nebyla a zdící malta je pouze vyhrzlá mezi kameny. Nad úrovní cca 245 cm nad podlahou 4. patra začíná nedbale rozetřená omítka z obdobné malty, jako je zdící. V dolní části jsou jen nálitky malty ze spár, bez nej-

rému odpovídá i negativ zazděné 9 cm silné fošny v západní stěně (obr. 14-II, III). Fošna končí ihned za koutem ve zdivu, a tedy nebyla kleštinou. Ačkoliv bylo 4. patro vysoké 4 m, je okenní záklenek východního okna nápadně nízký, stlačený do podoby plochého segmentu tak, aby odpovídal výškové úrovni protilehlé zazděné fošny (obr. 14-II, III). Ve stejné výšce nalezneme i rozhraní omítek na obou stěnách (245 až 250 cm nad podlahou, viz pozn. 35).

Podle rozpoznané situace můžeme místnost interpretovat jako světnici s výdřevou z fošen (asi svisle kladených), nezávislou na obvodových stěnách a (kromě fošny na západní straně) vkládanou technologicky datečně k hotovému zdivu. Při západní stěně byla předpokládána výdřeva kotvena do právě zmíněné zazděné silné fošny, na východní straně patrně do přístěnné stolice či rámu. Otázkou je, zda tato výdřeva byla vůbec dokončena.

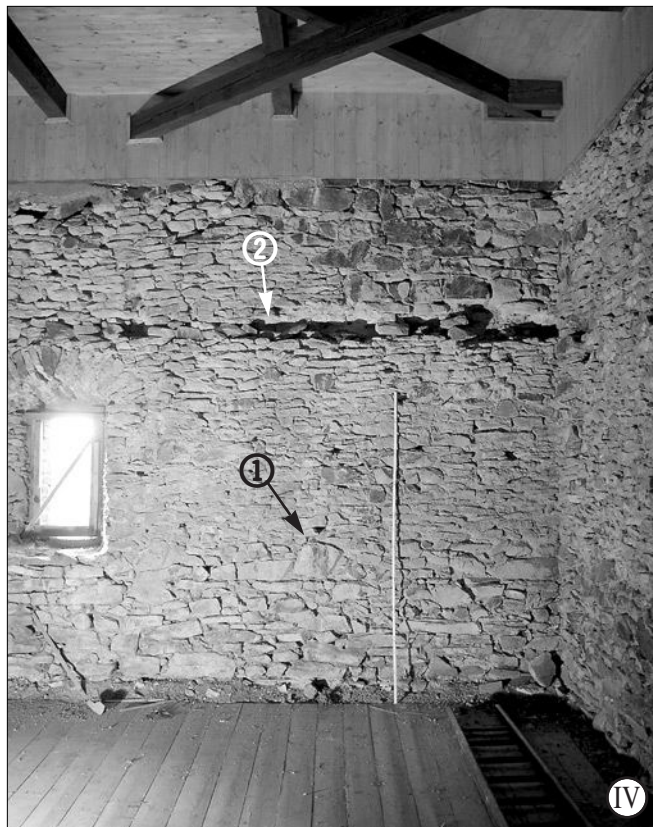
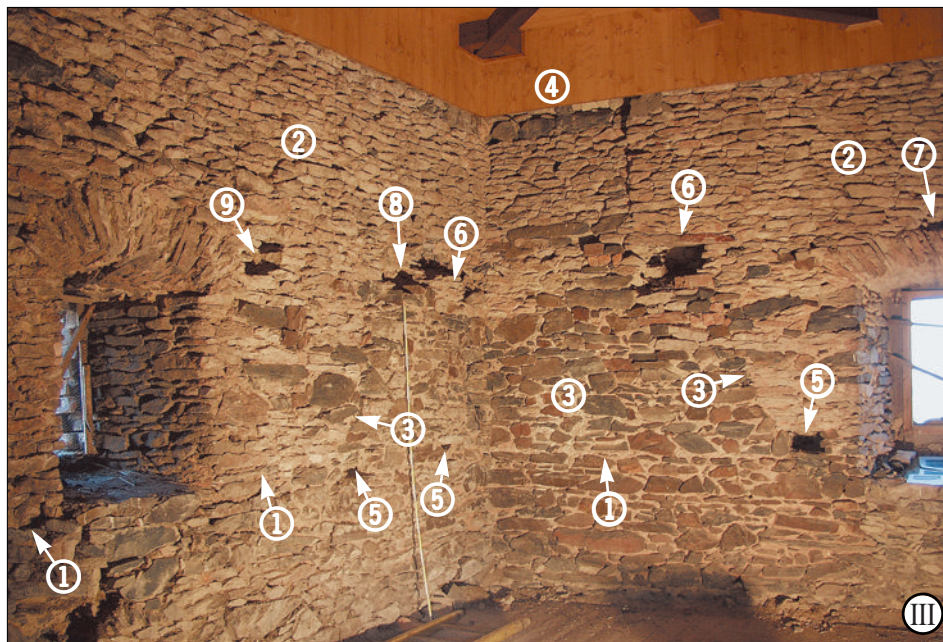
Prokreslením do řezu vychází tvar stropu (či přesněji podhledu) světnice jako segmentově vzduť, ³⁶⁾ případně se zkosenými rohy ³⁷⁾ (obr. 14-III).

36) Výhody mikroklimatu i případné ambice, imitující klenbu skutečnou, jsou diskutovány podrobně (vč. literatury) ve studii o klenutých světnicích, viz pozn. 5. Pro srovnání je vhodné uvést řadu příkladů vzduťtých stropů světnice, o nichž je v literatuře zmínka. K interpretaci smyslu vzduťtého stropu je významný příspěvek M. A. Nay, *Die Engadiner Stube, Hausbau im Alpenraum, Bohlenstuben und Innenräume*, Jahrbuch für Hausforschung, Marburg 2002, s. 45) z oblasti švýcarského Engadinu, který uvádí dobové odůvodnění (z roku 1742) vzduťtého průřezu dřevěné světnice: oproti plochému stropu se u vzduťtých průřezů vlhčí teplý vzduch hromadí ve vrcholu klenby, odkud lépe zpětně cirkuluje dolů. Podrobněji viz pozn. 5.

37) Vodorovný strop – přesněji podhled – není pravděpodobný. Musel by zanechat kapsy po trámcích (ty zde byly improvizované vsekány až někdy na konci 19. století). Při srovnání s publikovanými zachovanými příklady (H. Phleps, o. c., viz pozn. 2, např. s. 250) je zjevné, že na čelní straně postačovala seříznutá široká fošna jako „čelní ramenát“ dřevěné „klenby“. V téže publikaci (s. 242) je uveden i případ z Horkheimu ve Švábsku, kdy klenbovitě vzduťtý strop náležel k jinak omítnuté místnosti (tedy bez výdřevy), takže vlastně již představuje vzduťtou verzi trámového stropu. V takovém případě šlo buď o ryze výtvarný záměr, nebo o praktické pohyby z tepelně-cirkulačních důvodů.

Obr. 14: Lošany (okres Kolín), 4. patro věže. Nálezové situace a pokus o rekonstrukci středověkého stavu.
I. Lošany, půdorys 4. patra s pokusem o rekonstrukci členění v okolí topeniště. Poloha schodů vychází ze situace v nižších podlažích a respektuje odlišnou vzdálenost stropních trámů poblíž západní zdi (zaměření K. Kadeřábek, 2005, analýza a kresba M. Rykl, 2007).
II. Lošany, řez 4. patrem věže s nálezovými situacemi a s pokusem o rekonstrukci středověkého stavu (zaměření K. Kadeřábek, analýza a kresba M. Rykl, 2005–7).
III. a IV. – na následující straně.

starší omítky a omítka doplněna až později z odlišné maltoviny. Nálezy jsou čitelné především na západní a východní stěně. Na severu žádné spolehlivé rozhraní nebylo nalezeno. Zdá se, že při severní stěně byla vyčleněna část pro přístup k topeništi a ze schodiště ze 3. patra, které s největší pravděpodobností ústilo poblíž severozápadního kouta 4. patra. Vnitřní lic jižní stěny byl při opravách v raném novověku v kritické horní části značně přezdívan a opravován.

III. Lošany, 4. patro věže, pohled do severovýchodního kouta s pozůstatkem sopouchu bývalého topeniště: 1 – pracovní spára – rozhraní břídllicového a pískovcového zdiva, odpovídá úrovni parapetů oken; 2 – pískovcové zdivo; 3 – břídllice je v severovýchodním koutě použita i nad pracovní spárou, a to v oblasti topeniště; 4 – kónický líc vnitřku sopouchu; 5 – kapsy v gotickém zdivu, ihned na úrovni pracovní spáry – kapsy po lešení?; 6 – dvě související rozměrné kapsy – podepření dymníku?; 7 – jízva ve zdivu s rozhraním zbytků dvou různých druhů omítek; 8 – dodatečná kapsa pro snížený strop v 19. století; 9 – dttto, hypoteticky mohla využít kapsu starší – viz rekonstrukční řez CC' (foto M. Rykl, 2005).

IV. Lošany, 4. patro věže, západní stěna poblíž severozápadního koutu: 1 – rozhraní mezi břídllicovým a pískovcovým zdivem v úrovni parapetů oken; 2 – jízva po vytržené fošně 22 x 9 cm, vkládané se zděním do zdiva. Jízva po fošně byla v 19. století improvizovaně využita pro snížený strop. Poloha fošny tvoří zároveň rozhraní mezi odlišnými omítkovými soubory (foto M. Rykl, 2005).

Důležitým nálezem je dvojice větracích okének s někdejšími ven rozevřenými špaletami, která jsou čitelná na jižní fasádě (obr. 14-II, 15). Větrací okna v každém případě náležela prostoru mezi rubem dřevěné klenby a někdejšími vaznými trámy krovu, jejichž výškovou polohu patrně můžeme ztotožnit s nyníjšími.

Přesný vztah mezi topeništěm v severovýchodním koutě a větracími okny na jihu není z torzálního stavu zřejmý. Šikmý náběh zadní stěny sopouchu je pravděpodobně dán polohou někdejšího vazného trámu, neboť do síly zdi v podobě masivního komína se sopouch v daném rozsahu „nezanoří“ (obr.

14-II, III). Takováto úprava ale naznačuje, že kouř byl odváděn spíše vzhůru, než do meziprostoru a do jižních větracích otvorů (srov. domy čp. 150, 151 a 153/I v Praze v kap. 1.2). Příliš málo zachovaných souvislostí však přesnější interpretaci vztahu topeniště a oken nedovoluje.

Okna světnice mají špalety dovnitř rozevřené a ostění při vnějším líci, takže deštění mělo končit na interierových hranách nik. V nikách žádné stopy po uchycení deštění či jejich otisky nejsou.

Součástí vybavení obytného (či lépe snad obyvatelného) prostoru byl převet na vnější – jižní straně, kde byl patrně příkop. Přístup schodištěm ze 3. patra lze podle nápadně širších vzdáleností trámů situovat do některého ze dvou polí poblíž západní zdi.³⁸⁾ Podél severní zdi pak lze snad předpokládat vymezení nástupu k topeništi v podobě jakési chodbičky (srov. situaci v Kestřanech, kap. 1.7). Pokud byla vůbec světnice dokončená, její výdřeva byla odstraněna v blíže neznámé době v pozdním středověku nebo raném novověku. Stěny v místech výdřevy, tedy do výšky 250 cm, byly tehdy poprvé omítnuty, přirozené s použitím odlišné malty.

Z výzkumu topeniště vyplynul ještě jeden detail: střecha musela být sedlová nebo polovalbová. Jakkoli strmá valba je vyloučena, protože jak diagonální vazný trám či krátce, tak nárožní kroky by kolidovaly s komínem nad topeništěm.

1.4. Lošany – obytný dům tvrže

(Pozdní výskyt trychtýřovitě rozevřených špalet)

Dům se nachází těsně vedle věže tvrže. Vznikl nejprve jako renesanční (ve fázi, označené v analýze jako fáze I), obecně ze 16. století.³⁹⁾ Při přestavbě, označené jako fáze II, byla ve východním čele budovy v přízemí umístěna světnice, jejíž kamna byla obsluhována z přilehlé klenuté černé kuchyně, tedy zcela obvyklým způsobem (obr. 16-I).

Na fasádě byly nalezeny pozůstatky ven rozevřených špalet oken s oválnými stlačenými záklenky, lemovanými

38) Kromě vzdáleností stropních trámů a kolizních bodů s otvory není žádné jiné vodítko, kde schody hledat. Požáry zničily stropní trámy.

39) Literatura viz pozn. 33; dendrochronologické datování dřevěných prvků ve věži i v obytném domě provedl T. Kyncl v roce 2005, rukopis.

Obr. 15: Lošany (okres Kolín), vztah světnice a nálezů zvenčí.

I: Lošany, pohled na věž od jihozápadu ze zřícenin obytného domu. Na levé (západní) zdi je zřetelné rozhraní nadezděného 4. patra. Šipky na jižní fasádě označují horní větrací okna (foto M. Rykl, 2004).

II: Lošany, detail větracího okna u jihozápadního nároží, které vychází nad rub předpokládaného dřevěného vzdutého stropu světnice (foto M. Rykl, 2004).

černou malovanou paspartou s rytou obvodovou linkou (obr. 16-II, III). K téže úpravě patřil i nalezený zbytek lizé-nového rámu, jehož svislá lizéna byla místo jakési „hlavice“ ukončena psaníčkem s diagonálami. Ostění oken se nezachovalo, protože při vnitřním lici byly vylámaný dovnitř otevřené niky již při přestavbě na konci 18. století.

Překvapující bylo datování pozůstatku stropu. Stavební fáze II, obsahující jak ven rozevřené špalety světnicových oken, tak strop, pocházejí z 2. poloviny 20. let 18. století (letopočet kácení 1723/24, na druhotně použitém kamenném nadpraží 1734). Úprava oken s rozevřenými špaletami a malovanou paspartou připomíná pozdně gotické a renesanční provedení, jaké známe např. z Českého Krumlova (obr. 12-II), tvrže Cuknštejna, jihoněmeckých a rakouských měst a Švýcarska 16. století.⁴⁰⁾ Jde tedy o velmi neobvyklou dobu pro záměrné a systematické osazení oken s trychtýřovitě rozevřenými špaletami i příslušného dekorativního ztvárnění takového okna. Okenní rám musel být osazen zhruba v polovině síly zdi, či ještě blíže vnitřnímu lici. Světnice neměla vnitřní výdřevu, stěny byly od počátku omítány. Jediným detailem „výdřevy“ byla odkládací nika mezi okny uprostřed východní zdi, jejíž destění bylo zhotoveno před obezděním.

1.5. Týnec nad Labem

(Světnice bez výdřevy se „sálovými“ nikami oken)

Věžový palác tvrže v Týnci nad Labem (okres Kolín) obsahoval v každém podlaží dva díly půdorysu. Stavbu se ne-

podářilo dendrochronologicky datovat, lze však shodně s dosavadní literaturou předpokládat, že pochází z pohusitské doby z 2. poloviny 15. století.⁴¹⁾ Jihovýchodní díl 1. patra zaujala světnice, která nikdy neměla výdřevu stěn, ale naopak se zachovala vnitřní kletovaná omítka. Podle dosavadních vyhodnocení nálezových situací a půdorysného uspořádání byla světnice vytápěna kamny v severním koutě. Topeniště se nezachovalo. Zeď byla v příslušném místě, jistě ne náhodou, zcela přestavěna při přepatrování v 90. letech 17. století. Z polohy oken však umístění kamen vyplývá zcela jednoznačně.

Světnice byla plochostropá s viditelným trámovým stropem, doloženým kapsami po trámech a otisky na stěnách. V jihovýchodní zdi nacházíme sestavu oken „2+1“ (obr. 17). Horní okno má kamenné ostění s polodrážkou a stopami po zavírání dovnitř otevíravého křídla nebo okenice, špaleta je obvyklým způsobem rozevřena ven. Horní okno bylo oproti ostatním zásadně menší a není očazeno.

Ostatní světnicová okna jsou umístěna do prostorných nik pravoúhlého půdorysu se vzdutým segmentovým záklenkem a bez zděných sedátek.⁴²⁾ Detailně nejsou okna přístupná, ale patrně měla kamenná ostění, po nichž se zachovaly negativy ve zdivu a krátké vylehčovací oblouky, pozorovatelné na fasádě nad někdejšími překlady ostění.

Kombinace rozměrných oken s ostěními a velkými nikami s horním oknem dovnitř otevíravým a s ven rozevřenými špaletami „tradičního“ provedení je známé, ale méně

40) Pro srovnání např.: P. Supič, Švýcarská venkovská architektura v 16. a 17. stol., Vesnický dům v 16 a 17. stol., skriptum FA ČVUT, Praha 1992, s. 38–60; M. A. Nay, Siedlungsinventar S-Chanf. S-Chanf und Chur 1998; J. Muk, Tvrz Cuknštejn u Nových Hradů, Castellologica Bohemica 3, Praha 1993, s. 179–187; T. Pek, Objev, obnova a restaurování gotické kaple na tvrzi Cuknštejn na Českobudějovicku, Zprávy památkové péče 67, 2, Praha 2007, s. 97–104.

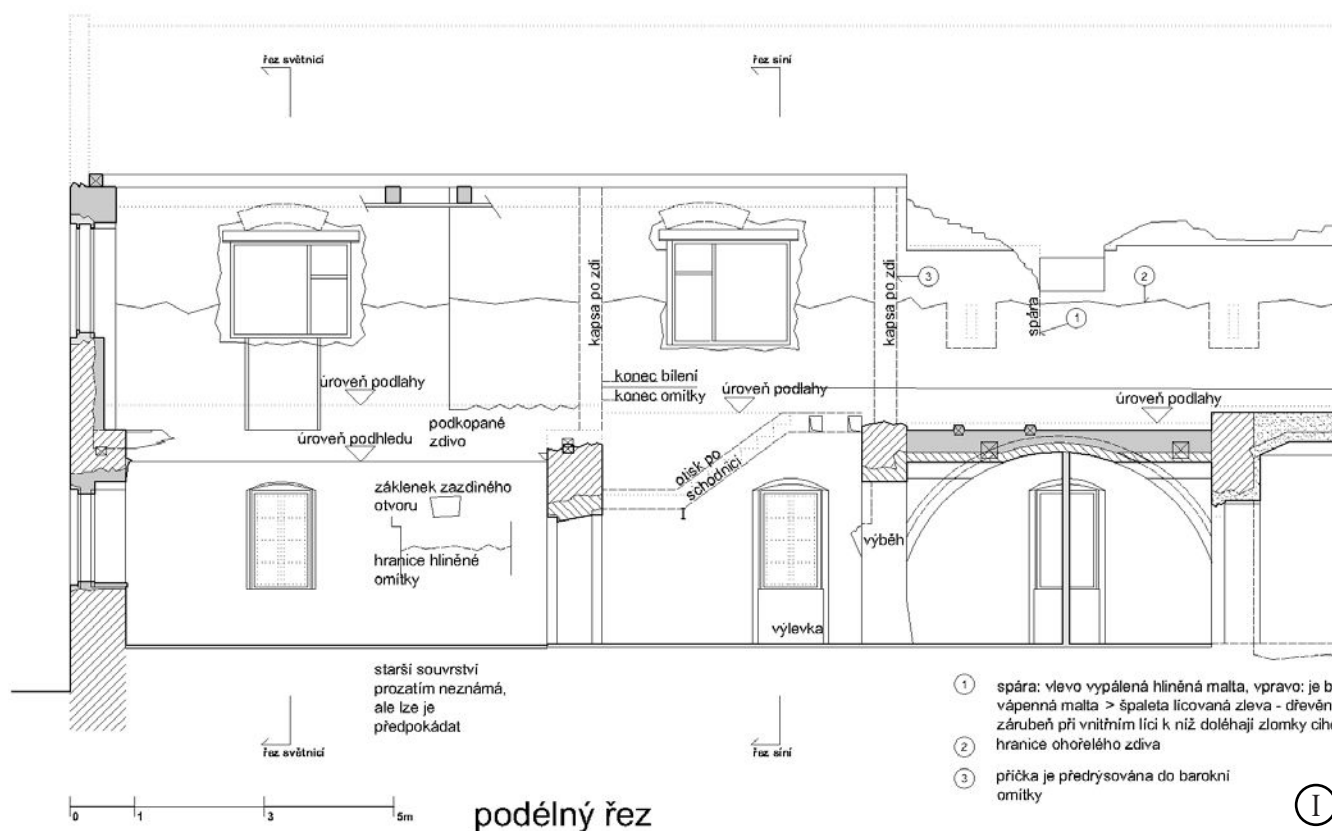
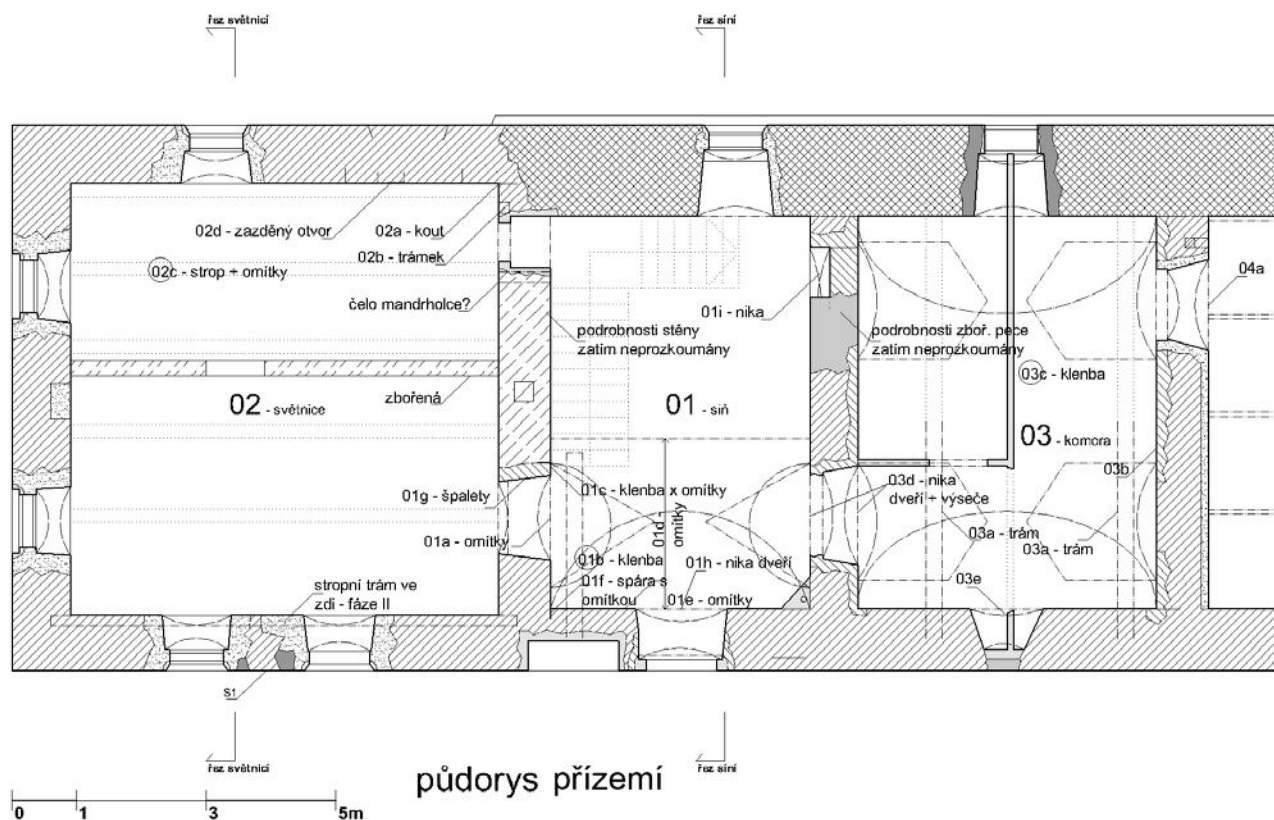
41) P. Načeradská – M. Rykl – P. Horský, Podrobný SHP tvrže v Týnci nad Labem, rukopis, uložen v archivu památkového ústavu pro střední Čechy; Dendrochronologické datování provedl T. Kyncl v roce 2005, rukopis. Datovat se podařilo až přestavbu s letopočtem kácení dřeva souhrnně 1693.

42) Pokud ovšem nebyla jen do poloviny síly zdi – tedy jednomístná a jsou pohlcena zazdívkami. Pochopitelně připadají v úvahu i sedátka dřevěná, tedy přenosné lavice.

obvyklé řešení. Dokládá velkou životaschopnost tradičního horního okna.

Neznámého účelu a zatím i blíže nezkoumatelný je téměř uprostřed délky čelní zdi světnice trámek s rybinový-

mi pláty, zazděný ve zdivu a jizva (snad pracovní spára s otiskem) poblíž kouta v omítce u někdejších kamen (obr. 17-I, II, IV).

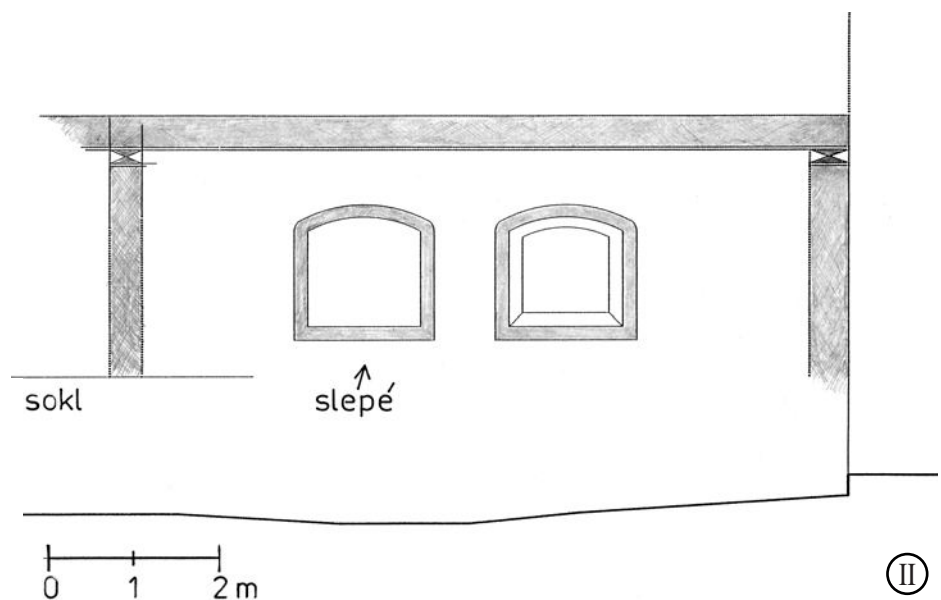
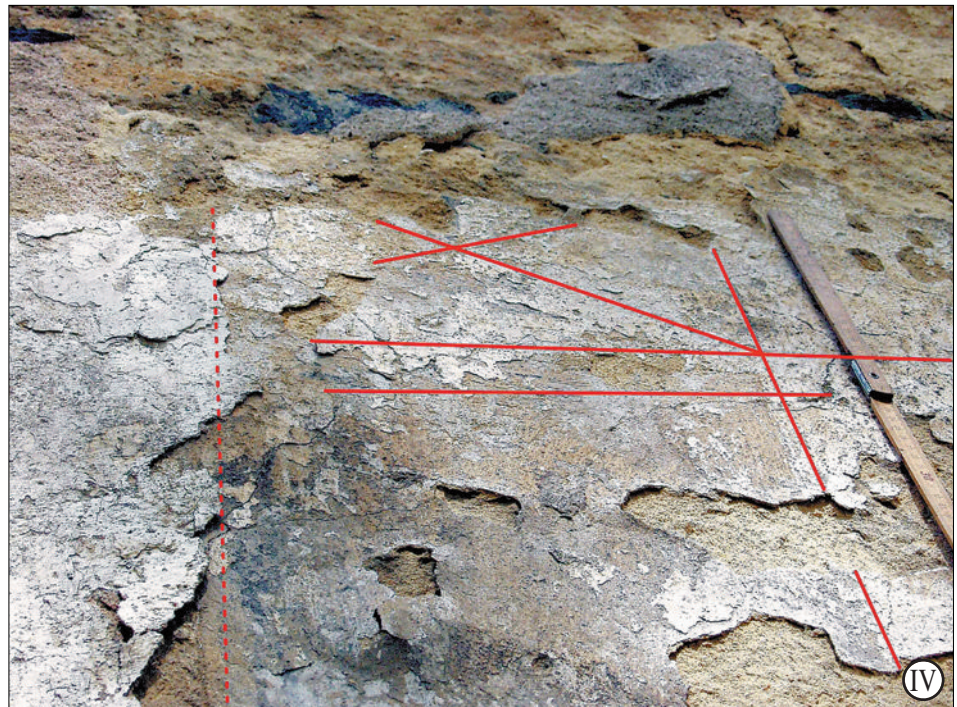
Obr. 16: Lošany (okres Kolín), obytný dům tvrze.

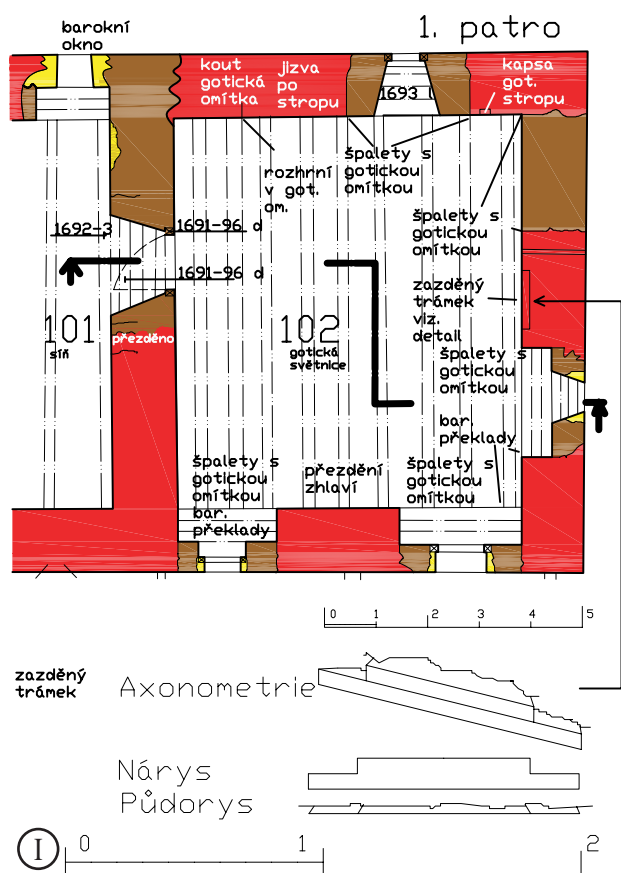
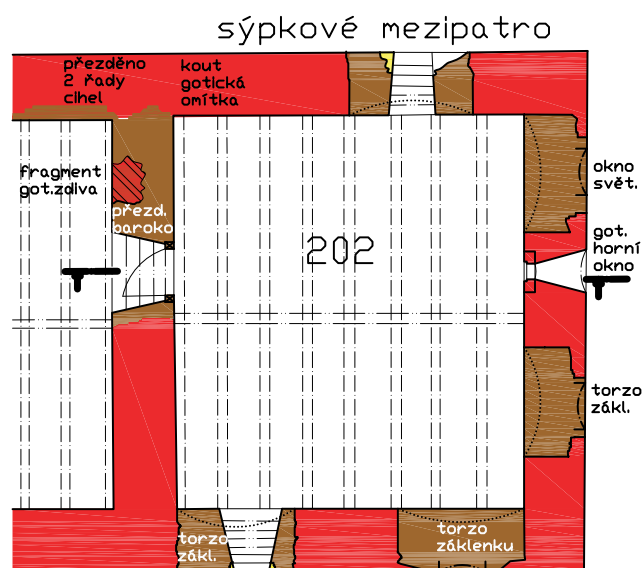
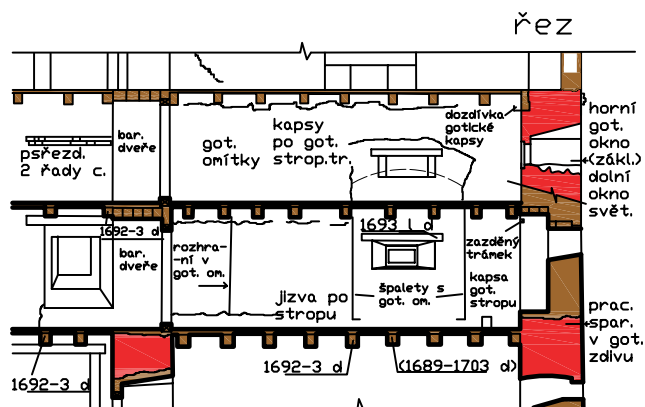
I: Lošany, obytný dům tvrze. Půdorys východní části přízemí a řez s vyznačením nálezových situací. Světnice zaujala východní čelo domu (zaměření M. Rykl a K. Kadeřábek, 2004).

II: Lošany, obytný dům tvrze. Rekonstrukce pasparty okna v přízemí s ven rozvěřenými špaletami a rekonstrukce pozůstatků lizénového rámu. Hrany ryté do kletované omítky, černé plochy natírány. Rekonstrukce spolehlivě nalezených částí jižní fasády ze stavební fáze II, datované 1724–34.

III: Lošany, obytný dům tvrze. Východní okno světnice. Šipky ukazují sondou odhalený obrys pasparty kolem okna z druhé stavební fáze (po roce 1724). Zřetelný je oválný tvar patky záklenku i pasparta.

IV: Lošany, obytný dům tvrze. Pozůstatek členění lizénovým rámem na jižní fasádě (viz též rekonstrukce na obr. 16/II).
V: Lošany, obytný dům tvrze, nejzachovalější stropní trám nad světnicí. Uprostřed délky je ozdobný výběh profilace. Skupina stropních trámů je dendrochronologicky datována do rozptylu 1721–24.

1.6. Lštění

(Vytápění a prostorové uspořádání světnice bez výdřevy)

Světnici nacházíme ve 3. patře věže tvrze ve Lštění (okres Domažlice), které je obdobně jako v Lošanech, poslední. Místnost byla od počátku omítnuta. Podle výsledků celkového pečlivého průzkumu tvrze od Z. Procházky⁴³⁾ bylo celé 3. patro nadezdáno jako druhá stavební fáze, která zde proběhla po požáru a částečném zřícení věže (obr. 18-I). Tato fáze je dendrodatována 1481–83.⁴⁴⁾

43) Z. Procházka, Výsledky průzkumu tvrze ve Lštění, předneseno na konferenci Dějiny staveb 2006 v Nečtiněch; předchozí publikace: *Kolektiv*, Encyklopedie českých tvrzí II, Praha 2000, s. 430–31, heslo zpracoval Z. Procházka. Z. Procházka děkuje za poskytnutí zaměření a množství informací o náleзовých situacích, pozorovaných při obnově tvrze.

44) Dendrodatace T. Kyncl, 2005 a 2007, rukopis. V roce 2007 bylo již 3. patro věže světnice víceméně opraveno, zásadní stopy členění a navazujících konstrukcí však jsou nadále čitelné. Předkládám zde možnost interpretace nálezů na základě pozorování na místě a doplňujících informací Z. Procházky.

Obr. 17: Týnec nad Labem (okres Kolín), věžový palác hradu (tvrze).

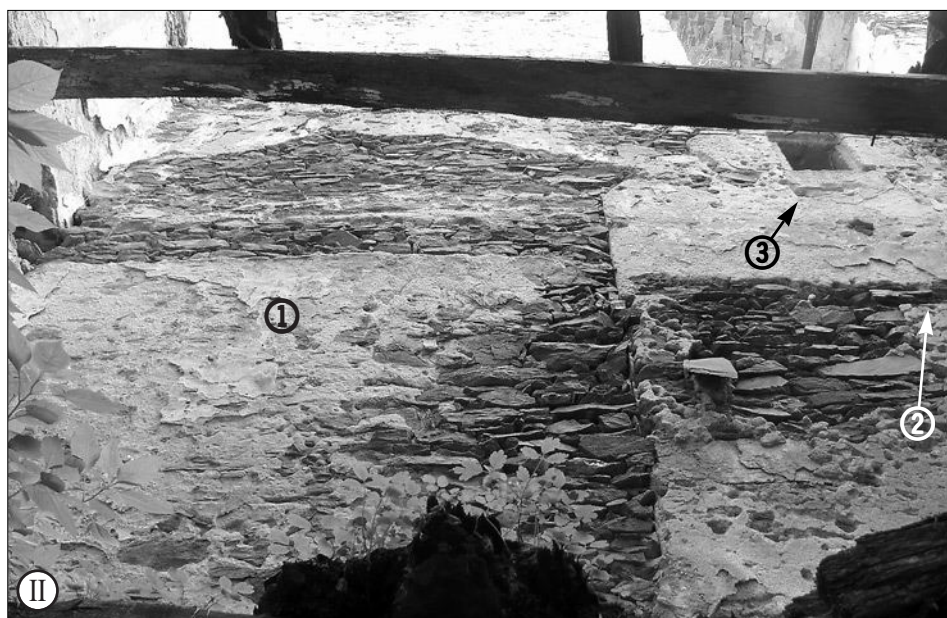
I: Týnec nad Labem, věžový palác hradu (tvrze). Půdorys a řez světnice v 1. patře. V baroku výškově rozděleno na dvě podlaží (vložené sýpkové mezipatro). Výběr náleзовých situací (zaměření, analýza a kresba M. Rykl a P. Horský).

II: Týnec nad Labem, severovýchodní okno světnice, zazděné v baroku: 1 – rozměrná nika bez sedátek s půdorysně pravoúhlými špaletami; 2 – vpravo od niky zazděný trámek prozatím neznámého účelu. Detail viz obr. 17-I; 3 – horní okno světnice pod úrovní stropu.

III: Týnec nad Labem, horní okno světnice těsně pod někdejší stropem. Kamenné ostění při vnitřním lici s polodrážkou pro zavírání křídla či okenice.

IV: Týnec nad Labem, severozápadní kout světnice, detail severní stěny. Šipka ukazuje rozhraní v gotické kletované omítkě, prozatím neznámého významu. Bývalá kamna musela být odsazená od severní stěny, neboť na ní nezanechala žádné stopy.

V: Týnec nad Labem, věžový palác hradu (tvrze). Celkový pohled od jiho-východu, sestava oken bývalé světnice v 1. patře je znejasněna barokními úpravami. Ze skupiny oken 2+1 je nejzachovělejší okno horní (šipka).

Světnice byla vyčleněna v objemu 3. patra věže lehkou příčkou, síly 14 cm. Zachoval se otisk sloupku, přiloženého k jádrové omítce a obtištěného do kletované vrstvy definitivní (obr. 18-II, VII). Příčka byla pravděpodobně hrázděná, nebo do sloupku mohla být vsazena prkna. V takovém případě byla nutná i tepelně izolační hliněná omazávka, což i s prkny mohlo snadno odpovídat síle sloupku 14 cm. V oblasti topeniště byla příčka jen z krajinových prken (obr. 18-III, 19-I).

Zhruba v úrovni 75–85 cm nad záklopovými prkny stropu mezi 2. a 3. patrem byl vynechán v hlazené omítce pruh hrubšího jádra bez kletování a bez nátěru (obr. 18-III, V, VI). Nemá zcela přesné hrany, není negativem prkna, nejsou tu ani stopy po dřevěných hmoždinkách či zarážených hřebech. Po úvaze byly vyloučeny všechny eventuality nějaké výdřevy či obkladu soklu. Výškově se však jedná o zónu obvyklého odření omítky opěradly židlí a lavic, případně víka truhly.⁴⁵⁾ Alespoň pracovní a hypoteticky se lze domnívat, že se zde odření zřejmě mělo čelit hrubým pásem, na němž se poškození tak neprojevuje.

Niky oken jsou vybaveny sedátký, okna jsou takového typu, jaký bychom očekávali v síni, sálu či komnatě. Okna jsou i se svými nikami vyvýšena výrazně nad podlahu do úrovně „pásu odření“. Do nik bylo vlastně možno vstoupit jen přes židli či lavici, případně předloženými schůdky.⁴⁶⁾

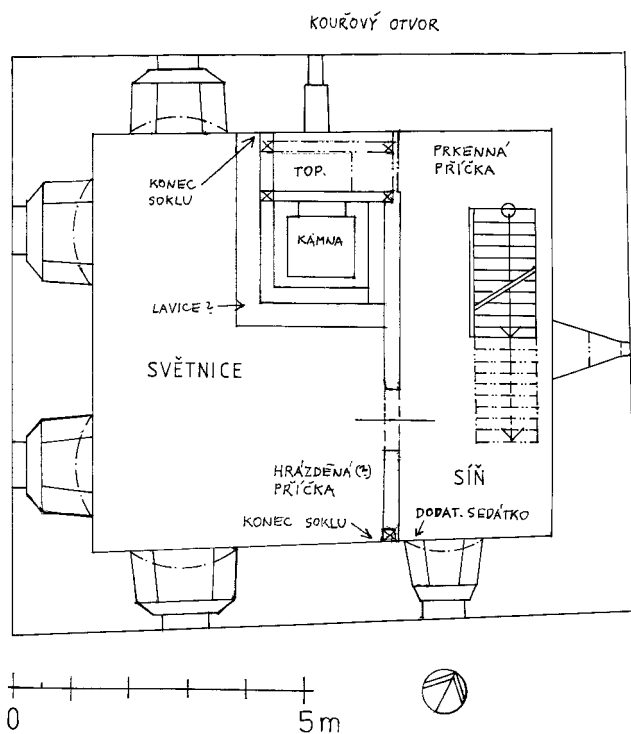
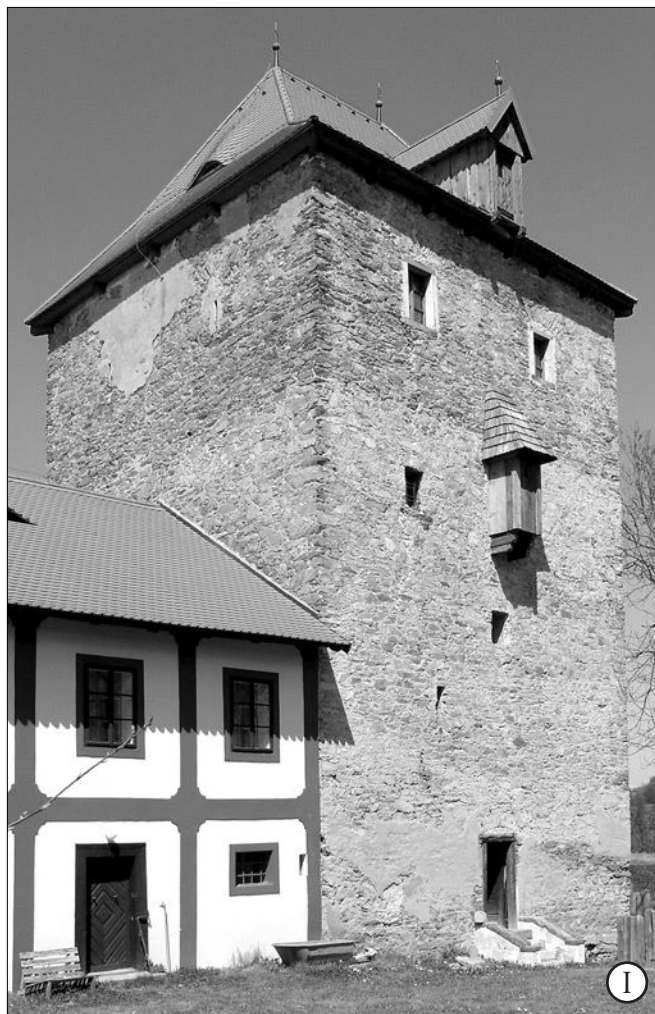
„Pás odření“ na severní stěně končí před prostorem s předpokládanými kamny.

Kamna stála zhruba uprostřed severní stěny, odkouření vedlo stoupajícím otvorem do fasády. Kolem tělesa kamen mohla být ve světnici pevná lavice. Kamna musela být obsluhována

45) Stopy opotřebení omítky byly nalezeny nedávno v sálech tvrzí ve Velkých Horkách a Divicích a jak bude dále uvedeno, také ve světnici a síni v Kestřanech – Dolní tvrzí.

46) Výhody takového řešení viz závěr.

II

Obr. 18: Lštění (okres Domažlice), tvrz.

I. Lštění, celkový pohled na věž tvrze od jihozápadu. Třetí patro se světnicí se zřetelně odlišuje jako mladší fáze s použitím tmavšího kamene. Západní okna světnice (na obr. vlevo) byla výrazně zmenšena při přestavbě na sýpku (foto M. Rykl, 2007).

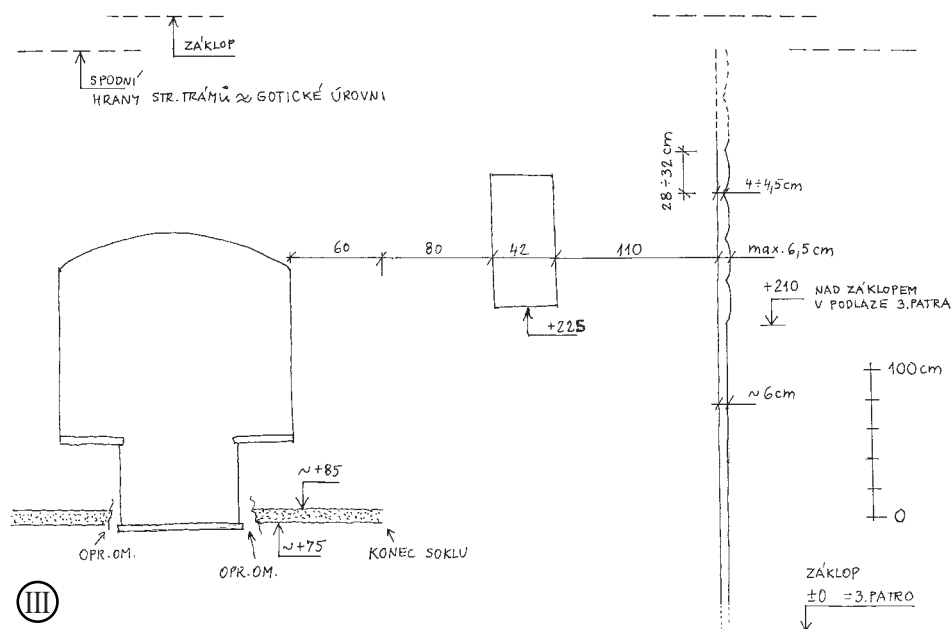
II. Lštění, půdorys 3. patra věže. Rekonstrukce stavu na konci 15. století (1481–83 dendrodatace). Zaznamenány i zásadní nálezové situace. V oblasti topeniště je rozkreslena nejpravděpodobnější varianta uspořádání (záměření dnešního stavu Z. Procházka, rekonstrukce a kresba M. Rykl).

III. Lštění, 3. patro. Nálezové situace na severní stěně – hrubý sokl, kouřový otvor a otisk prkenné přčky. Stropní trámy vyměněné v baroku a poté ještě v roce 2004 nejsou zakresleny (zaměření M. Rykl, 2007).

IV. Lštění, 3. patro, severní stěna. Detail kouřového otvoru do fasády (foto M. Rykl, 2007).

V. Lštění, 3. patro. Detail pruhu hrubé omítky na západní stěně. Hrubá omítka nebyla nikdy bílená a neměla pravidelné okraje (foto M. Rykl, 2007).

VI. Lštění, 3. patro, západní zeď s okny se sedátky. Formát oken zmenšen při přestavbě na sýpku. V úrovni podlahy nik je pruh hrubé omítky. Vlevo stojící židle názorně ukazuje, že jde právě o výšku opěradla (foto M. Rykl, 2007).

z topeniště, přístupného dveřmi v prkenné příčce těsně u severní zdi. Přítomnost dveří lze odvodit nepřímou z podoby otisku prkenné příčky⁴⁷⁾ (obr. 18-III a 19-I).

Nad ústím kamen nutně musel být lapač jisker, vypouštění kouře s jiskrami rovnou pod střechu by bylo příliš nebezpečné.

Nutno si ještě položit otázku, proč se nedochovaly stopy příčky mezi topeništěm a světnicí západně od kamen, zatímco východní příčka je zcela zřetelná. Situaci lze za nynějšího stavu vědomostí hodnotit takto: východní prkenná příčka byla vztyčena k hrubě rozetřené podkladní omítce, ještě před nanášením kletované vrstvy, proto je příčka tak dokonale obtištěna v omítce. Byla totiž součástí prací na řešení prostoru, nikoliv vytápění. Nutno však podotknout, že změna síly ze 14 cm na pouhé prkno svědčí, že rozčlenění prostoru 3. patra věže na světnici a síň a vyřešení umístění topeniště bylo vše jednotným záměrem, ale ve dvou poslušných krocích.

Výstavba tělesa kamen a s ním související další konstrukce severně od nich pak následovala samostatně. Doprovodné konstrukce byly logicky dřevohliněné. Ty se již přimykaly k hotovým omítkám, a jak se při pokusech o kresebnou rekonstrukci ukázalo, stačilo, aby byly vlastně samonosné. Jako dřevohliněné si tedy musíme přestavit i vymezení prostoru topeniště směrem k západu.⁴⁸⁾

47) Existence takových dveří dokládají otisky prkenné příčky: od úrovně 210 cm nad podlahou výše jsou obtisknutá čela krajinových prken jednoduché příčky, níže je pak obtisknuté prkno nasvislo, které „zalištovalo“ spáru mezi sloupkem příčky (zároveň zárubně) a zdí.

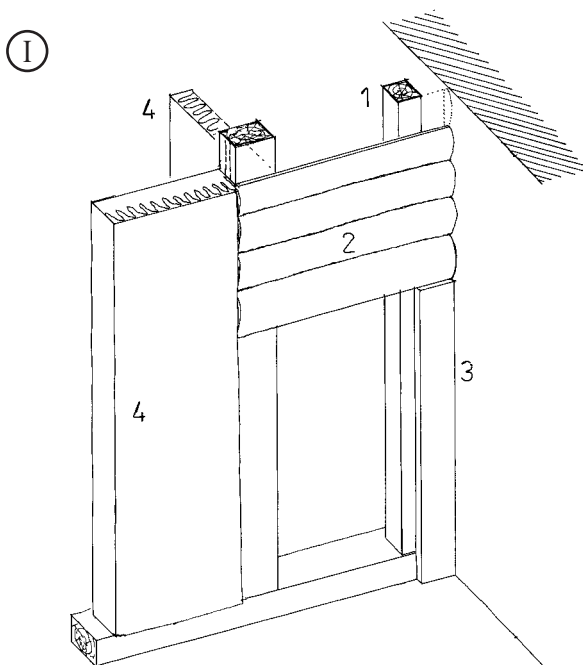
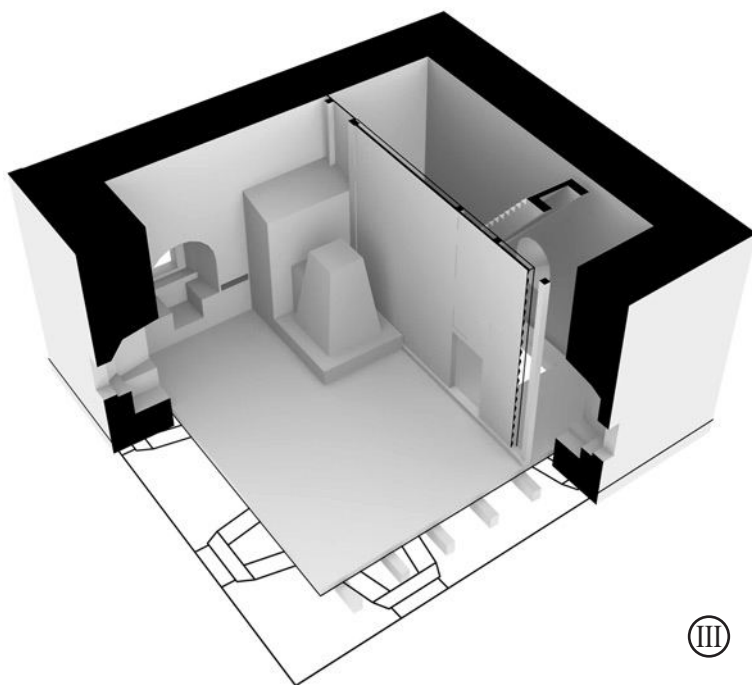
48) Jde o hypotézu, která již za daných možností není patrně exaktně ověřitelná, ale pouze prověřená možnostmi kresebné rekonstrukce. Kresbou byly postupně prověřovány 3 varianty, z nichž zde uvádím tu nejpravděpodobnější. Další, méně pravděpodobná varianta se od varianty na vyobrazení neliší objemem a způsobem obsluhy topeniště, ale pouze umístěním nutného lapače jisker. U zcela zavržené verze řezu a půdorysu topeniště je situace napohled jednodušší – přikládá se tradičně ze síně

Pro rekonstrukci takového zařízení (obr. 19) jsou limitujícími faktory poloha příčky, kouřového otvoru a konce „pásu odření“. Umístění topného prostoru vlastně do světnice je však prozatím v takovéto podobě z jiných příkladů z našeho prostředí neznámé.⁴⁹⁾

a není zde samostatný obslužný prostor. Protože je ale kouřový otvor od příčky vzdálen, vznikají konstrukční komplikace a kromě toho kamna vyhřívají místnost pouze dvěma svými stěnami. Takováto verze by byla pravděpodobně jen v případě, že kouřový otvor by byl ihned za příčkou (srov. situaci na Čachrově, o. c. v pozn. 23).

49) Prozatím taková situace nebyla zachycena ani v prostředí německy mluvících zemí, vyjma novodobých adaptací (za konzultací a sdělení děkuji K. Bedalovi). Existuje samozřejmě verze, kdy nikoli ze síně, ale přímo ze světnice vcházíme dveřmi do malého prostoru v síle zdi, určeného k přikládání do kamen – např. dodatečná renesanční světnice ve vstupní věži hradu Laufu u Norimberka (pozorování M. Rykl, nepublikováno), či v barokním pokoji, vytvořeném z gotické věže tvrze v Třebotově (J. Pešta, Fara (bývalá tvrť) v Třebotově, Průzkumy památek IX, 2, Praha 2002, s. 111, 114). Jak je vidno, jde o řešení adaptační s nouzí o prostor a s předem danými možnostmi přístupů. K umístění celého topeniště v prostoru světnice je mi doposud znám jen případ, uvedený L. Skružným.

Není však zcela jisté, zda a jak byl celý záměr dokončen. Stopy používání sopouchu jsou velmi slabé. Již od poloviny 16. století byla věž zřejmě téměř nepoužívaná.⁵⁰⁾

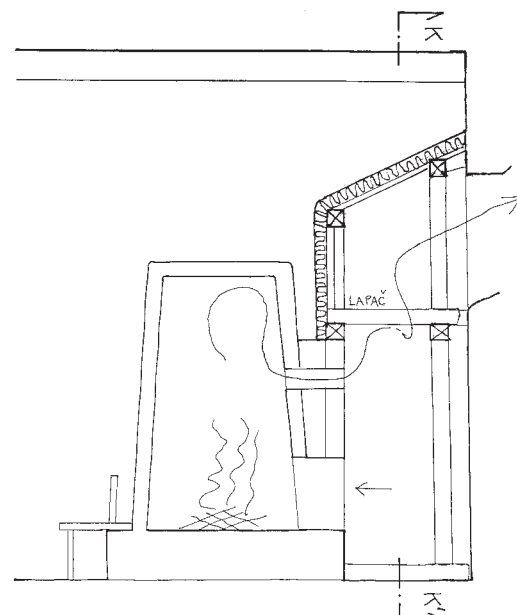
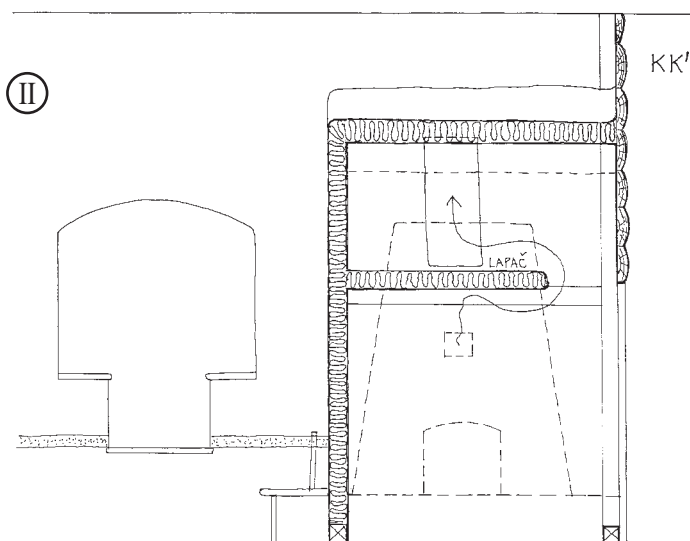

Obr. 19: Lštění (okres Domažlice), tvrť, 3. patro.

I: Lštění, pokus o rekonstrukci okolí otisku dřevěné příčky z krajinných prken. Od výšky 210 cm nad záklopem je u zdi svislé prkno jako „zališťování“ mezery mezi sloupkem a zdí. Můžeme zde předpokládat vstup do topeniště pro obsluhu kamen: 1 – sloupek, odsazený od severní zdi; 2 – krajinná prkna; 3 – „zališťování“ svislým prknem; 4 – dřevohlíněné (hrázděné?) příčky (kresba M. Rykl, 2007).

II: Lštění, 3. patro. Pokus o rekonstrukci topeniště pro kamna na základě náleзовých situací. Rez je veden kamny s pohledem k západu a vyznačením roviny řezu s pohledem k severu (KK'). Znázorněn je lapač jisker vodorovný v podobě „strůpku“ v části topeniště. Objem kachlových kamen není znám a jsou proto abstrahována do neutrální podoby komolého jehlanu. Lavice okolo kamen je rovněž hypotetická. Dřevohlíněné stěny jsou zakresleny pouze schematicky grafickou značkou vlnovky (kromě spolehlivých otisků krajinných prken v příčce). Tato verze je zobrazena i v prostorovém zobrazení na obr.19-III (kresba M. Rykl, 2007).

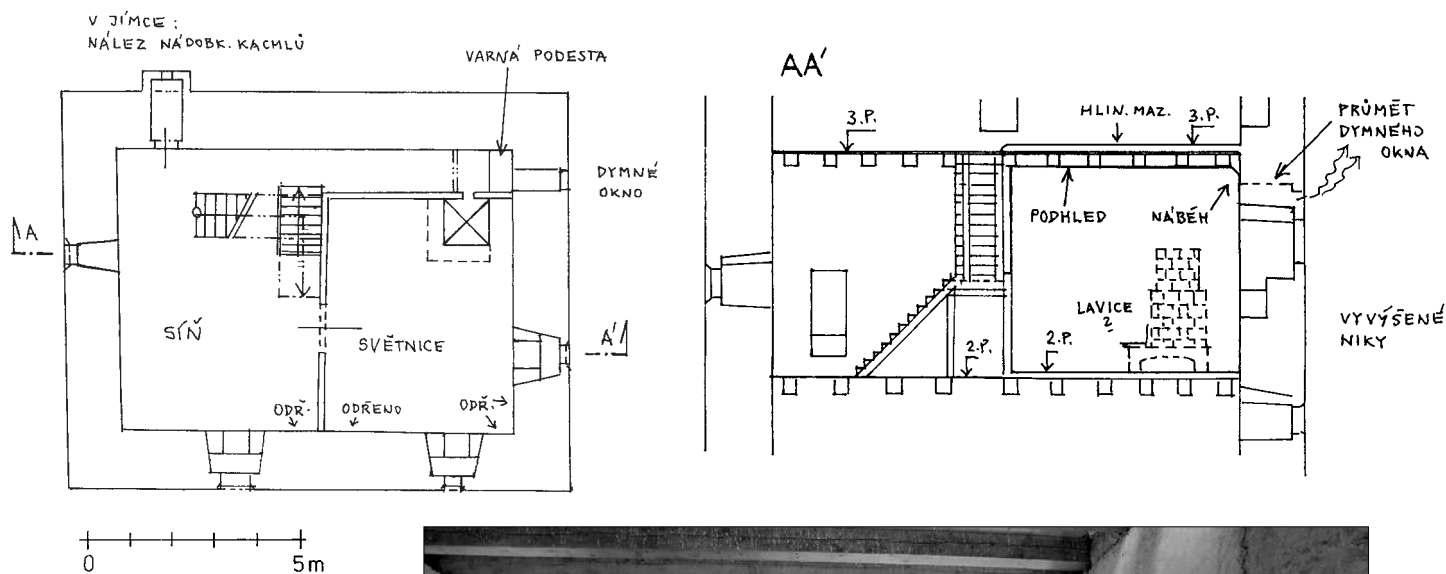
III: Lštění, 3. patro. Axonometrie stavu, jaký byl dokončen nebo alespoň zamýšlen po roce 1483. Pohled od jihozápadu (počítačová grafika J. Vašek).

Cituje akvarel z roku 1912 z bulharské Varny. Souvislosti ani případný stavební vývoj z vyobrazení světnice, kamen a topeniště nejsou patrné, zájem malíře byl soustředěn na morfologii kamen. L. Skružný, Funkce a vývoj otopných zařízení v období od paleolitu, Svorník I, Praha 2003, s. 26.

50) Při nedávném archeologickém výzkumu (L. Foster, nepublikovaná nálezo-
vá zpráva) byla potvrzena existence stavení, obecně ze 16. století, nazývaného dobově tvrzi. Sdělení Z. Procházky. Podrobněji viz pozn. 43.

Obr. 20: Kestřany (okres Písek), dolní tvrz, celkový pohled od jihozápadu (foto M. Rykl).

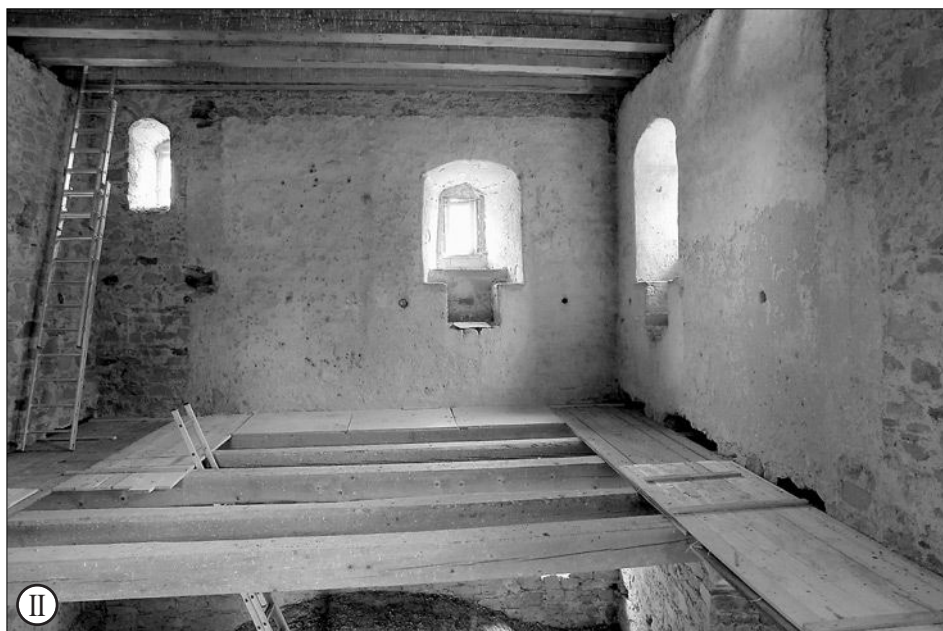

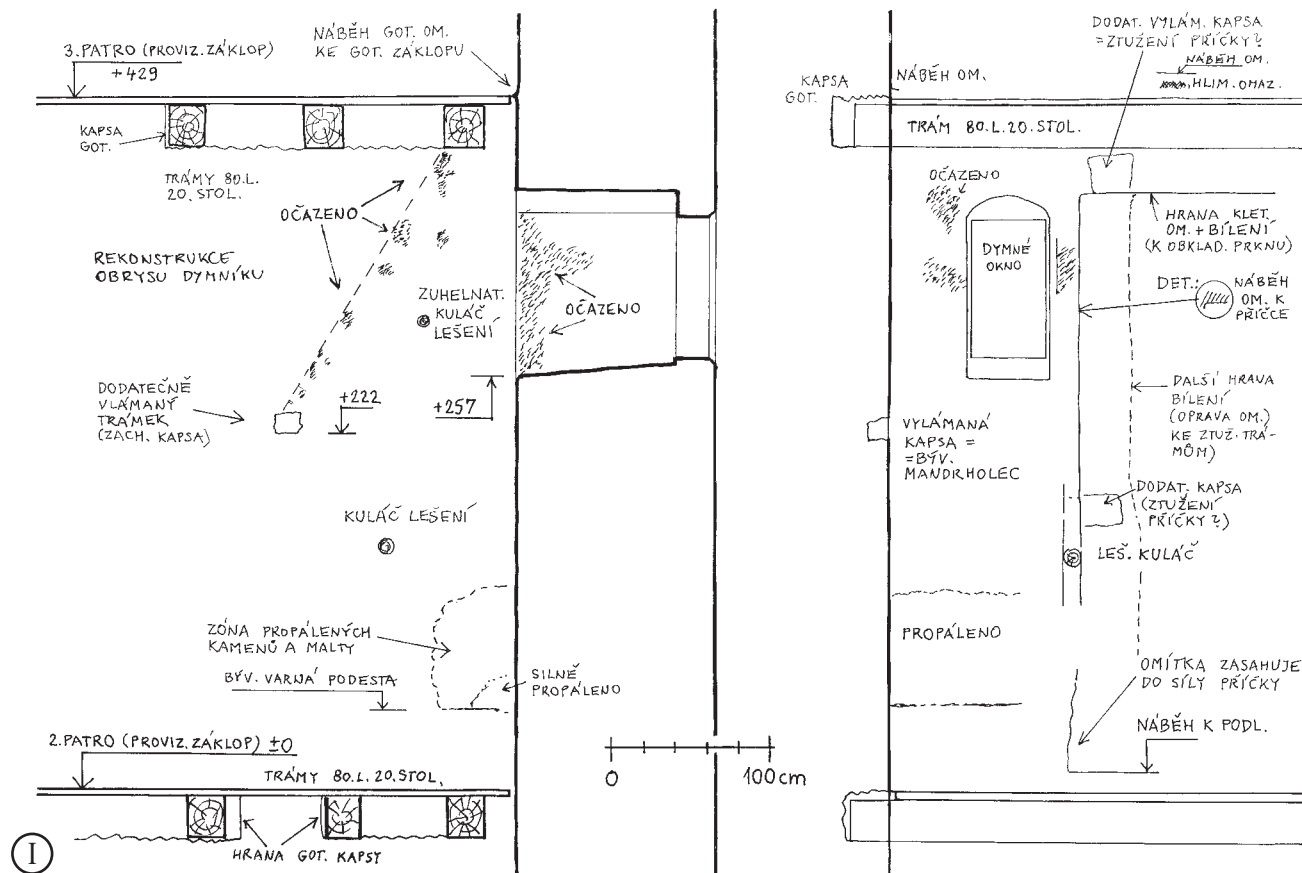
I

Obr. 21: Kestřany (okres Písek), dolní tvrz, světnice ve 2. patře.

I. Kestřany, dolní tvrz. Půdorys a řez 2. patra s rekonstrukcí zaniklého členění lehkými příčkami. Do záznamu nálezů zakreslena i rekonstrukce světnice s kamny z nádobkových kachlů. Přesný tvar kamen není doložen (zaměření, záznam nálezových situací a kresba M. Rykl, 2007).

II. Kestřany, dolní tvrz, 2. patro věžového paláce. Celkový pohled k východu. Vlevo kouřové okno od topeniště, zcela vpravo rozhraní omítek mezi světnicí a síní (foto J. Škabrada, 2007).

1.7. Kestřany – dolní tvrz

Světnice dolní tvrze v Kestřanech (okres Písek) o rozměrech 455 × 553 cm zaujala koutovou polohu ve 2. patře věžového paláce tvrze. Od síně byla oddělena lehkou dřevěnou příčkou o síle 10–12 cm, jejíž otisky jsou čitelné na jižní a východní stěně.

Kamna ve světnici byla obsluhována z chodbičky, široké cca 105 cm. Z přiložené nálezoové situace (obr. 22-I) je zřejmé, že na východním konci této chodbičky bylo topeniště s dymníkem, bezpochyby dřevohliněné konstrukce. Jeho nosník (mandrholec) byl technologicky dodatečně, ale přitom ve stejné stavební fázi vsekán do severní zdi. Opačný konec byl vetknut do dřevěné příčky. Kouř odcházel velkým dymným oknem ve východní fasádě. Stopy očazení a tvar dymníku smysl východního okna dobře dokazují.

Dole, zhruba do výšky 50 cm nad záklopem, stála na celou šíři chodbičky podesta, technologicky opět dodatečná k obvodovému zdivu. Její používání pro vaření na otevřeném ohni do-

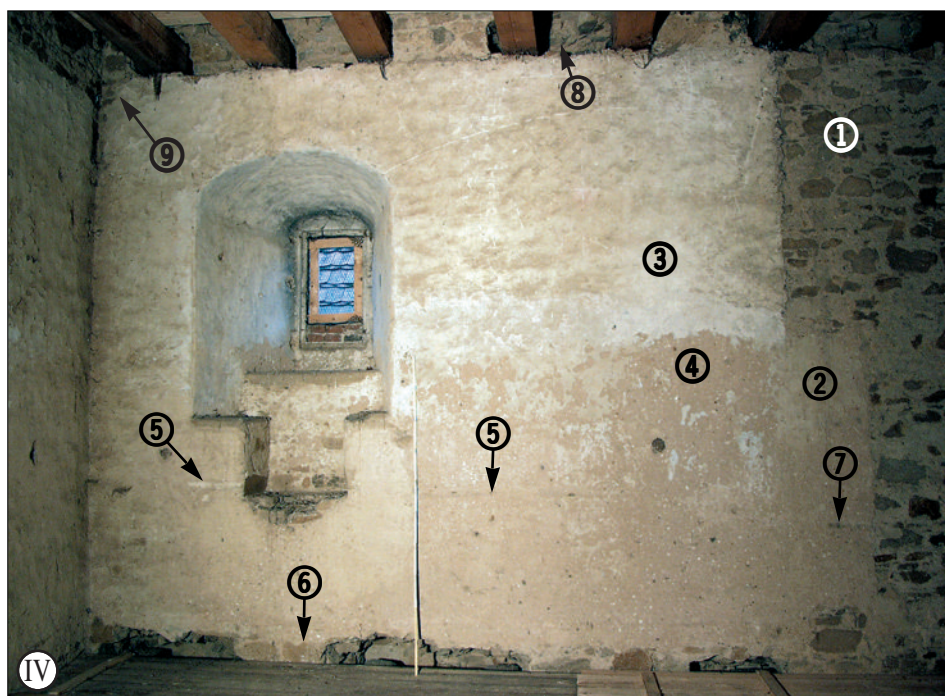
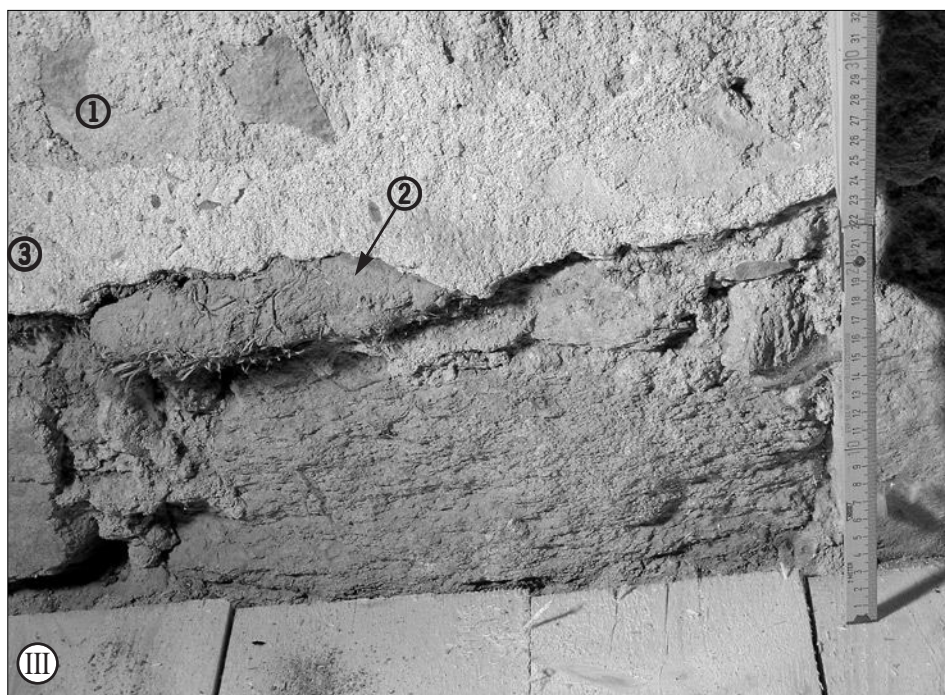
Obr. 22: Kestřany (okres Písek), dolní tvrz. Detaily topeniště a světnice.

I: Kestřany, dolní tvrz. Detaily topeniště a světnice (záznam nálezoových situací M. Rykl, 2007).

II: Kestřany, dolní tvrz. Kouřové okno ve 2. patře, ústí na východ.

III: Kestřany, dolní tvrz. Strop nad světnicí, situace u podlahy 3. patra na východní stěně: 1 – hrubě strhávaná omítka (podkladní) nedokončeného 3. patra; 2 – zbytek hliněné mazaniny s rostlinnými zbytky jako tepelná izolace, pouze v rozsahu světnice; 3 – dílčí oprava omítky u podlahy 3. patra, patrně raně novověká (foto M. Rykl, 2007).

IV: Kestřany, dolní tvrz. Jižní stěna světnice, situace omítek: 1 – hrubě strhávaná omítka (podkladní) v síni; 2 – měkká kletovaná omítka. Dolní pracovní záběr přechází až za příčku a vznikl tedy dříve nežli příčka; 3 – druhá vrstva omítky z velmi světlé malty a s kletovaným povrchem. Respektuje příčku a nabíhá na ni; 4 – oprava omítky cca do výšky 220 cm; 5 – prodřená rýha v omítce, nejspíše od opěradel lavic či židlí; 6 – úroveň podlahy světnice podle náběhu omítek; 7 – prodřená rýha v omítce v síni je o 20 cm níže; 8 – náběh všech omítek k podhledu; 9 – šikmý kout podhledu u severní stěny.

kládá propálená malta a kameny v koutě. Ve výšce varné podesty můžeme předpokládat sokl, a tedy přikládání do kachlových kamen ve světnici.

Kamna byla zjevně odsazena od rohu, jak dokládají omítky s nátěry dosahujícími až k přičce. Shodou okolností víme přesně, že kamna byla postavena z nádobkových kachlů. Při likvidaci kamen byly kachle vynášeny a vyházovány nejpohodlněji nejbližším otvorem (obr. 21-I), tedy převetem v síni, pod nímž je nalezena při dílčím archeologickém výzkumu D. Menclová.⁵¹⁾

51) Kachle jsou uloženy v píseckém muzeu a publikovány: J. Fröhlich, Písecko v zrcadle archeologie. Písek 1997, s. 59. S použitím obecné rekonstrukce kamen, otištěné tamtéž nejen pro případ Kestřan, ale i obecně, však nelze souhlasit: kamna rozhodně nebyla odkouřena vrchem, ale skrze stěnu pod dymník.

Podlaha ve světnici byla nejméně 10 cm nad záklopem, zatímco ve vedlejší síni končí omítka cca o 5 cm níže. Ve skladbě stropu nad světnicí byly zachyceny zbytky hliněné mazaniny jako tepelné izolace, na zbývající části stropu mezi 2. a 3. patrem hliněná mazanina zjevně nebyla.

Od počátku měla světnice podhled na spodní ploše stropních trámů.⁵²⁾

Podél východní stěny byla mezera mezi přízedním trámem a zdi vykryta prknem, které tvořilo šikmý náběh. Na opačné straně, tedy u západní lehké přičky, byl u stropu ostrý kout⁵³⁾ (obr. 22-IV).

Nálezová situace omítek, zvláště na jižní zdi, dokládá zmatenou posloupnost při vytyčování a výstavbě světnice. Jednotlivé kroky lze z dosavadního pozorování shrnout takto⁵⁴⁾ (obr. 22-IV):

1. Dlouhými tahy rozetřená malta ze spár, tvořící podkladní vrstvu omítky, kterou nacházíme ve všech podlažích věžového paláce.
2. Ve světnici měla být kletovaná omítka, ale počítalo se patrně s tím, že kletovanou vrstvu získá i vedlejší síň. První pracovní záběr omítky na jižní stěně do výšky 213 cm nad podlahou proto přesahuje plynule přes obrys světnice o cca 60 cm západním směrem do síně. Dřevěná přička v tu chvíli zjevně nestála. Její poloha však nutně musela být dopředu známa, neboť širší pole mezi stropními trámy ihned za přičkou ve všech podlažích jednoznačně dokládá zamýšlenou polohu schodů (řez na obr. 21-I).
3. Horní pracovní záběr kletované omítky byl již ukončen v místech, kde se předpokládalo napojení dřevěné přičky. Ta ovšem ještě nestála. Existoval však již podhled, alespoň jeho krajní prkno, protože tato omítka je k němu již dotažena.

52) K tomu přikládám dvě analogie V případě hradu Menštejna – Dívčího kamene je doklad velmi cenný pro srovnání – podhled musel vzniknout ve středověku, mezi cca 1380, kdy bylo toto křídlo založeno a roku 1506 byl hrad již nepoužíván – T. Durdík, Encyklopedie českých hradů, Praha: Argo, 1999, s. 350–351.

53) Výhoda okoseného náběhu na straně u kamen pro lepší cirkulaci vzduchu? (viz pozn. 36).

54) Situace je zcela čitelná bez potřeby jakékoliv sondáže. Ačkoliv je tato pasáž poněkud delší, domnívám se, že může být instruktivní a mít vzorovou platnost.

Obr. 23. Doklady prkenných podhledů pro srovnání:
I: Hrad Divčí Kámen (okres Český Krumlov), jižní obytná místnost vstupního paláce, detail omítek navazujících na podhled naspodu stropních trámů (srov. situaci v Kestřanech).

II: Svatá Hora u Příbrami, „zázračná událost“ vymalovaná na klenbě ambitu. Odehrává se v raně novověkém interiéru (patrně lázní) s prkenným zalistovaným podhledem.

4. Tesaři vztyčili dřevěnou západní příčku. Přesnou polohu příčky vůči jižní zdi vlastně nacházíme až v soustavě mladších nátěrů a vysprávek kouta a také v opravě spodní části omítky do výšky zhruba 230 cm, kterou můžeme přiřadit ještě do období fungování věžového paláce k obytným účelům, tedy nejpozději do 1. poloviny 16. století.⁵⁵⁾

Na východní stěně u topeniště se ukazuje, že severní příčka byla vztyčena někdy mezi prvním a druhým pracovním záběrem omítky. Dole totiž kletovaná omítka zasahuje až do síly příčky, zatímco v horním pracovním záběru v úrovni dymného okna tvoří již jednoznačný náběh na hotovou příčku. Obdobně je zřetelný náběh na šikmé prkno pod stropem podél východní zdi.⁵⁶⁾

Na jižní a částečně na východní stěně jsou ve výšce 110–115 cm nad záklopem zřetelná odřená místa od opěradel lavic či židlí, a to až do jihozápadního kouta k lehké příčce. Za ní obdobně prodřením omítky pokračuje, a to jak v kletovaném úseku, tak i v hrubě rozetřené omítce dále k západu (obr. 22-IV). Zde je ovšem o 20 cm níže, což je způsobeno jednak jinou úrovní podlahy ve světnici a jednak zřejmě jinou výškou opěradla (či víka) tamního nábytku.

Podlahy nik oken se sedátky jsou vyvýšeny nad záklop v podlaží do výšky 107 cm. Obdobně jako ve Lštění je tedy úroveň podlahy nik totožná s „odřeným“ pruhem a do nik bylo možné vstoupit pouze přes lavici nebo židli.

2. ZÁVĚREČNÉ SHRNUÍ

Smyslem příspěvku má být především upozornění na některé aktuálně zachycené detaily, které zpřesňují obraz dispozičního a konstrukčního provedení, procesu výstavby a dále i vybavení a fungování světnic ve středověku a raném novověku v městském a feudálním prostředí. Přesto se u některých dílčích témat rýsuje i možnost alespoň částečného zobecnění, která navazují na souborné úvahy nedávné.⁵⁷⁾ Tímto je předkládám k diskusi.

2.1. Poznatky k vytápění kamny

Sestava kamna – topeniště v domě čp. 234/I v Praze v poloze, která je charakteristická až do 19. století, je zde uspořádána s takovou jistotou, že ji pro dobu kolem roku 1337 již zřejmě můžeme považovat v prostředí výstavného městského domu za spolehlivě vyzkoušenou. V tom také spočívá obecnější význam nalezené situace. Prozatím jde o nejstarší přesně datovaný případ vztahu kamna – topeniště v této standardní sestavě.

Vročení nálezů je zajímavé porovnat s prvním doloženým označením „světnice“ v městském prostředí v tzv. „Klaretově slovníku“ v polovině 14. století a se zmínkou v dochovaných archiváliích k roku 1404 v Plzni.⁵⁸⁾

Podle výpovědi omítek pak registrujeme, že kamna asi obvykle byla odsazená od kouta. Zlepšuje se tím účinnost vyhřívacích stěn kamen, cirkulace vzduchu a vzniká prostor pro lavici.⁵⁹⁾

Dále je třeba upozornit, že přibývá případů odkouření do fasády. Již v 1. polovině 14. století ale také musíme počítat

55) Již v 1. pol. 16. stol. byla tvrz změněna na pivovar. (F. Kašička – L. Lancinger, Kestřany – Dolní tvrz. Stavebně historický průzkum, SÚRP-MO, 1974, rukopis), v horních patrech věže zjevně musela být sýpka. Z tohoto období pocházejí i vysprávký maltou kolem podlah kvůli propadání zrní.

56) Kapsy a otisky po dodatečném vyztužení, hrany bílení a opravy omítek, které jsou napohled nápadné, již nejsou pro proces vzniku světnice a topeniště podstatné, zde je pro úplnost uvádím: Třetí omítka v pořadí je velmi světlá, vlastně spíše štuk či klet a pokrývá celou plochu omítky předcházející. V ní se nápadně propisuje poloha příčky. Čtvrtá omítka v pořadí je jedna z oprav, opět na jižní stěně, dosahuje znovu do výšky jediného pracovního záběru, tentokrát 220 cm.

57) Viz pozn. 1.

58) Tzv. Klaretův slovník – cit. in: J. Petrář, Dějiny hmotné kultury I, 1–2, Praha: SNP 1985, s. 633; J. Macek, K semanticce středověkého domu a jeho vnitřního členění, Husitský Tábor 10, 1991, s. 53–57; L. Petrářová – J. Petrář, Středověká lexikografie k názvosloví domu a jeho příslušenství, Husitský Tábor 10, 1991, s. 17–46. Nutno zmínit i označení estuarium či stuba z klášterního prostředí Olomouce (r. 1078), Břevnova a Litoměřic, jejichž konkrétní stavební podobu však neznáme.

59) Místo, kde v tradiční sestavě v lidovém domě nacházíme pec, je tedy v interiéru městském a feudálním volný kout, přesněji řečeno kout bez stavebně pevného vybavení, které by přerušilo omítku.

tat s možností odvodu kouře z topeniště pro kamna již do zděného komína (Praha 234/I). Zděný komín tedy ve 14. století nemusí být jen příslušenstvím ke krbu (ve 13. století ke krbu či hypocaustu). Spektrum možností je zjevně pestřejší a proměnné v čase (Praha, 151/I) a při průzkumech je při hledání stop třeba opatrnosti, zvláště u staveb vyššího sociálního prostředí.

Při rozvaze nad charakterem topeniště a jeho konstrukčním řešením je nezbytné zohlednit teplotu spalných plynů (rozdíl mezi krbem a kamny) a polohu vyústění, v případě, že je kouřový otvor ve fasádě. V kritických případech, kdy kouř ústí blízko pod střechou, je pak ihned nad topeništěm třeba počítat s lapačem jisker. Představa krbu v takové pozici je samozřejmě nemyslitelná (Lštění).

Prozatím výjimečným jevem zůstává pražský staroměstský trojdům čp. 150–153. Nejen v celkovém disposičním rozvrhu, ale zřejmě i ve způsobu vytápění byl systémově řešený s opakováním stejného způsobu u jednotlivých domů. Příznačná a nadčasová je skutečnost, že unikátní, podle účelu místností rozlišený systém vytápění, popsany již v dřívějších studiích (kamna, krb, temperovaná podlaha), nebyl následujícím generacím vlastní a při renesanční a raně barokní přestavbě byl redukován na obligátní schéma vestavbami černých kuchyní.

S ohledem na případ lošanské věže bude třeba obezřetně sledovat, zda byla okna v čelní zdi nad rubem dřevěné klenby světnice vždy kouřová. Pokud ne, pak je úkolem na dalších případech zkoumat, k čemu tedy mohla sloužit, kromě prostého odvětrání zbytkového prostoru.

Po celý středověk jsou zjevně stále aktuální dřevohliněné konstrukce topenišť, doložené pozůstatky či odvoditelné z nálezových souvislostí. Situace ve věži tvrze ve Lštění pak naznačuje, že v některých případech topeniště mohlo být umístěno za kamny, vlastně již v prostoru světnice. S vědomím toho, že v případě Lštění předkládám hypotetickou kresebnou rekonstrukci, nelze vyloučit, že takové řešení bude možno očekávat častěji, zvláště tam, kde je světnice vyčleněna lehkou příčkou z většího zděného objemu.

Pro úplnost je pak ještě třeba připomenout změnu interpretace srubu ve 2. patře biskupské tvrze v Litovicích. Nedávno byla tvrz dendrochronologicky datována k roku 1335.⁶⁰⁾ Jak jsem již nedávno publikoval, je v kontextu ostatních případů nutné obytnou místnost s roubením považovat za světnici s kamny a nikoliv za dymnou jizbu, čímž opravuji interpretaci publikovanou v Průzkumech památek v roce 1995.⁶¹⁾

60) T. Kyncl, datování v roce 2003, rukopis. Datován byl patrně jediný zachovaný trám, který přečkal požár ve 14. století, a to stropní trám v jižním rizalitu nad 2. patrem v prostoru, který je možné považovat za kapli. Trám je jako jediný obklopen u zhlaví originální kletovanou omítkou.

61) M. Rykl, Litovice – hloubkový průzkum tvrze, Průzkumy památek II, 1, Praha 1995, s. 49–72.

Ve 2. patře byla identifikována obytná místnost, opatřená roubenou výdřevou, zjevně tedy vytápěná. Konkrétní stopy topeniště se nedochovaly. V interpretaci, poplatné úrovni poznání na počátku 90. let, byl způsob vytápění podle trojúhelné sestavy oken na jižní straně (2+1) označen za dymný a místnost označena jako jizba. S odstupem asi pěti let se s novými zkušenostmi i studií různých autorů (viz pozn. 1) ukázalo, že princip extrapolace jevů z mladšího, i když konzervativnějšího venkova do staršího horizontu feudálního není tak přímocárý, jak se na počátku 90. let jevílo. Interpretace litovické teplé obytné místnosti byla tedy přehodnocena a vznikla nová, pravděpodobnější verze, rovněž již publikovaná, včetně axonometrie bytu ve 2. patře (kresba

2.2. Výdřeva stěn, technologie výstavby a ústup výdřevy v pozdním středověku

Shrneme-li známé možnosti, které jsou v literatuře i v nyní sledovaných příkladech představeny, nalézáme asi 6 způsobů vztahu výdřevy, hliněné omazávky a zdíva. Jde o světnice ve zděných stavbách, nikoli hrázděných.

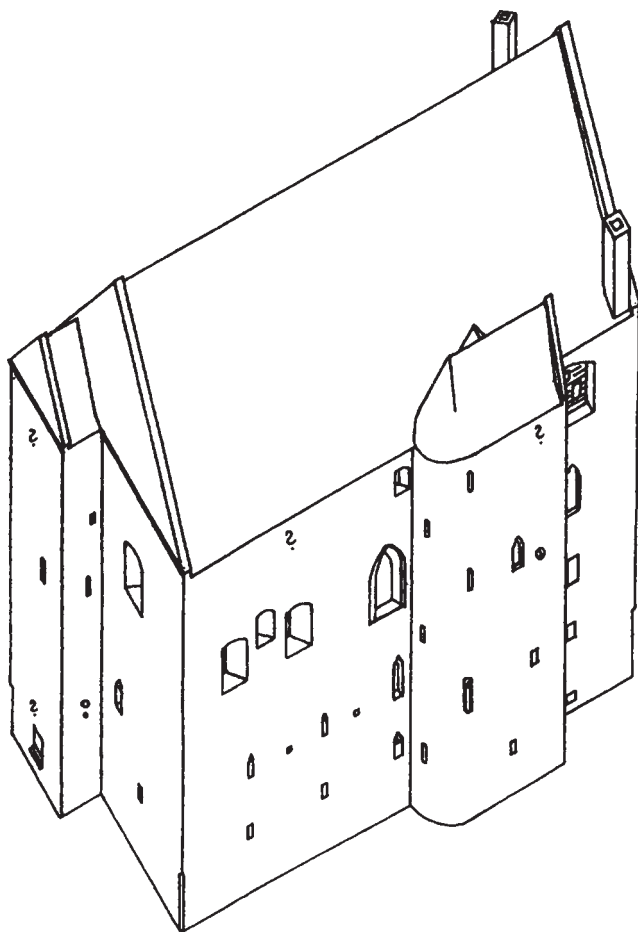
1. Světnici tvoří pouze omazaný srub, ostatní části domu jsou zděné. Příklady jsou dostatečně diskutovány v literatuře již od 70. let.
2. Srub z kuláčů (povaľů) je obezděn okolním kamenným zdídem. Potřebě tepelné izolace je vyhověno hmotou dřeva, rubová hliněná omazávka není nutná. Příklady jsou opět dostatečně doloženy literaturou.
3. Srub (případně kombinace srubu s koutovými sloupky) je jen z polokuláčů, ve sledovaném případě (Praha, Karlova čp. 151/I) oblinou (!) do interiéru. Subtilní dřevěvo vyžaduje hliněnou omazávku, neboť ani obezdění není příliš silné. Zacházení s umístěním omazávky je v tomto případě nesystematické.
4. Rámová konstrukce s fošnovou (deskovou) výplní s hliněnou omazávkou, dále obezděná. Známé příklady představují Kašperk či Znojmo – Slepíci trh č. 1.⁶²⁾
- 4a. Rámová konstrukce s fošnami, bez hliněné omazávky, přímo obezděná. V nyní sledovaném případě (Praha, Jilská 234), je dřevěná konstrukce obezděna silnou cihelnou zdí. Příklad lze považovat za speciální případ systému 4. Totéž platí i v případě silné kamenné obezdívky (např. hrad Dívčí Kámen aj).
5. Do líce zdíva jsou již v průběhu zdění vloženy latě jako příprava pro deštění, technologicky dodatečně přibíjené (známý příklad Helfenburk u Bavorova, 2. polovina 14. století, nověji též Bečov nad Teplou z téže doby⁶³⁾). V témže duchu je použita i fošna v Lošanech ve věži.
6. Deštění z prken či dokonce kazetování (táflování), které je celé technologicky dodatečně vložené do hotového pláště místnosti. Nejznámějším příkladem je zřejmě „Karlova světnice“ na Karlštejně (obvodové kamenné zdi, hrázděné příčky, obr. 8-I), ze zahraničních příkladů dřevěná místnost, zvaná kaple na saském hradě Kriebsteinu – patrně dodatečná úprava, dále vytápěná kaple v patře konventu kláštera v Heilsbronně ve Frankách (začátek 15. století?), několik obytných a úředních místností, charakteru světnice ze 16. století v domě, zvaném Frauenhaus, náležejícímu dómské huti ve Štrasburku,⁶⁴⁾ v nyní představovaných případech patrně Lošany.

D. Dobeš): M. Rykl, Die Feste Litovice und ihre Holzstube, in: Jahrbuch für Hausforschung 51, Bad Sobernheim 2001, s. 107–122; M. Rykl, Příklady vytápění na stavbách 14. stol., Sborník I, Praha 2003, s. 101 až 127. Nová verze představila obytnou místnost jako světnici nepřímým vytápěnou. Nový význam přitom získal nálezy přívětravacích otvorů u podlahy v chodbě, které měly přivádět vzduch k topeništi. Otvory byly již při předchozím výzkumu (1995) známy a zdokumentovány, ale svého smyslu nabyl nálezy až při nové interpretaci. Z metodického hlediska se tak osvědčil způsob záznamu, při němž je oddělen popis a interpretace. Vzniká tak možnost snadnější korekce starší interpretace dle nových skutečností či analogií.

62) Literatura viz pozn. 1

63) Helfenburk: D. Menclová, České Hradby II. Praha 1972, s. 83; J. Škabrada, 2003, o. c. v pozn. 1, s. 69; Bečov: J. Anderle, o. c. v pozn. 1, s. 93.

64) Kriebstein: B. Wippert, Das „Kriebsteinzimmer“ auf der Burg Kriebstein, Informationen des Sächsischen Museumsbundes e. V. 23, 2001, s. 74 až 78; Heilsbronn: literatura viz pozn. 25. Další příklady viz literatura v pozn. 1 a 5.

Obr. 24: Litovice (okres Praha-západ), rekonstrukce paláce tvrze k roku 1335. V hlavním obytném 2. patře vedle sebe existují okna s trychtýřovitě rozevřenými špaletami světnice a zároveň profilovaná ostění oken střední síně a východní komnaty (kresba M. Rykl, 1997).

Ve skupině 1–4 byla nejprve vztyčena dřevěná konstrukce stěn světnic a poté obezděna. Vydřeva tedy nutně musela být stavebně ukončená. V oblasti světnice zedníci práci na čas přerušovali. Do případů 2–4 ještě vstupuje práce hlinomazů,⁶⁵⁾ kterou však jistě mohli vykonávat i zedníci.

Deštění ve skupině 5 a 6 přináší technologické urychlení stavby, neboť se zednické práce nepřerušují a tesaři nastupují dodatečně. Není proto divu, že obliba tohoto způsobu zjevně s postupem času stoupá, avšak preference lehčího deštění či hrubého roubení může mít i jiné kořeny v podobě různých ambicí či zvyklostí.⁶⁶⁾

Z podrobného ohledání pak získáváme obraz někdy i poněkud chaotického postupu v posloupnosti výstavby příček, omítání a prací hlinářských kolem topenišť (Lštění, Kestřany). Takové stopy byly nalezeny právě tam, kde je světnice vymezena lehkými příčkami z většího zděného objemu nebo je vydřeva vkládána technologicky dodatečně. Urychlení, popsané ve skupině 5 a 6, tedy nakonec mohlo snadno vést k improvizaci nebo i k nedokončení zamýšleného díla.

Z výpovědi omítek, stop užívání a opotřebení je zjevné, že nejméně u dvou zde zmíněných tvrží nebyla světnice

v zamýšleném rozsahu vybavení možná úplně dokončena (Lštění, Lošany).

Jistě to souvisí s tím, že místnosti takových obytných věží asi ne vždy fungovaly k soustavnému obývání. V případě Lošan a Lštění si lze sotva představit, že světnice ve 3. nebo 4. patře se strmými schody byla určena k dennímu užívání všech členů rodiny, tedy i žen a batolat. Pracovně by taková místnost ke slavnostní příležitosti snesla označení „sál“ či „Trinkstube“, ovšem s pohodlným vybavením a tepelným komfortem převzatým ze světnic. Možná, že právě v této souvislosti je významné použití nádobkových kachlů v Kestřanech, tedy kachlů s rychlejším účinkem sálavého ohřevu.⁶⁷⁾

Jak již bylo výše naznačeno, proměny konstrukčního provedení netvoří chronologickou vývojovou řadu, jistá tendence je přesto zřejmá a již v literatuře zmiňovaná – ústup těžkopádných srubů ve prospěch subtilnějších konstrukcí fošnových.⁶⁸⁾

V prostředí feudálním a městském v pozdním středověku postupně úplně mizí potřeba budovat vydřevu světnic. Bude to souviset se zvýšením výkonu (a možná i účinnosti) kachlových kamen a zároveň s proměnou názoru na vzhled obytné místnosti ve prospěch omítaných stěn. Z uváděných příkladů to dokládají Týnec nad Labem, Kestřany a Lštění.⁶⁹⁾

Již při renesančních přestavbách světnic se často bývalá vydřeva likviduje (ze sledovaných příkladů Praha – Jilská čp. 234, Karlova čp. 150 a 153). Nebude asi náhodné, že ve všech třech případech přestavba náleží do rudolfinského rozmachu Prahy kolem roku 1600. Mizí rozdíl mezi podobou stropu, stěn a oken v různých druzích obytných prostorů.

Zásadním jevem, jehož četnost patrně bude při dalších výzkumech stoupat, je existence podhledů, přibitých na spodní ploše trámů, a to již spolehlivě v pozdní gotice.

Z dalších poznatků je zjevné, že nejméně ve dvou případech zde doložených měla od konce 16. a v 17. století světnice na podlaze cihelné dlaždice, ačkoliv bychom intuitivně očekávali spíše na dotyk teplejší podlahu prkennou.

Patrně podle této analogie by dlažba mohla být také důvodem, proč se katastrofální požár litovické tvrze v polovině 15. století (před rokem 1456 podle dendrochronologického datování opravy po požáru) nerozšířil skrze ploché stropy svrchu do 1. patra a níže. V souboru ikonografických dokladů podoby světnic či jiných prostorů s kamny, publikovaných Z. Hazlbauerem, je podíl prkenných a dlaždových podlah zhruba vyrovnán, pokud lze strukturu podlahy na vyobrazení rozeznat.⁷⁰⁾

67) K problematice způsobu užívání a fungování místností ve tvrzích podrobněji přednesen referát na konferenci SHP v Litomyšli (2007), příspěvek do sborníku Svorník VI se připravuje (M. Rykl); Pro srovnání dále: M. Radová, Trinkstube, Svorník I, Praha 2003, s. 219–224.

68) Diskusi tohoto problému vč. literatury uvádím v příspěvku Klenuté světnice, viz pozn. 5.

69) Viz pozn. 1 a 66; Společným jmenovatelem těchto světnic jsou od počátku omítané zdi bez vydřevy (na rozdíl od jiných pozdně gotických světnic tvrzí ze sklonku 15. století, např. v Sudkově Dole a Hrádku v Kutné Hoře – viz pozn. 1, dokonce se sruby).

70) Litovice: požár předcházela přestavba, neslohové a ledabylé, označené v průzkumu z roku 1992–95 jako renesance RI. Po dendrodatování rámu okna a překladů ve 2. a 3. patře se ukázalo, že jde o požár a přestavbu již před r. 1453–56.

Vyobrazení interiérů: Z. Hazlbauer, Dobová znázornění rozličných kachlových kamen, Svorník I, Praha 2003, s. 169–186.

65) Tuto posloupnost prací již v průkopnických publikacích uvádí J. Škabrada, souhrnně např.: J. Škabrada: Roubená klenba, o. c. v pozn. 1.

66) Diskuse či úvaha podrobněji viz M. Rykl, Klenuté světnice, o. c. v pozn. 5.

2.3. Ke zvláštnostem oken trvale vytápěných místností

(Vztah konstrukční logiky a snahy o reprezentativní výraz)

Zvláštní pozornosti zasluhují nové poznatky k možnostem úpravy detailů oken, náležejících ke světnicím.⁷¹⁾

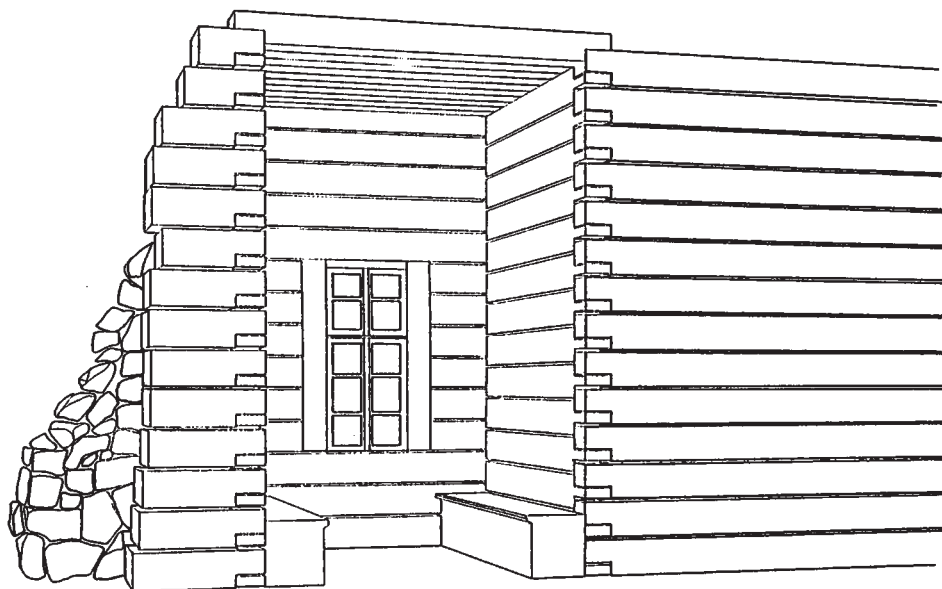
Z literatury bylo donedávna zřejmé, že ke světnicím s výdřevou náleží především okna s ven rozevřenými špaletami nebo ve společné nice. Charakteristické a živě diskutované bylo výškové uspořádání do obvykle trojúhelných sestav (2+1, 3+2 aj.). Již po jistou dobu se však ukazuje, že situace je komplikovanější.

Zmíněný „standardní“ způsob osazení oken špaletami ven je logický potud, pokud je funkčně (hlavně tepelně), ale i konstrukčně jako primární chápána jednotka roubeného či rámového kubického tělesa výdřevy uvnitř. K té patří i zárubně oken. Zdivo poté vyzdvížené se přizpůsobí.

Do hry však poznenáhlu vstupuje potřeba větší reprezentace navenek, jak k tématu vztahu vytápění – okna nedávno upozornila M. Hauserová.⁷²⁾ Okna s kamennými ostěními okolních místností nezdídkou dospějí ke značné výstavnosti a vedle nich se trojúhelné seskupené otvory s vnějšími trychtýřovitými nikami pozvolna začnou jevit nepatřičně. Konkrétním příkladem takového kontrastu je např. situace na tvrzi biskupa Jana IV. z Dražic v Litovicích (z roku 1335, obr. 24), přičemž ve stejném domě čp. 234 v Jilské ul. v Praze nám neznámý stavebník řeší v roce 1337 situaci „pokročileji“, přinejmenším u dochovaného jižního okna.

Zajímavý případ v tomto směru představuje dům čp. 151/I v Praze. Okna jeho světnice v 1. patře byla za vnitřním lícem ve výdřevě (obr. 10-III, IV). Motiv ven rozevřených nik ve zdi, silné jen 42 cm, ale vlastně splývá s profilací, provedenou v cihelném zdivu v vyžlabených tvarovek způsobem obvyklým pro náročné rezné cihelné fasády. Lze tudíž mít za to, že se rozpor samovolně eliminoval.

Ve jménu sjednocení výrazu architektury zevnějšku se okna světnic s výdřevou přizpůsobují oknům v okolních nevytápěných či temperovaných místnostech (říkejme pracovní okna „sálová“), tedy s ostěním ve vnějším líci a s nikami směrem do místnosti (Praha, Jilská čp. 234 je zatím nejstarším doloženým případem z roku 1337, nedávno byla prozkoumána světnice v Hrádku v Kutné Hoře – dendrochronologicky datována 1490). Rezignuje se nejen na tepelné ztráty velkými okny,⁷³⁾ ale zjevně také na konstrukční logiku výdřevy a otvorů v ní. Hrany nik totiž musejí vroubit sloupky a deštění špalet je pak buď vynecháno, nebo je provedeno s kolísavou řemeslnou invencí.⁷⁴⁾

Obr. 25 Hrad Radlowka ve Slezsku, roubení niky okna světnice (převzato z M. Chorowska, o. c. v pozn. 1, s. 237).

Jedním z překvapujících příkladů je nedávno publikovaný případ z hradu Radlowky (obr. 25) z polské části Slezska – nika okna s pečlivým roubením, vyvázaným s roubenou stěnou místnosti.⁷⁵⁾ Touha po jednotném vnějším výrazu si vynutila zjevně velmi komplikované řešení.

Pokud bylo deštění prováděno na hotové zdivo, je naopak již zcela přirozené stěnu „obalit“, tedy případně i s vnitřními nikami oken. To platí pro vkládané deštění (např. Karlštejn), ale i pro deštění přibíjené na latě ve zdivu (Helfenburk u Bavorova). Někdy je deštění v nikách prokazatelně vynecháno (Heilsbronn – opatská kaple a v nyní sledovaných příkladech Lošany) a špalety v nikách prostě omítnuty.

V pozdním středověku a raném novověku, jak již bylo uvedeno, výdřeva přestává být aktuální, a tím odpadá jakýkoliv problém s tvarem nik (ze zdejších příkladů Lštění, Týnec nad Labem a Kestřany dolní tvrz). Okna se cele přizpůsobují oknům „sálovým“.⁷⁶⁾

Stopy opotřebení omítky (případně opatření, které takovému poškození mělo zabránit) pak částečně poodhalují, jaký zde mohl být nábytek a kde.

Okenní niky se sedátky a s podlahami, vyvýšenými až do úrovně opěradel židlí, byly v nevelké místnosti výhodné světelně a navíc nepřekážely využití prostoru podél zdi (Kestřany, Lštění). Přesně zapadají do obrazu světnice, jakožto do sebe uzavřeného světa. Výhled skrze sklo jen průsvitné nebyl možný – pokud chtěli uživatelé vyhlédnout ven, bylo třeba okno otevřít.⁷⁷⁾ Pak ovšem nebylo na závalu, když okna byla v jiné výšce, než horizont uživatele, stojícího na podlaze. Takovou atmosféru interiéru vystihují také obra-

k bývalému arkýři (nika odstraněna J. Mockerem). U světnice na Hrádku v Kutné Hoře (rok 1490 dle dendrochronologie) jsou ve světnici okna s kamennými ostěními a nikami uvnitř, a to v kombinaci s roubením stěn. Velká obytná místnost „světnicového“ typu na jihovýchodním nároží má naproti tomu ikonograficky doloženou J. Willenbergem sestavu tří oken ve dvou výškových úrovních (2+1).

75) M. Chorowska, o. c. v pozn. 1, s. 237.

76) Z nedávno prozkoumaných světnic pozdní gotiky je třeba ještě zmínit cele omítané světnice obou bytů v přízemí a 1. patře severního křídla tvrze v Popovicích (1546 dendrodatace), na jejichž specifika bylo upozorněno v příspěvku o klenutých světnicích, viz pozn. 5.

77) M. Hauserová, o. c. v pozn. 1.

71) K diskusi funkce horních větracích oken odkazují na literaturu, v poslední době velmi frekventovanou, zvláště pak na M. Hauserovou, viz pozn. 1.

72) Viz pozn. 1.

73) M. Hauserová, o. c. v pozn. 1.

74) Např. světnice s táfováním na Karlštejně již počítá s deštěnou nikou

zy nizozemských malířů 15. a 16. stol., kde obvykle v jednom otevřeném okenním křídle je pečlivě vykreslený výhled a zbývající část okna je jen průsvitná či zavřená okenicemi.⁷⁸⁾ Setrvačnost ven rozevřených špalet jako doprovodného znaku světnice (již přirozeně úplně bez výdřevy) může být překvapivě taková, že oproti předpokladu zjišťujeme nejméně stoletý posun. Dokládá to situace v obytném domě v Lošanech, výrazově renesančním, časově však z období vrcholného baroka.⁷⁹⁾

78) Členění okna na různě otevíravé části ve výpovědi vedut se zabývali M. Hauserová (o. c. v pozn. 1) a M. Panáček, *Okna Vartenberského paláce a Velké věže na hradě Kost*, Svorník II, Praha 2004, s. 91–102.

79) V úvahu je třeba vzít i možné záměrné ztvárnění historizujícím způsobem, nikoliv pouhou setrvačností. Barokní přestavba 1693 v Týnci nad Labem (viz pozn. 41) je totiž také velmi historizující, ale zjevně záměrně. Nakolik můžeme takový záměr předpokládat v Lošanech, není jasné. V kritickou dobu majetek náleží městu Kutné Hoře, a operuje

Výzkum středověkých a raně novověkých obytných místností, jejich prostorového, funkčního a konstrukčního uspořádání jistě nekončí. Další výpověď a snad i odpovědi na naznačené otázky a diskusní témata přinesou další příklady při detailním průzkumu staveb v celém sociálním spektru. Sledování středoevropského kontextu a aktivní spolupráce s archeologickým výzkumem jsou samozřejmě cesty ke komplexnímu poznání. Významným příspěvkem pak je zcela „čerstvá“ disertační práce P. Kodery,⁸⁰⁾ která interpretuje názvosloví a odhaluje funkční a prostorové souvislosti, rozpoznané z výpovědi písemných pramenů.

tu tedy nám blíže neznámý správce. Fenomén setrvačného přezívání oproti záměrnému historismu v disposičním provedení a jeho doprovodné znaky bude předmětem další pozornosti.

80) P. Kodera, *Prostorová struktura městského domu v raném novověku* (možnosti výpovědi písemných pramenů). Disertační práce FA ČVUT, 2007, rukopis.

EIN BEITRAG ZUR ERFORSCHUNG DER MITTELALTERLICHEN STUBEN

Der Beitrag legt die Erkenntnisse von den Stuben des Mittelalters und der frühen Neuzeit in Anlehnung an die Erforschung etlicher Objekte in den letzten Jahren samt einem Teilversuch ihrer Generalisierung vor. In Tschechien handelt es sich überwiegend um die Deutung ihrer geringen Überreste oder sogar bloßen Abdrücke.

In Böhmen findet man die bislang älteste zuverlässig ins Jahr 1337 datierte Gruppierung von einem Ofen und der durch die Wand wartbaren Feuerstelle im Haus Konskr.-Nr. 234/I in der Jilská (Āgidien-) Gasse in der Prager Altstadt. Ihre reife Gestalt zeigt, dass im höheren bürgerlichen Milieu mittelalterlichen Prags solche Gruppierung zuverlässig ausgeprägt war.

Die Forschungsergebnisse zeigen, der Rauchabzug möge mehrere Varianten gehabt haben – von den gewöhnlichen Holz-Lehm-Rauchfängen über die gemauerten Schornsteine in der Mauerstärke bis zur Ausmündung direkt in die Fassade. Der Fund eines gemauerten Schornsteins oder einer Ausmündung in die Fassade hätte also nicht das unmittelbare Vorhanden eines Kamins bedeuten sollen. Rar ist die Befundsituation im systemartig gelösten Dreihaus Nrr. 150–153/I in der Prager Altstadt mit dem sich wiederholenden durch die Fassade entrauchten Heizsystem. Die hypothetische zeichnerische Rekonstruktion aus der Feste in Lstěni andeutet, die Feuerstelle (Schürkammer) möge sich auch hinter dem Ofen in der Stube befunden haben, besonders in dem Fall, als vom größeren Raum ein Teil mit einer Trennwand leichter Bauart ausgegliedert war.

Mögliches Verhältnis der Holzverkleidung zur gemauerten Wand zeigt die folgende Übersicht:

1. Die Stube bildet nur der Blockbau mit Lehmschlag, andere Hausteile sind gemauert.
2. Der Blockbau ist aus Rundholz gezimmert, mit Steinmauerwerk ummauert. Die Wärmedämmung bildet die Holzmasse, die innere Lehmschicht ist nicht notwendig.
3. Der Blockbau (bzw. in Kombination mit Eckständern) besteht nur aus halbierten Rundhölzern, im Fall Nr. 151/I in Prag mit der runden(!) Seite in der Stube orientiert. Das subtile Holz benötigt den Lehmschlag, denn auch die Ummauerung ist nicht stark.
4. Das Ständerbohlenwerk mit Bohlen ausfüllung mit Lehmschlag, ummauert.
- 4a. Das Ständerbohlenwerk, ohne Lehmschlag, mit starker Mauer direkt ummauert. Variante zum Punkt 4.
5. Die Latten sind in das Ständerbohlenwerk schon während des Bauvorgangs als Vorbereitung für die (nachträglich anzubringende) Täfelung eingemauert.
6. Die nachträglich an die fertigen Raumwände angebrachte Täfelung aus Brettern oder sogar Paneelierung (Kassetierung).

In der Gruppe 1–4 hatte man zunächst die Holzkonstruktion der Stubenwände errichtet, die nachfolgend ummauert wurde. Das Holzwerk musste ohnehin baulich fertig sein. Die Maurer mussten daher ihre Arbeit an Stelle der Stube einstellen unterbrechen. Die Täfelung in der Gruppe 5 und 6 brachte eine Beschleunigung der Bauarbeiten mit, denn sie verliefen ununterbrochen und die Zimmerleute arbeiteten später. Diese Bauweise wurde offenbar mit der Zeit mehr beliebt, aber die Präferenz der leichteren Täfelung oder der größeren Zimmerung möge auch in anderen Gründen wie verschiedenen Ambitionen oder hingegen Gewohnheiten wurzeln.

Wo die Stube mittels leichter Trennwände aus dem größeren gemauerten Umfang ausgeschieden war oder das Holzwerk nachträglich technologisch eingebaut wurde, ermittelt man mitunter auch den chaotischen Bauvorgang bei den Trennwänden, Verputzung und Leimarbeiten um die Feuerstellen (Lstěni, Kestřany). Die in den Gruppen 5 und 6 erwähnte Beschleunigung konnte zuletzt leicht zur Improvisation oder sogar zur vorzeitigen Unterbrechung der beabsichtigten Arbeiten führen.

Die Stube in den Landsitztürmen (in Festen), besonders im 3. oder 4. Obergeschoss dienten wohl kaum zur ständigen Bewohnung, eher zu den festlichen Gelegenheiten. Sie können auch als „Saal“ oder „Trinkstube“ bezeichnet worden sein, mit dem Wärmekomfort jedoch wie in den Stuben.

Zur Gestalt der Decke (flach oder Tonne) und den zusammenhängenden Details wird auf die selbständige Studie aufmerksam gemacht, s. Anm. 5.

Am Ausgang des Mittelalters wird die Holzverkleidung der Stuben

rückgängig, überwiegen jene mit verputzten Wänden und sogar mit Gewölben. Bei den Renaissanceumbauten wurden oft die Wände nach dem Entfernen unmodernen gotischen Holzwerks verputzt.

Die neuen Erkenntnisse zu Möglichkeiten der Gestaltung der zu den Stuben angehörigen Fensterdetails zeigen ein breiteres Spektrum der Möglichkeiten mit einer Entwicklungstendenz. Zu den ummauerten Stuben mit Holzausbau gehören traditionell die nach außen trichterförmigen Fensterlaibungen oder die Fenster in einer gemeinsamen Nische.

Diese Weise der Fensterausstattung mit Laibungen nach außen ist bis dahin logisch, sollte aus dem Sichtpunkt der Funktion (besonders der thermischen Bedingungen), aber auch der Konstruktion als primär die Einheit des kubischen Block- oder Ständerbohlenwerks an der Innenseite verstanden werden. Dazu gehören auch die Fenstereinfassungen. Das später errichtete Mauerwerk passt sich an. Allmählich aber um der repräsentativen Außengestaltung wegen passen sich die Fenster der holzverkleideten Stuben zu jenen der umliegenden nicht geheizten oder temperierten Räume an, also den mit Gewänden in der Fassadenfläche und Nischen an der Innenseite (Prag, Jilská G., Nr. 234-I, das bisher älteste Beispiel, 1337). Man verzichtet nicht nur auf die Wärmeverluste durch die großen Fenster, sondern auch auf die Konstruktionslogik des Holzwerkes und der Öffnungen darin. Die Kanten der Nischen müssen nämlich Ständer begleiten und man muss auch die Verkleidung der Fensternischenlaibungen lösen. Sollte die Verkleidung schon an die fertigen Wände angebracht worden sein, war es schon ganz natürlich, die Wand bloß mit Platten einzuhüllen. Die inneren Fensternischen wurden mit Verkleidung oder nur mit einer Putzschicht versehen. Im Spätmittelalter und der Frühneuzeit gibt es kein Problem mit der Gestalt der Nischen in Zimmern ohne Holzbau. Die Fenster passen sich ganz den „Saalfenstern“ an.

Die Spuren nach der Putzabnutzung (bzw. Maßnahmen dagegen) bringen teilweise zutage, welche Möbel im Raum sein konnte und wie kann sie installiert worden sein. Die höher situierten Fensternischen mit Sitzbänken waren seitens der Beleuchtung günstig und darüber hinaus hinderten sie nicht der Raumnutzung entlang der Mauern (Kestřany, Lstěni). Das Zimmer bildete eine in sich geschlossene Welt. Keine Aussicht durch das nur lichtdurchlässige Fensterglas; dann war es freilich egal, sollten die Fenster höher sein als der Horizont des auf dem Fußboden stehenden Bewohners.

Die Beharrlichkeit der sich nach außen öffnenden Laibungen als eines der begleitenden Zeichen der Stube belegt die Situation in dem Wohnhaus in Lořany, das den Stilcharakter der Renaissance besitzt, ist aber eigentlich erst aus der Hochbarockperiode.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Prag 1-Altstadt, Jilská (Āgidien-) Gasse, Haus Konskr.-Nr. 234/I. Erstes Obergeschoss, Grundriss, Rekonstruktion des Zustandes in der Phase Gotik II (1337). Eingezeichnet sind Fundsituationen und Details aus den folgenden Abbildungen (M. Rykl, 2006).

Abb. 2: Prag 1-Altstadt, Jilská G., Haus Nr. 234/I. Stube im 1. Obergeschoss, Nordostecke. In der Zuschüttung befinden sich die erhaltenen Holzbauschwellen. Rekonstruktion des Gefüges laut Befundsituation: 1 – entlang der Nordwand gelegte Schwelle, zugleich Deckenbalken; 2 – Schwelle entlang der Ostwand; 3 – Negativ des Eckständers; 4 – Backsteinmauerwerk mit Abdrücken der Bohlen; 5 – Mauerwerk der Renaissance-Bauphase nach der Holzbauentfernung (Foto M. Rykl, Zeichnung A. Jelínková, 2005).

Abb. 3: Prag 1-Altstadt, Jilská G., Haus Nr. 234/I. Stube im 1. Obergeschoss, Westwand. Schwelle und Rekonstruktion des Holzbaugesüges um die Türzarge: 1 – Zapfen für die Zarge; 2 – der bei der Errichtung des Erdgeschosses gewölbes in der Phase Gotik III (Ende 14. Jh.) abgesägte Balken (Foto M. Rykl, 2005, Zeichnung A. Jelínková).

Abb. 4: Prag 1-Altstadt, Jilská G., Haus Nr. 234/I. Ehemalige Stube im 1. Obergeschoss, Fenster in der Südwand. I: Detail der Befundsituation – Überreste und Abdrücke nach dem Holzbau der östlichen Laibung mit Rekonstruktionsversuch. Spätere Änderungen nicht einbezogen (Aufnahme und Zeichnung M. Rykl). Rechts die endliche Rekonstruktionsversion vom Holzbau des unteren Fensterteils (Zeichnung K. Knotová): a – Abdruck eines Ständers; b – Abdruck der horizontalen Bohlen; c – ausgekehltes Gewände mit einem Putzfragment der jüngeren gotischen Phase (spätes 14. oder 15. Jahrhundert, Detail s. Foto); d – Rekonstruktion der Gestalt der Eckständer; e – Blattverbindung an der Schwelle (Detail s. Foto); f – mögliches, nicht aber notwendiges Einsetzen der Bohlen in die Nut, es reicht bloß der Falz;

g – vorausgesetzter Falz für den Fensterflügel; h – die durch den Renaissanceumbau veränderte Eckpartie. II: Die in Zuschüttung erhaltene, auch unter dem Fenster durchlaufende Zimmerholzausbauschwelle. Der Eckständer schloss darauf mittels einer Blattverbindung mit Holznagel an. Abgebildet ist die westlichere beider Verbindungen (Foto M. Rykl, 2005). III: Holzbauabdruckdetail an der östlichen Fensterlaibung, s. auch Abb. 4/I: a – Eckbohlenabdruck, vielleicht von der Fenstereinfassung; b – Holzlaibungsabdruck (Foto M. Rykl, 2005).

IV: Östliches Gewände beim äußeren Mauerhaupt aus dem ausgekehlten Backstein. Pfeil zeigt zum Putzfragment der jüngeren gotischen Phase (spätes 14. oder 15. Jh.) mit Einsäumung aus schwarzen Streifen in der weißen Kalkanstrichfläche, s. auch Detail c) der Aufnahme, Abb. 4/I.

Abb. 5: Prag 1-Altstadt, Jilská G., Haus Nr. 234/I, Holzbauabdrücke. I: Westwand der einstigen Stube, südliche zwei Drittel davon, heute im Raum 311. Mit der transparenten roten ist die Fläche der deutlichen Abdrücke nach dem abgerissenen Holzbau der Stube ausgefärbt. Die ermittelte Fugenfolge der Bohlen ist eingezeichnet und mit Strichlinie ergänzt: 1 – Kante der Schüröffnung des einstigen Stubenofens, Strichlinie – Umriss der ganzen Öffnung laut Fund an der Mauergegenseite; 2 – Rekonstruktion der Zargenständerlage nach der einstigen Zimmertür. Detail s. Abb. 3; 3 – Abdrücke des Ständerbohlenwerkes, überdeckt von der Renaissanceputzschicht mit Anlauf zum Fußboden; 4 – unregelmäßige Renaissancevermauerung des einstigen Deckenunterzugslagers aus der Periode Gotik II; 5 – Öffnungen nach Holzdübeln, links ein Stück erhalten; 6 – Fragment des gewölbten Sturzes nach einstiger Türöffnung. Sie befand sich rechts hinter der barocken Fachwerk-Querwand (Foto J. Beránek, Analyse M. Rykl und J. Beránek, Zeichnung A. Jelínková). II: Westwand der einstigen Stube, südliche zwei Drittel davon, heute im Raum 311. Mit der transparenten roten ist die Fläche der deutlichen Abdrücke nach dem abgerissenen Holzbau der Stube ausgefärbt: 7 – erhaltene Holzdübel im Mörtel, 8 – erhaltene Abdrücke der Täfelung und des Eckständers. In oberer Partie überdeckt die Abdrücke eine starke Schicht des braunen Renaissance-Kernmörtels vom Umbau 1601 (Foto J. Beránek, Analyse J. Beránek und M. Rykl, Zeichnung A. Jelínková). III: Stube im 1. Obergeschoss. Westwand, Detail der Partie unter der Decke. Die Situation ist auch aus dem Schnitt L-L' (s. Abb. 6-II) deutlich: 1 – vermauertes Unterzugbalkenlager (bzw. Lager nach einem massiven Deckenbalken); 2 – erhaltene Eichenholzdübel. Umgebende ausgedehnte erhaltene Abdrücke nach dem Holzbau. IV: Zum Vergleich: Pirna, Dohnaische Str. 76, profilierte Deckenbalken (Unterzüge) vom System „Mutter- Kinderbalken“ und profilierte Verkleidung zwischen den Stirnben. Im Allgemeinen in die 1470-er Jahre datierbar (Foto J. Beránek, Analyse M. Rykl und J. Beránek, Zeichnung A. Jelínková).

Abb. 6: Prag 1-Altstadt, Jilská G., Haus Nr. 234/I, Stelle der einstigen Feuerstelle bei der Stube. In der Phase Gotik II wurde der Raum mittels eines Gurtbogens mit dem Flur verbunden. Befundsituation im Bereich der Feuerstelle und des Schornsteins. I: Schnitte L-L' (Ansicht südwärts) und K-K' (Ansicht ostwärts). Die Schnittlinien sind eingezeichnet. Von wesentlicher Bedeutung ist die ermittelte Verwandlung der Feuerstelle von der Periode Gotik II bis in die Renaissance, insbesondere jene der Orientierung ihrer Wölbung und der Rauchabzugsweise (Aufnahme und Zeichnung P. Králík, M. Rykl und Koll.). II: Schnitt K-K', Detail: Kante und Fuß des gewölbten Sturzes der Schüröffnung der Feuerstelle in den Stubenofen, Bauperiode Gotik II, datiert zum J. 1337; 2 – Spur nach dem Rauchzug selben Alters (Foto J. Beránek, 2005). III: Schnitt L-L', Detail: Laibungskante und Fuß des gewölbten Sturzes der Rauchöffnung aus der Bauperiode Gotik II; 2 – Abdruck nach dem umgekehrt orientierten Rauchzug aus der Renaissance; 3 – eingebauter Renaissance-schornstein, die auf dem Bild sichtbare Partie um die neuzeitlichen Anschlüssen herum neu ausgemauert (Foto M. Rykl, 2005).

Abb. 7: Prag 1-Altstadt, Jilská G., Nr. 234/I, Zimmer im 1. Obergeschoss, Rest der Ziegelpflasterung aus dem Renaissanceumbau 1601. Lage s. auch Abb. 6, Schnitt L-L'.

Abb. 8: Beispiele des vergleichbaren Holzbaus der Stuben: I: Burg Karlstein (Bez. Beroun), sogen. Karls Gemach. Holzbauabdrücke im Skizzenheft J. Mockers (Archiv der Burg Karlstein). Links Detail vom Holzbau bei der westlichen Fachwerk-Trennwand. In der Mitte ein mäßig unterschiedliches Detail bei der östlichen Fachwerk-Trennwand, rechts Detail bei der massiven nördlichen Umfassungsmauer. In allen Fällen wurde der Holzbau unabhängig an eine Tragkonstruktion eingebaut, die er überdeckte. Die Balkenschwelle kam dabei im Raum wie ein Sockel beim Fußboden zur Geltung. II: Burg Divčák (Maidenstein, Bez. Český Krumlov [Krumau]). Westlicher Palas, 2. Obergeschoss, Stubenreste im südlichen Teil der dreiteiligen Anlage. Eckständer und Bohlen ganz vergleichbar mit dem Zustand im Haus Nr. 234/I in Prag 1-Altstadt. Hingegen die Decke war unterschiedlich – aus dicht gelegten kleineren Balken, zweifellos mit einem axialen Unterzug. Der Holzbau entstand vor der Ummauerung, die Decke wurde erst nach dem Hochziehen der Mauern in ihre Höhe gelegt.

Abb. 9: Prag 1-Altstadt, Karlova G., Häuser Nrr. 150, 151, 153. Erstes Obergeschoss, Grundriss der Dreihäusergruppe. Rekonstruktion des Zustandes

zum J. 1352: f – die die Bautechnologie beim Bau des Gebäudes belegenden Arbeitsfugen im Backsteinmauerwerk; k – auffällige Rauchspuren im Bereich unter der Decke bei den Rauchlöchern in der Fassade (Aufnahme, Analyse und Zeichnung M. Rykl).

Abb. 10: Prag 1-Altstadt, Karlova G., Häuser Nrr. 150, 151, 153/I. Gesamtansicht der Süd- (Hof-) Fassade der Dreihäusergruppe: I: Schlussphase der Rekonstruktion des Zustandes zum J. 1352 mit Rücksichtnahme aller Fundsituationen: a – Backstein-Aussparungsarkaden unter der vortretenden oberen Hauspartie (ab 1. OG höher); s – Projektion gezimmerter Stübgewölbe; r – festgestellte Rauchöffnungen; v – ausgekehlte Ecke in der Partie mit den Rauchöffnungen (Zeichnung M. Rykl, 2005). II: Prag 1-Altstadt, Karlova G., Haus Nr. 151. Gesamtansicht der Süd- (Hof-) Fassade nach den Erneuerungsarbeiten. Legende s. Abb. 10-I mit der Rekonstruktion der Fassade der Dreihäusergruppe. Die beschädigte Auskehlung wurde in die Kante mittels Verputzung ergänzt (heller Streifen an der Ecke). III: Situation am Stoß der Häuser Nrr. 151 und 153. 1. Obergeschoss, Bereich der ursprünglichen Stuben. Beim gotischen Backsteinmauerwerk, wäre es deutlich, der Fugenschnitt von zwei Scharen eingezeichnet. Auswahl der Fundsituationen: 1 – gotischer Strebepfeiler am Stoß beider Häuser; 2 – Teil der profilierten Ziegeln der Doppelarkade; 3 – Teil des profilierten Backsteingewändes von einem gotischen Fenster; 4 – abgemeißelte Stirnseite der Ziegel vom inneren Teil des Gewändeprofiles; 6 – Estrich mit Tierhaar in einer Sonde, darin auch ein Lederstückchen gefunden; 7 – Versteifungsbalken (Zange) in der Höhe des Holzgewölbefußes in der Stube, d. h. oberhalb der Grundriss-Schnittebene; 8 – vertikale Balkenstütze, in die Mauer zwischen beiden Häusern eingemauert. Zusammen mit der Zange hinterließ sie deutliche Spuren im Mörtel. Beide Glieder wurden während des Baus eingemauert (im Schnitt, s. Abb. 11/IA, Fundsituation 51); 9 – gotisches Backsteinmauerhaupt; 10 – Mörtel mit Abdrücken des Holzbaus von gotischer Stube; 11 – Putzschicht aus dem Beginn des 19. Jh.; 12 – einstige Eckständer vom Holzbau im der Stube; 13 – Abschluss der Barockblende bei den Eckständern, laut Situation an der Ostseite der Ständer trat auch im Barock mäßig noch von der Blende in den Raum vor; 14 – Barockblende und ihr Putz; 15 – Rekonstruktion der Lage beider Rahmen der sich nach außen – nach innen öffnenden Fenster aus der Mitte des 19. Jh.; 17 – Rekonstruktion des ursprünglichen Grundrissausschnittes der barocken Bohlenzarge, abgeleitet vom östlichen Fenster, wo die Reste klarer sind; 19 – Blende und neu gemauerte Hofmauer laut Projekt 1850; 20 – Renaissanceputz im Haus Nr. 153; 21 – die bei der Untersuchung schon entfernte Barockblende am Pfeiler; 22 – gotisches Backsteinmauerwerk, Schmarzen, die die stufenweise verlaufenden Bauarbeiten belegen; 23 – Abweichung der Mauer von der Vertikale in der Höhe des 2. Obergeschosses (Aufnahme und Zeichnung M. Rykl, 2002–2003). IV: Haus Nr. 151. Formziegelgewändedetail vom westlichen Fenster der Stube im 1. Obergeschoss. Der einstige Fensterrahmen befand sich in der Tiefe der Laibung als Holzbauteil. V: Ecke zwischen den Häusern Nr. 153 (links) und Nr. 151. Zustand während der Erneuerungsarbeiten an der Südfassade nach der Entfernung der Blenden: 1 – Rauchlöcher am Haus Nr. 151; 2 – Kote des Höchstausschnittes der ausgekehlten Ecke; 3 – erhaltene Kanten der Auskehlung; 4 – Auskehlungsabschluss mit einem in die Form des Auskehlungsauflaufs zugehauenen Ziegel (Foto M. Rykl, 2002). VI: Haus Nr. 151. Südfassade, Detail des westlichen Stubenfensters im 1. Obergeschoss: 1 – dachartiger gewölbter Sturz vom Hohlfeld des gotischen oberen Stubenfensters aus der Mitte 14. Jh.; 2 – Umriss des Spitzbogens – Negativ der ausgerissenen Wölbungsziegeln vom eigentlichen Fenstersturz; 3 – großes Renaissancefenster aus den sekundär verwendeten gotischen Formziegeln; 4 – barocke Vermauerung (Foto M. Rykl, 2002).

Abb. 11: Prag 1-Altstadt, Karlova G., Haus Nr. 151/I, Stubendetails. I: Stube im 1. Obergeschoss, Schnitt mit dem Blick südwärts. Oben (A) Aufnahme der Befundsituation, unten (B) Rekonstruktion des Zustandes 1352. Links Haus Nr. 150, in der Mitte Nr. 151, rechts Nr. 153/I. Legende zum Teil A: Fundsituationenauswahl: 10 – Situation in der Sonde: Bereich der deutlichen Holzkonstruktionsabdrücke in einstiger Stube des Hauses Nr. 150. Die waagrecht gelegten Hölzer hinterließen flache Abdrücke; 14 – barocker Deckenbalken vom großen Umbau, dendrochronologisch datiert 1722/1723d; 15 – Putzschicht vorbarocken Ursprungs hinter dem Deckenbalken, direkt an das gotische gefugte Mauerwerk gezogen. Davon kommt es heraus, die gotische Holzstube im Haus Nr. 150 müsse mindestens eine Periode vor dem grundsätzlichen Barockumbau verschwunden sein; 21 – Lager nach einem ausgerissenen gotischen Deckenbalken, vermauert mit u. a. Bruchstücken der abgetretenen Dachbodenpflasterziegel, überschichtet mit frühbarocker Putzschicht (Fundsituation 15). Damit wird das vollständige Verschwinden des Holzbaus samt der Decke im 1. Obergeschoss des Hauses Nr. 150/I beim Renaissanceumbau belegt; 24 – Narbe nach dem Eckständer der Holzstube (s. Grundriss Abb. 10-III, Fundsituation 12). Breite ca. 18 cm. Am Stoß der Barockputzschicht mit dem Pfeilermauerwerk am Fenster wird deutlich, der Barockputz habe noch den Eckständer respektiert. Sein Ausreißen und Verblenden hängt mit dem Verschwinden der ganzen Holzstube im Haus Nr. 151 am Anfang 19. Jh. und mit der ersten

Innenraumputzschicht am gotischen Mauerwerk statt der Holzkonstruktion zusammen. Derselben Änderung gehörte auch das Errichten der Flachdecke mit abgesetzter Deckenkehle statt des einstigen Holzgewölbes an, deren Höhe die Barockfensterstürze bestimmt haben; 30 – gotisches Backsteinmauerwerk mit nicht hergestellten Fugen. Deutlich ist am Anschluss mit der Abdeckung, das Mauerwerk würde erst nach der Abdeckung gemauert, unter die man von Außen Ziegeln in starke Mörtelaufträge einschob, so dass massive Mörtelaufgüsse nach innen ausgepresst waren. Zusammengefasst: um der Baubeschleunigung wegen errichtete man zunächst die Trag- (Quer) Wände, Holzstube und Decke mit Dielung. Erst danach baute man die Fassade zwischen die Schmarzen ein. Menge von Schmarzen an der Fassadenanalyse aufgenommen; 39 – Mauerwerk noch gotisch, beim inneren Mauerwerk schon zugehauene Ziegel angewendet, erhalten sind Reste nach dem Lehm Schlag. Im Lehm eine Menge Tierhaar. Im Mauerwerk ist somit runder Lehmabdruck deutlich. Grund für zugehauene Ziegeloberfläche schon während des Hofmauerbaus sei: das Erste war die Holzstube mit dem wärmeisolierenden Estrich. Die Fassade baute man nachträglich in die vorbereiteten Schmarzen. Strichweise geriet der fertige Lehm Schlag in Kollision mit der bereits gebauten Fassade, und das löste man mit dem Zuhauen der Ziegel an den kritischen Stellen. Die Lehm Schlagschicht wurde noch beim Renaissanceumbau berücksichtigt, bestimmt aufgrund des noch ständigen Bewusstseins von der wärmeisolierenden Lehm Schlagwirkung beim verhältnismäßig dünnen Umfassungsmauerwerk; 51 – Balkenlager 15 zu 16 cm mit dem Abdruck eines Balkens mit runder Kante. Mittels Einzeichens in den rekonstruierten Schnitt möge es für eine Verstärkung (Zange) der Stirnwand der Stube gehalten werden. An der Ostseite endete der Balken ohne unterstützendes, in die Mauer eingemauertes Glied, an der Westseite war er mit einem Balken gleicher Größe mit der Länge zwischen 25–50 cm unterstützt (verbunden?). Er wirkte wohl wie ein seiner Art Anker (s. Grundriss 10-III, Fundsituation 8); 67 – Sonde mit drei deutlichen Abdrücken nach den mit Lehm bestrichenen und gleich in die Trennmauer zwischen den Häusern Nr. 151 und 153 eingemauerten Rund- oder Halbrundhölzern; 68 – Mauerverstärkung von 28 zu 42 cm (Modul) mittels falscher Bogenkonstruktion; 71 – Deckenbalken vom Umbau laut Projekt 1850 – ein sekundär angewendeter Renaissancebalken, bemalt (deutlicher Astragal, Kämpfe nach den Einschubleisten), laut Dendrochronologie nach 1596d datiert. Legende zum Rekonstruktionsschnitt B: 1 – Eckständer; 2 – Zange; 3 – erhaltene zwei untere Halbrundholzreste, als Fußbodenpolster beim Umbau 1801–1803d überlassen; 4 – Rauchlöcher in der Fassade; 5 – Deckenbalken aus der Erbauungszeit des Hauses 1352; 6 – Lehm Schlag. Links zwischen dem Backsteinmauerwerk und dem Holzbau erhalten bis in die Gegenwart hinter dem unteren Balken, rechts oben Reste des Rückseitenstrichs vom Balkengewölbe; 7 – Holzbauabdrücke der Stuben in den Nachbarhäusern Nr. 150 (links) und Nr. 153 (rechts); 8 – Projektion der Breite vom Strebpfeiler an der Außenseite an Knoten Punkt zwischen den Häusern Nr. 151 und 153; 9 – ausgekehrte Ecke zwischen den Häusern Nr. 151 und 153, s. auch Abb. 10-I, III, V; 10 – starke Rauchspuren im Bereich der erhaltenen und vorangesetzten Rauchlöcher in Häusern Nr. 151 und 153. Am Haus links (Nr. 150) nicht erforschbar, s. Fundsituationen 15, 21; 11 – Südfassade, Projektion der Blenddoppelarkade und der unteren Auskragung. Haus Nr. 151, in der Fußbodenzuschüttung in einstiger Stube im 1. Obergeschoss (zugeschüttet beim Umbau gegen 1803) ein gefundenes Estrichfragment aus der Lage zwischen den Halbrundhölzern. Deutlich sind das verstärkende Tierhaar und die Schichtenfolge der Kalkanstriche (Foto M. Rykl, 2002). II. Haus Nr. 151, einstiger Stube im 1. Obergeschoss, Situation an der Westwand: 1 – gotisches Backsteinmauerwerk mit Abdrücken vom Holzbau; 2 – Rest des ersten Halbrundholzes mit Kalkanstrichen; 3 – Pflasterziegelnegative im Mörtellager, aus dem Umbau gegen 1600, höchstens aus dem nachfolgenden Umbau 1667 (Jahreszahlen laut dendrochronologische Datierung des Holzes aus genannten Bauperioden); 4 – Pflasterziegelabdrücke, in einen Abdruck wurde ein Ziegel gelegt, der aus diesem Raum stammt, war aber beim Umbau um 1803 mit anderen aufgehoben und sekundär im Erdgeschossflur verwendet worden.

Abb. 12: Vergleichsmaterial zu den Details aus den Häusern Nr. 150–153/I. I: Česká Budějovice (Budweis), Široká (Breite) Gasse. Haus Nr. 431/37. Das bekannte Eckendetail der Stube mit dem Blockwerk. Der Lehbogen unter dem gewölbten Teil ist in eines der Rundhölzer eingezapft, das in der Partie bei der Verbindung mäßig breiter ist als die übrigen. Die Narbe nach den einstigen Balkenmassen ist besonders im Hintergrund an der Berührung mit der gezimmerten Schildwand deutlich. Auf diese Weise lässt sich die Versteifung des Halbrundholzgewölbes im Haus Nr. 151/I in Prag-Altstadt vorstellen (Foto M. Rykl, 2006). II: Český Krumlov (Krumau), Haus Konstr. Nr. 55. Gesamtansicht des Hauses mit der Stube mit drei Fenstern in der Stirnwand (Foto M. Rykl, 2006). III: Český Krumlov, Haus Nr. 55. Schnitt über das Zimmer, Rekonstruktion. Detail der Balkenköpfe links aufgenommen und veröffentlicht von J. Škabráda (s. Anm. 1, S. 28). Schematischer Schnitt ergänzt durch Abmessung der Hauptmaße, besonders der Höhen. Detail P eingehender gezeichnet der Wirklichkeit gemäß, die Strichlinie ergänzt

das einstige Profil des Fußbalkens vom gezimmerten Gewölbe. Man kann vermuten, die Bogenlehre hätte sich an ihn gelehnt. IV: Český Krumlov, Haus Nr. 55. Detail des Fußbalkens vom gezimmerten Gewölbe, der im Grundriss gegenüber den anderen Balken etwas verschoben ist. Der Pfeil zeigt, dass die erhaltene linke Seite nicht die Mitte der Jahrringfolge überschneidet, der Balken ist also an der linken Seite nicht vollständig (Foto M. Rykl, 2006).

Abb. 13: Lošany (Bez. Kolín), Feste, Gesamtansicht des Turmes und des Wohnhauses von Osten. Die Stuben befinden sich im Turm im höchsten (4.) Obergeschoss, im Wohnhaus im Erdgeschoss (Foto M. Rykl, 2004).

Abb. 14: Lošany (Bez. Kolín), Turm, 4. Obergeschoss. Befundsituation, Versuch der Rekonstruktion des mittelalterlichen Zustandes. I: Grundriss mit Versuch der Rekonstruktion der Raumgliederung im Bereich der Feuerstelle. Die Lage der Treppe kommt aus dem Zustand in niedrigeren Geschossen heraus und berücksichtigt die unterschiedliche Deckenbalkenentfernung bei der westlichen Mauer (Aufnahme K. Kadeřábek, Analyse und Zeichnung M. Rykl, 2007). II: Schnitte mit Befundsituation, Versuch der Rekonstruktion des mittelalterlichen Zustandes (Aufnahme K. Kadeřábek, Analyse und Zeichnung M. Rykl, 2005–2007). III: Blick in die Nordostecke mit dem Rest nach dem Abzug von der einstigen Feuerstelle: 1 – Arbeitsfuge zwischen dem Schiefer- und Sandsteinmauerwerk, die der Höhe der Fensterbrüstungen entspricht; 2 – Sandsteinmauerwerk; 3 – Schiefer wurde in der Nordostecke auch oberhalb der Arbeitsfuge verwendet, und zwar im Bereich der Feuerstelle; 4 – der konische Innenraum des Abzugs; 5 – Lager im gotischen Mauerwerk, bereits in der Höhe der Arbeitsfuge – Lager nach einer Gerüststange?; 6 – zwei zusammenhängende große Lager – nach der Rauchfangstütze? 7 – Spur im Mauerwerk mit Trennung zwischen zwei unterschiedlichen Putzarten; 8 – nachträgliches Lager für die niedriger eingebaute Decke aus dem 19. Jh.; 9 – s. Nr. 8, hypothetisch möglich war die Ausnutzung eines früheren Balkenlagers – s. Rekonstruktionsschnitt C-C' (Foto M. Rykl, 2005). IV: Westwand in der Nähe der Nordwestecke: 1 – Trennung zwischen dem Schiefer- und Sandsteinmauerwerk in der Höhe der Fensterbrüstungen; 2 – Narbe nach der ausgerissenen Bohle 9 zu 22 cm, die während des Bauvorgangs eingemauert worden war. Sie wurde als Lager sekundär im 19. Jh. improvisiert für die niedriger eingebaute Decke angewendet. Ihre Lage bildet zugleich die Trennung zwischen unterschiedlichen Putzschichtenfolgen (Foto M. Rykl, 2005).

Abb. 15: Lošany (Bez. Kolín), Zusammenhang zwischen der Stube und den Funden außerhalb des Gebäudes. I: Ansicht des Turmes von Südwesten aus der Wohnhausruine. An der linken (West-) Mauer deutliche Trennung zum später zugefügten 4. Obergeschoss. Pfeile an der Südfassade bezeichnen obere Lüftungsfenster (Foto M. Rykl, 2004). II: Detail des Lüftungsfensters bei der Südwestecke, das höher als die gewölbte Stubendecke herauskommt (Foto M. Rykl, 2004).

Abb. 16: Lošany (Bez. Kolín), Feste, Wohnhaus. I: Erdgeschoss, Grundriss des Ostteils mit Auszeichnung der Funde. Die Stube befand sich an der östlichen Stirnseite des Hauses (Aufnahme M. Rykl und K. Kadeřábek, 2004). II: Erdgeschoss, Rekonstruktion der Fensterumrahmung mit den sich nach außen öffnenden Laibungen, Rekonstruktion der Reste eines Lisenenrahmens. Ungerissen mit Ritzen im geglätteten Putz, schwarze Flächen angestrichen. Rechts Rekonstruktion der zuverlässig bestätigten Fassadenteile aus der Bauperiode II, datiert 1724–1734. III: Stube, Ostfenster. Pfeile zeigen den mittels Sondierung freigelegten Umriss der Fensterumrahmung, Bauperiode II (nach 1724). Deutliche Ovalform des Sturzfußes sowie der Umrahmung. IV: Stube, der am besten erhaltene Deckenbalken der Stube. In seiner Mitte der dekorative Profilierungsauslauf. Die Deckenbalkengruppe dendrochronologisch datiert 1721–1724d.

Abb. 17: Týnec nad Labem (Elbeteinitz, Bez. Kolín), Turmpalas der Burg (Feste). I: Stube im 1. Obergeschoss, Grundriss und Schnitt. Im Barock wurde ihre Höhe in zwei Geschosse geteilt (Kornboden-Halbgeschoss eingebaut). Auswahl der Fundsituationen (Aufnahme, Analyse, Zeichnung M. Rykl und P. Horský). II: Nordostfenster, im Barock zugemauert: 1 – große Nische ohne Sitzbänke mit im Grundriss rechteckigen Laibungen; 2 – rechts von der Nische eingemauerter kleiner Balken bislang unbekannter Zweckbestimmung. Detail s. Abb. 17-I; 3 – oberes Fenster unter der Decke. III: Oberes Fenster dicht unter der einstigen Decke. Das Steingewände beim inneren Mauerwerk mit Falz zum Flügel- oder Fensterladenschließen. IV: Südwestecke der Stube, Detail der Nordwand. Pfeil zeigt die Baunaht im gotischen geglätteten Putz, z. Z. unbekannter Bedeutung. Der einstige Ofen musste vor die Wand abgesetzt worden sein, denn er hinterließ keine Spuren daran. V: Turmpalas der Burg (der Feste). Gesamtansicht von Südosten, die Fensteranlage von einstiger Stube im 1. Obergeschoss durch Barockänderungen verunklart. Aus der Fenstergruppe 2+1 ist das obere am besten erhalten geblieben (s. Pfeil).

Abb. 18: Lštění (Elstín, Bez. Domažlice [Taus]), Feste. I: Gesamtansicht des Festenturms von Südwesten. Das aus der jüngeren Bauphase stammende 3. Obergeschoss mit der Stube unterscheidet sich deutlich durch Anwendung dunkelfarbiger Steine. Westliche Stubenfenster (links im Bild) wurden er-

hebelich reduziert beim Umbau zum Kornspeicher (Foto M. Rykl, 2007). II: Das 3. Turmobergeschoss, Grundriss. Rekonstruktion des Zustandes zu Ende des 15. Jh. (laut Dendrochronologie 1481–1483d). Registriert sind auch wesentliche Fundsituationen. Im Bereich der Feuerstelle die wahrscheinlichste Variante eingezeichnet (Aufnahme des gegenwärtigen Zustandes Z. Procházka, Rekonstruktion und Zeichnung M. Rykl). III: Das 3. Obergeschoss, Nordwand, Befundsituation – grober Sockel, Rauchloch und Abdruck nach einer Brett-Trennwand. Die im Barock und danach noch 2004 ersetzten Deckenbalken nicht eingezeichnet (Aufnahme M. Rykl, 2007). IV: Das 3. Obergeschoss, Nordwand. Rauchlochdetail an der Fassade (Foto M. Rykl, 2007). V: Das 3. Obergeschoss, Westwand. Detail eines Bandes groben Putzes; der grobe Putz war nie mit Kalk angestrichen und hatte nicht regelmäßige Umgrenzung (Foto M. Rykl, 2007). VI: Das 3. Obergeschoss, westliche Mauer mit Fenstern. Die Fenstergröße reduziert beim Umbau zum Kornspeicher. In der Nischenfußbodenhöhe ein Band groben Putzes. Der links stehende Stuhl zeigt deutlich, es handle sich bereits um die Stuhllehnenhöhe (Foto M. Rykl, 2007).

Abb. 19: Lštěn (Bez. Domažlice), Feste, 3. Obergeschoss. I. Versuch der Rekonstruktion des Umfeldes beim Abdruck einer Schwartbrett-Trennwand. Ab Höhe 210 cm über dem Fußboden befindet sich bei der Mauer ein vertikales Brett als „Beleistung“ der Fuge zwischen dem Ständer und der Mauer. Man möge an dieser Stelle den Eingang zur Feuerstelle für die Ofenwartung voraussetzen: 1 – der von der Nordwand abgesetzte Ständer; 2 – Schwartenbretter; 3 – „Beleistung“ mittels eines vertikalen Brettes; 4 – Holz-Lehm- (Fachwerk-) Trennwände (Zeichnung M. Rykl, 2007). II: Versuch der Rekonstruktion der Ofen-Feuerstelle der Befundsituation gemäß. Der Schnitt wird durch den Ofen mit Blick westwärts geführt mit Auszeichnung der Ebene des Schnitts mit Blick nordwärts (K-K). Dargestellt wird der horizontale Funkenfangschirm in Gestalt einer „Zwischendecke“ im Teil der Schürkammer. Der Kachelofenumfang ist nicht bekannt, der Ofen wird in die neutrale Pyramidenstumpfgestalt reduziert. Die den Ofen umgebende Bank ist ebenfalls hypothetisch. Die Holzlehmwände sind nur schematisch mit Wellenlinie eingezeichnet (mit Ausnahme der zuverlässigen Schwartbrettandrücke nach der Trennwand). Diese Version befindet sich auch in der räumlichen Darstellung, s. Abb. 19-III (Zeichnung M. Rykl, 2007). III: Axonometrische Darstellung des vollzogenen oder wenigstens beabsichtigten Zustandes nach 1483, Ansicht von Südwesten (Computer-Grafik J. Vašek).

Abb. 20: Kestřany (Bez. Písek), untere Feste, Gesamtansicht von Südwesten (Foto M. Rykl).

Abb. 21: Kestřany (Bez. Písek), untere Feste, Stube im 2. Obergeschoss. I: Das 2. Obergeschoss, Grundriss und Schnitt mit Rekonstruktion verschwundener Gliederung mittels Trennwände leichter Bauart. In die Fundsituationenaufnahme auch die Rekonstruktion der Stube mit dem Topfkachelofen eingezeichnet. Die genaue Gestalt des Ofens nicht belegt (Bau-, Fundsituationenaufnahme und Zeichnung M. Rykl, 2007). II: Turmpalast, 2. Obergeschoss. Gesamtansicht ostwärts. Links Rauchfenster von der Feuerstelle, ganz rechts Trennungslinie zwischen den Putzschichten der Stube und der Diele (Foto J. Škabrada, 2007).

Abb. 22: Kestřany (Bez. Písek), untere Feste, Feuerstellen- und Stubendetails. I: Feuerstellen- und Stubendetails (Fundsituationenaufnahme M. Rykl, 2007). II: Das nach Osten führende Rauchfenster im 2. Obergeschoss. III: Stubendecke, Situation an der Ostwand beim Fußboden des 3. OG: 1 – grober (Grund-) Putz vom unvollendeten 3. OG; 2 – Rest von der Lehmenschicht mit pflanzlichen Resten als Wärmeisolierung, nur im Ausmaß der Stube; 3 – Teilrenovierung der Putzschicht beim Fußboden des 3. OG, wohl frühneuzeitlich (Foto M. Rykl, 2007). IV: Stube, Südwand, Putzflächen: 1 – (Grund-) Putz im Flur; 2 – weicher geglätteter Putz. Der untere Arbeitsabschnitt übergreift hinter die Trennwand, d. h. diese Putzschicht entstand noch vor ihrer Entstehung; 3 – zweite Putzschicht aus dem sehr hellen Mörtel mit geglätteter Oberfläche. Sie berücksichtigt die Trennwand und ist an sie gezogen; 4 – Putzrenovierung in die ca. 220 cm Höhe; 5 – ausgeriebene Riefe im Putz, wohl von den Bank- oder Stuhllehnen; 6 – Fußbodenniveau in der Stube laut Ansatz der Putzflächen; 7 – Diele, die Riefe im Putz ist ca. 20 cm niedriger; 8 – Ansatz aller Putzschichten zur Deckenuntersicht; 9 – Deckenuntersichtsecke an der Nordwand.

Abb. 23: Zum Vergleich – Untersichten aus Brettern: I: Burg Divčí Kámen (Maidenstein, Bez. Český Krumlov), Eingangspalast, südlicher Wohnraum, Putzdetail vom Ansatz zur Untersicht an der Deckenbalkenunterseite (vgl. Kestřany, Abb. 22/IV); II: Svatá Hora (Heiligenberg, Stadt Příbram), „Wundergeschehen“ im frühneuzeitlichen Raum (wohl Badestube?) mit beleisteter Brettuntersicht.

Abb. 24: Litovice (Bez. Prag-West), Feste, Palastrekonstruktion zum J. 1335. Im Haupt- und Wohngeschoss (2. OG) sind nebeneinander Stubenfenster mit den sich trichterartig öffnenden Laibungen und zugleich die profilierten Fenstergewände von der mittleren Wohndiele und der östlichen Kemenate vorgehanden (Zeichnung M. Rykl, 1997).

Abb. 25: Radłówka (Hartelangenworwerk, Schlesien), Burg. Blockwerk der Fensternische in der Stube (s. Anm. 1, S. 237).

(Übersetzung J. Noll)